

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

Πτυχιακή εργασία

**«Κωσταράζι Καστοριάς: μικρές και μεγάλες αφηγήσεις για
τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και η εκπαιδευτική
αξιοποίησή τους»**

Επιβλέπουσες καθηγήτριες:

1^η: Νικονάνου Νίκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Π.Ε.

2^η: Σούνογλου Μαρίνα, Επίκουρη Καθηγήτρια Π.Τ.Π.Ε.

Καλογήρου Ευαγγελία

ΒΟΛΟΣ 2022

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας τη συγγραφή της παρούσας πτυχιακής εργασίας στο πλαίσιο των σπουδών μου στο Π.Τ.Π.Ε του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσοι συνέβαλλαν και στήριξαν αυτή μου την προσπάθεια.

Πρωτίστως, θα ήθελα να ευχαριστήσω την αναπληρώτρια καθηγήτρια του τμήματος, κ. Νικονάνου Νίκη, για την επιστημονική καθοδήγηση και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε σε όλα τα στάδια της έρευνας.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω να εκφράσω στην συνεπιβλέπουσα επίκουρη καθηγήτρια του τμήματος, κ. Σούννογλου Μαρίνα, για τις επικοινωνιακές συζητήσεις μας και την πολύτιμη βοήθειά της στην ολοκλήρωση της εργασίας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την συμβασιούχο διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, κ. Κουσερή Γεωργία, για τις πολύτιμες γνώσεις που μου προσέφερε και την στήριξη της σε όλη τη διάρκεια της συγγραφής.

Βαθύτατες ευχαριστίες οφείλω στους επιζώντες της πυρπόλησης του Παλαιού Κωσταραζίου, που μου εμπιστεύτηκαν τις προφορικές τους μαρτυρίες, τις μνήμες τους από εκείνο το γεγονός.

Παράλληλα, να ευχαριστήσω τους φίλους στο Νέο Κωσταράζι που συνέβαλλαν, ο καθένας με το δικό του τρόπο, στην ολοκλήρωση της έρευνας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την οικογένειά μου, για την στήριξη και την υπομονή τους.

Βόλος, 1/6/2022

Ευαγγελία Καλογήρου

Περιεχόμενα	
Περίληψη	6
Abstract	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Εισαγωγή.....	8
Το πλαίσιο της έρευνας.....	8
Η δομή της εργασίας	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Θεωρητικό πλαίσιο	12
2.1 Μνήμη και Ιστορία	12
2.1.1 Η λειτουργία της μνήμης.....	12
1.1.2. Μνήμη και σιωπή	13
2.1.3 Ατομική και συλλογική μνήμη	13
2.2 Νοηματοδοτώντας την έννοια της Προφορικής Ιστορίας	15
2.2.1. Ορισμός της Προφορικής Ιστορίας.....	15
2.2.2 Υποκειμενικότητα.....	17
2.2.3. Διωποκειμενικότητα	17
2.2.4. Ο ρόλος της προφορικής ιστορίας στην ιστορική ερμηνεία.....	18
2.3 Η Προφορική Ιστορία στην εκπαίδευση	19
2.3.1. Η αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας ως δυναμική διαδικασία	19
2.3.2. Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις.....	20
2.3.3. Δυνατότητες που προσφέρει η αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας στο σχολείο	22
2.3.4. Προβληματισμοί και ζητήματα αξιοπιστίας	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Μεθοδολογία έρευνας.....	26
3.1. Σχεδιασμός έρευνας και συλλογή/παραγωγή δεδομένων.....	26
3.2. Ανάλυση δεδομένων- Ευρήματα.....	30
3.2.1 Κάθετη ανάλυση.....	30
Βολογιάννης Δημήτριος	30
Βλάχος Γιώργος	33
Τσιτσής Ανδρέας.....	36
Μπραλίτσα Θωμαή	39
3.2.2 Οριζόντια ανάλυση.....	41
Ευρήματα από την ανάλυση του πίνακα.....	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Εκπαιδευτικός σχεδιασμός	48
4.1 Η έννοια της ιστορικής παιδείας και η καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης.....	48
4.2 Παιδαγωγικό πλαίσιο	49

4.3 Εκπαιδευτικό υλικό	52
4.4 Διαθεματικές προτάσεις αξιοποίησης του εκπαιδευτικού υλικού.....	52
4.5 Ενδεικτική ανάπτυξη δραστηριοτήτων.....	55
Βιβλιογραφία	62
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	67
1. Οδηγός συνέντευξης	67
2. Παραχωρητήριο	68
3. Ημερολόγιο	69
4. Ενδεικτική Βιβλιογραφία και ιστότοποι ενδιαφέροντος.....	71
5. Φωτογραφικό υλικό από το αρχείο του Συλλόγου Γυναικών Κωσταραζίου «Διαμαντόνυφες» και από προσωπικό αρχείο της Καλογήρου Ε.	72

Πίνακας 1 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία του Βολογιάννη Δημητρίου	30
--	----

Πίνακας 2 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία του Βλάχου Γιώργου	33
--	----

Πίνακας 3 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία του Τσιτσή Ανδρέα.....	36
--	----

Πίνακας 4 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία της Μπράνιστα Θωμαή.....	39
--	----

Πίνακας 5 Εντοπισμός δεδομένων με κοινή θεματική. Χρωματική κωδικοποίηση ...	42
--	----

*Time present and time past
Are both perhaps present in time future,
And time future contained in time past.*

T.S. Eliot

No.1 of Four Quartets

Burnt Norton

Περίληψη

Η Προφορική Ιστορία συνεισφέρει στη νοηματοδότηση της τραυματικής μνήμης στο παρελθόν και στο τώρα, και παράλληλα συνδέεται με την εκπαίδευση ως πλαίσιο μέσα στο οποίο οι νεότερες γενιές μπορούν να διαχειριστούν και να κατανοήσουν αυτές τις μνήμες. Το παρόν εγχείρημα εντάσσεται στο πλαίσιο αξιοποίησης της Προφορικής Ιστορίας ως πηγή που εμβαθύνει την ιστορική κατανόηση. Σκοπός της έρευνας ήταν να φωτίσει πτυχές της ζωής των ανθρώπων που βίωσαν τα αντίποινα των Γερμανικών αρχών Κατοχής. Βασικό ερευνητικό ερώτημα σε πρώτο επίπεδο ήταν *«πώς οι μνήμες από τραυματικά γεγονότα ερμηνεύουν το παρελθόν και νοηματοδοτούν το παρόν των κατοίκων»* του ορεινού χωριού Κωσταράζι, Καστοριάς που πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς το 1944 ως αντίποινα. Αξιοποιήθηκαν εργαλεία ποιοτικής έρευνας για τη συλλογή και ανάλυση δεδομένων. Διεξήχθησαν 4 ημιδομημένες συνεντεύξεις επιζώντων της πυρπόλησης και ακολουθήθηκε θεματική ανάλυση και ανάλυση περιεχομένου των ευρημάτων. Σε δεύτερο επίπεδο πραγματοποιήθηκε σύνδεση των ευρημάτων της έρευνας με την εκπαίδευση μέσω ενός εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός εστίασε στο *«Πώς αξιοποιούνται οι προφορικές μαρτυρίες με σκοπό την κατανόηση των αιτιών και συνεπειών του τραυματικού γεγονότος και την ανάπτυξη δεξιοτήτων ιστορικής ενσυναίσθησης»*, μέσω διαθεματικής προσέγγισης project. Η παρούσα εργασία δεν αποσκοπεί να καλύψει κενά του επίσημου ιστορικού αφηγήματος αλλά να προσφέρει μια εις βάθος ματιά στις μαρτυρίες των απλών καθημερινών ανθρώπων, στο πως βίωσαν εκείνο το τραυματικό γεγονός και πως επηρέασε τη ζωή τους στο τότε και στο σήμερα.

Λέξεις κλειδιά: Προφορική Ιστορία, τραυματική μνήμη, αντίποινα, εκπαίδευση, διαθεματικότητα

Abstract

Oral History contributes to the meaning of traumatic memory in the past and in the present, and at the same time it is linked to education as a framework within which the younger generations can manage and perceive these memories. The current study is part of the utilization of Oral History as a source that deepens historical understanding. The aim of the research was to shed light on aspects of the lives of people who experienced retaliation from the German Occupation authorities. A key research question at the first level, was "how do memories from traumatic events interpret the past and present" of the inhabitants of the mountainous village of Kostarazi, Kastoria which was set on fire by the Germans in 1944 in retaliation. Qualitative research tools were used for data collection and analysis. Four semi-structured interviews with fire survivors were conducted, followed by thematic analysis and content analysis of the findings. At the second level, research findings were linked to education through an educational design. The educational design focused on "How to use oral testimonies in order to understand the causes and consequences of the traumatic event and to develop historical empathy skills", through an interdisciplinary project approach. The present work is not intended to fill gaps in the official historical narrative but to provide an in-depth look at the testimonies of ordinary, everyday people, how they experienced that traumatic event and how it affected their lives then and today.

Key words: Oral History, traumatic memory, retaliation, education, interdisciplinarity

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Εισαγωγή

Το πλαίσιο της έρευνας

Τις τελευταίες δεκαετίες η αναγνώριση και αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας ως ιστορική πηγή αλλά και ως ερευνητική μέθοδος έχει απασχολήσει, και ακόμα απασχολεί, ιστορικούς ερευνητές και εκπαιδευτικούς (Νάκου, 2015:169· Παληκίδης, 2020:19). Τα δεδομένα, που προκύπτουν από τη σχετική βιβλιογραφική ανασκόπηση, καταδεικνύουν πληθώρα αξιολογών βιβλίων, μελετών, δημοσιεύσεων όπως των Passerini, Portelli, Thompson και Abrams, που αποτελούν ορόσημα στη στροφή της ιστορικής έρευνας προς ένα προσανατολισμό πιο πολιτισμικό και κοινωνικό. Στο έργο τους, οι φωνές ατόμων και κοινωνικών ομάδων, όπως οι εργάτριες και οι φεμινίστριες, που ήταν στην αφάνεια αναδεικνύονται, φωτίζονται και προσφέρουν μια άλλη διάσταση στην ιστορία (Τσιώλης, 2012). Την ιστορία δοσμένη όχι από την μεριά των ηρώων και των πολιτικών αλλά των καθημερινών ανθρώπων. Στον ελλαδικό χώρο σήμερα, η οργάνωση και δράση των ΟΠΙ, ομάδων Προφορικής Ιστορίας, σε τοπικό επίπεδο ξεπερνά κάθε προσδοκία καθώς ανέρχονται σε δεκάδες και η δράση τους, τόσο με την οργάνωση σεμιναρίων όσο και με την διεξαγωγή ερευνητικών προγραμμάτων είναι ιδιαίτερα αξιόλογη, όπως διαπιστώνεται στον ιστότοπο της ΟΠΙ (προσβάσιμος στο <http://oralhistorygroups.gr/oralhistorygroups/>). Παράλληλα, η ίδρυση της ΕΠΙ, Ένωση Προφορικής Ιστορίας, και η δημιουργία της ψηφιακής πλατφόρμας της, προσφέρουν ένα τόπο συνάντησης ερευνητών ιστορικών αλλά και ατόμων άλλων ειδικοτήτων με ενδιαφέρον στην Προφορική Ιστορία. Ο ψηφιακός χώρος της ΕΠΙ συμβάλλει δυναμικά όχι μόνο στη διάδοση της Προφορικής Ιστορίας αλλά και στην παροχή μεθοδολογικών τεχνικών και συμβουλών με τα ανοιχτά μαθήματα πανεπιστημιακού επιπέδου που φιλοξενεί (ΕΠΙ, προσβάσιμος στο <https://epi.uth.gr/>).

Η Προφορική Ιστορία όμως παράλληλα κερδίζει έδαφος και στο χώρο της εκπαίδευσης. Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση η Προφορική Ιστορία βρίσκει τη θέση της ήδη από το 2002, με Πανεπιστημιακά τμήματα στην Αθήνα, το Βόλο, τα Ιωάννινα, την Κρήτη και τη Ρόδο να διδάσκουν μαθήματα κορμού ή επιλογής με σχετικές θεματικές (Μπουτζουβή & Θανοπούλου, 2002). Το φιλόδοξο ερευνητικό πρόγραμμα «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα», με συνεργασία Πανεπιστημίων της Ελλάδας και της Γερμανίας, δημιούργησε την εκπαιδευτική ψηφιακή πλατφόρμα «Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα» όπου οι ψηφιοποιημένες προφορικές μαρτυρίες αξιοποιούνται εκπαιδευτικά ως ιστορικές πηγές στην κατανόηση του ιστορικού πλαισίου της εποχής (Παληκίδης, 2020:38· Παπανδρέου, 2021). Η διοργάνωση του 1^{ου} μαθητικού συνεδρίου για την Προφορική Ιστορία στην εκπαίδευση το 2019, καταδεικνύει την θετική ανταπόκριση της σχολικής κοινότητας τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των μαθητών στην εφαρμογή της Προφορικής Ιστορίας στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης (προσβάσιμο στο <http://oralhistorygroups.gr/mathitiko-synedrio-2019/>). Όπως αναφέρει και η Νάκου (2012), οι εκπαιδευτικοί που επιλέγουν να αξιοποιήσουν την Προφορική Ιστορία στις τάξεις τους εμπλέκουν τους μαθητές σε μια ριζοσπαστική μαθησιακή διαδικασία καθώς η δόμηση της κριτικής ιστορικής γνώσης και σκέψης διενεργείται μέσα από δράσεις επεξεργασίας και ερμηνείας προφορικών μαρτυριών που μπορεί να διαφέρουν αλλά και να αντικρούονται μεταξύ τους.

Το παρόν εγχείρημα εντάσσεται στο προαναφερθέν πλαίσιο αξιοποίησης της Προφορικής Ιστορίας ως πηγή που εμβαθύνει την ιστορική κατανόηση. Σκοπός της εργασίας είναι να φωτίσει πτυχές της ζωής των ανθρώπων που βίωσαν τα αντίποινα των Γερμανικών αρχών Κατοχής. Βασικό ερευνητικό ερώτημα σε πρώτο επίπεδο είναι «*πώς οι μνήμες από τραυματικά γεγονότα ερμηνεύουν το παρελθόν και νοηματοδοτούν το παρόν των κατοίκων*» του ορεινού χωριού Κωσταράζι, Καστοριάς που πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς το 1944 ως αντίποινα.

Ειδικότερα, αξιοποιώντας εργαλεία ποιοτικής έρευνας διερευνώνται τα παρακάτω υποερωτήματα:

- Πώς οι άνθρωποι βίωσαν εκείνη την μέρα την πυρπόληση του χωριού τους
- Πώς θυμούνται σήμερα τα γεγονότα εκείνων των ημερών
- Πώς συνδέουν εκείνο το τραυματικό γεγονός με την μετέπειτα εξέλιξη της ζωής τους και τη μετακίνηση του χωριού τους.

Σε δεύτερο επίπεδο πραγματοποιείται σύνδεση των ευρημάτων της έρευνας με την εκπαίδευση μέσω ενός εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός εστιάζει στο «*Πώς αξιοποιούνται οι προφορικές μαρτυρίες με σκοπό την κατανόηση των αιτιών και συνεπειών του τραυματικού γεγονότος και την ανάπτυξη δεξιοτήτων ιστορικής ενσυναίσθησης*».

Αναλυτικότερα, η εργασία εστιάζει στη συλλογή προφορικών μαρτυριών από κατοίκους του χωριού Κωσταράζι Καστοριάς οι οποίοι βίωσαν την πυρπόληση του χωριού τους, Παλαιό Κωσταράζι Καστοριάς, στις 13 Απριλίου του 1944 από τους Γερμανούς. Το χωριό καταστράφηκε στο μεγαλύτερο του μέρος εκείνη τη μέρα ως αντίποινα, καθώς οι Γερμανοί είχαν πληροφορίες για την συχνή εμφάνιση ανταρτών εκεί και την βοηθητική δράση του Δημητρίου Γάβρου, μιλωνά του χωριού (Δορδανάς, 2007). Ο Δορδανάς διεξήγαγε έρευνα με θέμα τα αντίποινα των Γερμανικών αρχών Κατοχής στη Μακεδονία, μελέτησε αρχεία του ελληνικού και γερμανικού κράτους και αποτύπωσε την ιστορική περίοδο πριν και μετά την πυρπόληση του χωριού στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Ανάμεσα στα αρχειακά τεκμήρια που αξιοποίησε ως πηγές, αναφέρει και την προφορική μαρτυρία ενός κατοίκου του χωριού. Η παρούσα εργασία δεν αποσκοπεί να καλύψει κενά του επίσημου ιστορικού αφηγήματος αλλά να προσφέρει μια εις βάθος ματιά στις μαρτυρίες των απλών καθημερινών ανθρώπων, στο πως βίωσαν εκείνο το τραυματικό γεγονός και πως επηρέασε τη ζωή τους στο τότε και στο σήμερα.

Κατά την πυρπόληση του χωριού καταστράφηκαν ολοσχερώς 263 σπίτια και διασώθηκαν 14 (Δορδανάς, 2007: 442). Ωστόσο μεγάλος αριθμός κατοίκων συνέχισε να διαμένει εκεί, επιδιορθώνοντας τα σπίτια τους, στο σημείο που τους επέτρεπαν τα έσοδά τους, διαμένοντας σε άλλα συγγενικά σπίτια που είχαν διασωθεί είτε αν είχαν σταθεί τυχεροί στο δικό τους. Οι κάτοικοι του χωριού το οποίο και ονομάζεται πλέον Παλαιό Κωσταράζι ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με την κτηνοτροφία καθώς η περιοχή ήταν ορεινή. Υπήρχαν όμως και αγροτικές καλλιέργειες που όμως βρισκόταν σε αρκετά μακρινή απόσταση από το χωριό στην περιοχή που σήμερα βρίσκεται το Νέο Κωσταράζι. Οι κάτοικοι υποχρεώθηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου να το εγκαταλείψουν οριστικά το 1947 και να μεταφερθούν στο Άργος

Ορεστικό ή σε διπλανά χωριά. Το 1950 αποφασίστηκε η δημιουργία του νέου χωριού, Νέο Κωσταράζι στην τοποθεσία που βρίσκεται σήμερα σε ημι-ορεινή θέση, 3-4 χιλιόμετρα μακριά από το παλιό χωριό. Στις μέρες μας οι νεότερες γενιές έχουν αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς με το παλαιό χωριό στο οποίο ανεβαίνουν συχνά για αναψυχή, κάμπινγκ, συναυλίες ή για να παραστούν σε ετήσιο θρησκευτικό έθιμο στις 8 Σεπτεμβρίου. Οι κάτοικοι με δικά τους έξοδα και προσωπική εργασία, έχουν κατασκευάσει εκ νέου την εκκλησία του χωριού και το αρχονταρίκι, το οποίο υποδέχεται φιλόξενα, όντας ανοιχτό καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς, ντόπιους και επισκέπτες. Οι εξωτερικοί χώροι έχουν διαμορφωθεί με φροντίδα και τους τελευταίους μήνες ξεκίνησε η αναστήλωση του σχολείου μέσω προγραμμάτων της Περιφέρειας Καστοριάς. Το παλιό χωριό λοιπόν “ξαναζεί” μέσα από τη φροντίδα και την αγάπη των νεότερων γενιών και είναι δεμένο με την ζωή των κατοίκων του νέου χωριού.

Η ερευνήτρια όντας ξένη και φτάνοντας στον τόπο αυτό πριν από 10 και πλέον χρόνια, παρατήρησε αυτούς τους στενούς δεσμούς και της προκάλεσαν εντύπωση. Έκτοτε καθώς επισκέπτεται το Νέο Κωσταράζι σε ετήσια βάση για σύντομα χρονικά διαστήματα διακοπών, ανέπτυξε ενδιαφέρον για την ιστορία του τόπου. Η ενασχόληση με την Προφορική Ιστορία στο πλαίσιο των σπουδών της στο τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, πυροδότησε εκ νέου το ενδιαφέρον της και πρόσφερε τις γνώσεις και την έμπνευση ώστε να πραγματοποιηθεί η παρούσα έρευνα.

Η δομή της εργασίας

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία διακριτά αλλά αλληλένδετα μέρη, όπου η Προφορική Ιστορία συνεισφέρει στη νοηματοδότηση της τραυματικής μνήμης στο παρελθόν και στο τώρα, και παράλληλα συνδέεται με την εκπαίδευση ως πλαίσιο μέσα στο οποίο οι νεότερες γενιές μπορούν να διαχειριστούν και να κατανοήσουν αυτές τις μνήμες. Στο πρώτο μέρος, περιλαμβάνεται η θεωρητική επισκόπηση που στηρίζει τα επόμενα δύο μέρη. Στο δεύτερο μέρος πραγματοποιείται έρευνα συλλογής και ανάλυσης προφορικών μαρτυριών από το χωριό Κωσταράζι Καστοριάς, διερευνώντας τις μνήμες των επιζώντων από την πυρπόληση του χωριού από τους Γερμανούς το 1944. Στο τρίτο κεφάλαιο, περιλαμβάνεται ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός με βάση τις προφορικές μαρτυρίες που συλλέχθηκαν και αναλύθηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο.

Αναλυτικότερα, η δομή της εργασίας ακολουθεί την παρακάτω διάρθρωση. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνεται βιβλιογραφική ανασκόπηση με σκοπό να δομηθεί το θεωρητικό πλαίσιο που θα στηρίξει την έρευνα που ακολουθεί. Τα υποκεφάλαια που περιλαμβάνονται ξεκινούν από γενικότερες έννοιες και προχωρούν σε ειδικότερες με κατάληξη της διδακτική της ιστορίας στο σήμερα και την αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας σε αυτό το πλαίσιο. Συγκεκριμένα, το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει τη λειτουργία της μνήμης ως κοινωνική κατασκευή και το ρόλο της στην ιστορική αφήγηση, τις σιωπές και τα όσα αποκαλύπτουν στον ιστορικό ερευνητή και το συσχετισμό ατομικής και συλλογικής μνήμης διαμορφώνοντας ιδεολογίες, κουλτούρα και κοινωνικές σχέσεις στο πέρασμα του χρόνου.

Ακολουθως, αντί να αναζητηθούν ορισμοί της Προφορικής Ιστορίας, επιχειρείται η ευρύτερη νοηματοδότηση του όρου στο πλαίσιο της ιστορικής εξέλιξης και αντίληψης της προφορικής μαρτυρίας ως αξιόπιστη ιστορική πηγή στο πέρασμα του χρόνου. Ιδιαίτερες αναφορές γίνονται σε αυτό το σημείο στο έργο των Thompson, Abrams, Passerini και Portelli. Έπειτα, προσδιορίζονται οι έννοιες της υποκειμενικότητας και διυποκειμενικότητας ως ουσιώδη χαρακτηριστικά της Προφορικής Ιστορίας και ο ρόλος της στην ιστορική ερμηνεία.

Στο επόμενο υποκεφάλαιο του θεωρητικού πλαισίου η ερευνήτρια αναπτύσσει την προοπτική αξιοποίησης της Προφορικής Ιστορίας στην εκπαίδευση, αναδεικνύοντας τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που μπορούν να ακολουθήσουν οι εκπαιδευτικοί, τα πλεονεκτήματα αλλά και τους προβληματισμούς που τίθενται. Η ιστορική γνώση σε αυτό το πλαίσιο προσεγγίζεται ως δυναμική διαδικασία με μαθητές σε ενεργό ρόλο, που δομούν κριτικά ιστορικά νοήματα.

Το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας περιλαμβάνει τη μεθοδολογία της έρευνας. Ξεκινά με το ερευνητικό ερώτημα και τα υποερωτήματα που τίθενται και ακολουθεί η περιγραφή του σχεδιασμού της έρευνας και της επιλογής του εργαλείου. Σε συνέχεια, περιγράφεται η συλλογή/παραγωγή δεδομένων, η επιλογή του δείγματος και οι συνθήκες εύρεσης πληροφορητών και διεξαγωγής των συνεντεύξεων. Επίσης περιγράφεται η μεθοδολογία ανάλυσης του υλικού που έχει συλλεχθεί και θα αναλυθεί στο επόμενο υποκεφάλαιο.

Στο δεύτερο μέρος της μεθοδολογίας, πραγματοποιείται η ανάλυση των δεδομένων που έχουν συγκεντρωθεί μέσω των συνεντεύξεων. Αρχικά, διενεργείται κάθετη ανάλυση των συνεντεύξεων με κωδικοποίηση των δεδομένων, εντοπίζοντας λέξεις κλειδιά για συγκεκριμένα χρονικά αποσπάσματα και έπειτα οριζόντια ανάλυση περιεχομένου με τη χρήση αποσπασμάτων ενδιαφέροντος.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας περιλαμβάνεται ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός διαθεματικών προτάσεων αξιοποίησης των προφορικών μαρτυριών της προηγούμενης έρευνας. Αρχικά, ενθαρρύνεται η ανάπτυξη της ιστορικής και κριτικής σκέψης παισιωμένα θεωρητικά. Ακολουθως, δημιουργείται και περιγράφεται το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό και η αξιοποίησή του σε δύο επίπεδα: της τοπικής ιστορίας και της ευρύτερης θεματικής των αντιπάλων των Γερμανικών αρχών Κατοχής στην Ελλάδα την περίοδο 1940-44. Τέλος, ακολουθούν ενδεικτικές δραστηριότητες ανάπτυξης των θεματικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Μνήμη και Ιστορία

2.1.1 Η λειτουργία της μνήμης

Μπορούμε να φανταστούμε τον εαυτό μας χωρίς μνήμη; Για να επιβιώσει ο άνθρωπος και να είναι λειτουργικός στην καθημερινότητά του χρειάζεται τη μνήμη όπως και για να είναι σε θέση να γνωρίζει το ποιος είναι. Καθώς λοιπόν η μνήμη αποτελεί βασική ιδιότητα που εξυπηρετεί τις καθημερινές ανάγκες του ατόμου αλλά και προσδιορίζει την ταυτότητα του σε οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο κρίνεται σκόπιμο να ξεκινήσουμε προσδιορίζοντας την εννοιολογικά. Τι είναι λοιπόν η μνήμη και πως λειτουργεί; Ποιος αποφασίζει τι θυμόμαστε και τι ξεχνάμε; Με αφετηρία τα παραπάνω ερωτήματα ας επιχειρήσουμε αρχικά να προσεγγίσουμε την πολυπλοκότητα της μνημονικής λειτουργίας.

Στα πεδία της νευροεπιστήμης, της γνωσιακής ψυχολογίας και νευροψυχολογίας, η μνήμη είναι η εγκεφαλική λειτουργία κατά την οποία συντελούνται τα νευρωνικά δίκτυα μεταβάλλονται και προχωρούν σε καινούριες συνάψεις (Παπαθεοδωρόπουλος, 2015: 192). Θεωρείται ως θεμελιώδης ιδιότητα της μνήμης το ότι προκαλούνται βιολογικές μεταβολές στον εγκέφαλο ως αποτέλεσμα σύντομων ερεθισμάτων. Επίσης η μνήμη ορίζεται ως η ικανότητα του νευρικού συστήματος να επωφελείται από την βιωμένη εμπειρία. Ο όρος μνήμη σε αυτό το πλαίσιο περιλαμβάνει το πως και πόσο επηρεάζουν οι εμπειρίες που έχουν προηγηθεί χρονικά τη συμπεριφορά του ατόμου στο παρόν. Σημαντική ερευνητική πρόοδος σε σχέση με τους βιολογικούς μηχανισμούς και τις διεργασίες που ενεργοποιούν τη μνήμη σημειώθηκε μόλις το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα. Ωστόσο, το επιστημονικό ενδιαφέρον σχετικά με το φαινόμενο της μνήμης εστιάζοντας στο επίπεδο συμπεριφοράς του ατόμου, ξεκίνησε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (Halbwachs, 2013: 13, Παπαθεοδωρόπουλος, 2015: 12).

Μελετώντας τη μνήμη όχι ως βιολογικά προσδιοριζόμενη διαδικασία αλλά ως κοινωνικά διαμορφωμένη, θα μπορέσουμε να αναζητήσουμε απαντήσεις στο αρχικό ερώτημα του «Ποιος αποφασίζει τι θυμόμαστε και τι ξεχνάμε;» και να αντιληφθούμε τον ρόλο της στην ιστορική αφήγηση. Ο Portelli (1991: 52) σημειώνει ότι «η μνήμη δεν είναι στατικός αποθηκευτικός χώρος από τον οποίο ανασύρουμε αυτούσια βιωμένες εμπειρίες του παρελθόντος αλλά μια ενεργή διαδικασία δημιουργίας νοημάτων». Το άτομο επεξεργάζεται, αναλύει και ερμηνεύει τα όσα βιώνει σε μια προσπάθεια να προχωρήσει στην νοηματοδότηση των γεγονότων. Η διαδικασία αυτή ούτε απλή είναι ούτε συντελείται αυτόματα. Περιλαμβάνει εσωτερικές νοητικές διεργασίες που όμως πυροδοτούνται ως αντίδραση σε εξωτερικά ερεθίσματα. Πολιτικές αλλαγές, κοινωνικές και οικογενειακές αποτελούν ιδανική συνθήκη για να συμβεί αυτή η αντίδραση. Το άτομο καλείται να επαναπροσδιορίσει τον εαυτό του καθώς ο χρόνος περνά και οι καταστάσεις αλλάζουν. Ο Halbwachs (2013: 13) ήδη από το 1925, στο βιβλίο του «Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης», προσεγγίζει τη μνήμη ως κοινωνική κατασκευή και επεξεργάζεται την ιδέα ότι η ατομική μνήμη ανακαλείται μονάχα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο διαμορφώνεται. Επομένως, η μνήμη δομείται ψυχικά αλλά και κοινωνικά (Abrams, 2014: 73). Όταν οι κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές είναι μεγάλες το άτομο πιθανόν να δυσκολεύεται να εξωτερικεύσει τα όσα θυμάται. Σε αυτό το σημείο οι μελετητές κάνουν λόγο για τις

σιωπές που σε μια πιο προσεκτική ανάγνωση μπορούν να πουν εξίσου πολλά με μια ιστορική μαρτυρία.

1.1.2. Μνήμη και σιωπή

Αρχικά, επιχειρώντας να αποδώσουμε εννοιολογικά την έννοια της σιωπής θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η χρονική στιγμή πριν και μετά το λόγο όμως δεν είναι τόσο απλό. Αντίθετα, όπως αναφέρουν οι ερευνητές, οι σιωπές στην ιστορική έρευνα ή η λήθη, αποκαλύπτουν τα όσα θέλει να ξεχάσει το άτομο, να τα αποσιωπήσει ως τραυματικές εμπειρίες ή ιδέες που έρχονται σε αντίθεση με τα όσα είναι αποδεκτά στο παρόν καθώς και αντιλήψεις συγκρουσιακές όπου ανταγωνίζεται το ατομικό με το συλλογικό πιστεύω (Λιάκος, 2007:97· Passerini, 2007:15). Η Μπούσχοτεν (1997) στο βιβλίο της «Ανάποδα Χρόνια» εξετάζει τη συλλογική μνήμη των κατοίκων του χωριού Ζιάκα Γρεβενών «με όλες τις σιωπές και τις παραμορφώσεις της, ή ίσως ακριβώς μέσα απ' αυτές, ενδέχεται να είναι ένας δείκτης για να ανακαλύψουμε τα σημεία ρήξης με το παρελθόν». Επομένως, η αναγνώριση της σημασίας της σιωπής δίνει στον ιστορικό ερευνητή την ευκαιρία να διακρίνει πέρα από τα λόγια, πολύπλοκες μορφές εξουσίας, όπως η απώθηση και η λογοκρισία, που παρεμβάλλονται στη μνήμη (Passerini, 2002). Πολλοί άνθρωποι για παράδειγμα μπορεί να δυσκολεύονται να περιγράψουν παράνομες μορφές αγώνα. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν θυμούνται καθαρά αλλά ότι αποσιωπούν όσα πιθανών δεν ταίριαζαν με τις κοινωνικά και πολιτικά αποδεκτές πεποιθήσεις τους ή που τους προκαλούσαν συναισθηματική φόρτιση (Portelli, 1991: 52). Στον ελληνικό χώρο αντίστοιχη δυσκολία παρατηρήθηκε με την εξιστόρηση γεγονότων σχετικών με τους αντάρτες στα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής και στα χρόνια του εμφυλίου που ακολούθησαν. Ο φόβος και η καχυποψία με την οποία αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι τον ερευνητή προφορικής ιστορίας που ασχολήθηκε με αυτή τη θεματική σημειώνεται από την Βερβενιώτη (2002).

Η Passerini (2007:8) βλέπει τη μνήμη ως τη σχέση ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, τη σιωπή και το λόγο, το ατομικό και το συλλογικό και συνθέτει έτσι μια εικόνα πολυσύνθετη. Προσεγγίζοντας το άτομο ως υποκείμενο που έχει δυο όψεις. Από τη μια μεριά τη μνήμη που εστιάζει στο παρελθόν και από την άλλη την ουτοπία με τη ματιά στο μέλλον, ριζωμένες όμως βαθιά στο παρόν, το οποίο αντιμετωπίζουν με κριτική ματιά. Οι δυο αυτές όψεις, κομμάτι της ταυτότητας του ατόμου εμπειριέχουν εσωτερικές νοητικές διεργασίες πολύπλοκες που επηρεάζονται από τις σχέσεις του ατόμου με τους άλλους. Σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στα κοινωνικά πλαίσια δηλαδή, όπως η γλώσσα, ο χρόνος, ο χώρος, η εμπειρία και στα οποία τοποθετούνται οι αναμνήσεις (Halbwachs, 2013:13). Υπό αυτή την έννοια η μνήμη που επιχειρεί να αποτυπώσει ο ερευνητής ιστορικός αποτελεί συνιστώσα πολλών παραγόντων που πρέπει να οριοθετηθούν στην έρευνα και να ληφθούν υπόψιν προκειμένου να αποτυπωθεί μια εικόνα της μνήμης του ατόμου που να μπορεί να ερμηνευθεί και να κατανοηθεί.

2.1.3 Ατομική και συλλογική μνήμη

Βασικός προβληματισμός των ερευνητών όπως η Luisa Passerini και ο Paul Thomson υπήρξε ο συσχετισμός ατομικής και συλλογικής μνήμης και η δυναμική που αναπτύσσεται ανάμεσά τους με το πέρασμα του χρόνου, καθώς παρεμβαίνουν

ιδεολογίες, η κουλτούρα και οι κοινωνικές σχέσεις των ατόμων (Smith, 2010). Επιχειρώντας πρωτίστως να προσδιορίσουμε την ατομική και συλλογική μνήμη, ως εστιάζουμε αρχικά στον Halbwachs σύμφωνα με τον οποίο η ατομική μνήμη είναι μια προσωπική νοητική λειτουργία που όμως δεν μπορεί να υφίσταται έξω από το κοινωνικό πλαίσιο (Halbwachs, 2013:13· Παραδέλλης, 1995). Συνδιαμορφώνεται λοιπόν από συλλογικούς παράγοντες όπως η κοινωνική τάξη, η Εκκλησία και η οικογένεια. Επομένως κατά τον ίδιο η μόνη αληθινή μνήμη είναι η συλλογική.

Η Abrams σημειώνει ότι η συλλογική μνήμη είναι η μνήμη που μοιράζονται οι άνθρωποι ενός συμβάντος ή μιας εμπειρίας. Διακρίνεται από την αυτοβιογραφική μνήμη διότι συνήθως τη μοιράζονται και τη διακινούν τα μέλη μιας ομάδας, και μπορεί να μορφοποιεί την ατομική ή αυτοβιογραφική μνήμη (Abrams, 2014:239). Οι άνθρωποι ανακαλούν ατομικά γεγονότα αφού προηγουμένως όμως τα έχουν αναθεωρήσει και τα έχουν προσωπικά νοηματοδοτήσει μέσα από κοινωνικά συμφραζόμενα (Halbwachs, 2013:14). Οι ερευνητές σε αυτό το σημείο εντοπίζουν την έννοια των «συλλογικών μύθων» με τους οποίους ζούμε (Smith, 2010).

Στο πλαίσιο της Προφορικής Ιστορίας, που αποτελεί και αντικείμενο αυτής της εργασίας, το να αποδεχτεί ο ιστορικός ερευνητής τον παραπάνω συσχετισμό ανάμεσα στην ατομική και συλλογική μνήμη και να εντοπίσει τη διαλογική σχέση ανάμεσά τους αποτελεί κομβικό σημείο στην ιστορική κατανόηση και ερμηνεία. Παράλληλα με τις ατομικές αφηγήσεις διερευνώνται τα κοινωνικά πλαίσια που λειτουργούν συνδιαμορφωτικά, οι συλλογικές ταυτότητες που αναπτύσσονται και οι «μύθοι» που πιθανόν να έχουν συμβάλει στην ατομική ανάμνηση. Η Θανοπούλου (2000: 26) στην έρευνά της αποτυπώνει ένα μοντέλο διερεύνησης της συλλογικής μνήμης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από μια εμπειρική μελέτη περίπτωσης. Προκρίνοντας τον αγροτικό χώρο ενός χωριού της Λευκάδας ως προνομιακό χώρο εστιάζει αρχικά στην ατομική μνήμη μέσω της βιογραφικής μεθόδου και αξιοποιεί εργαλεία ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης αφηγήσεων ώστε να αναζητήσει τη συλλογική μνήμη. Η Μπούσχοτεν (2002) αναγνωρίζοντας τις αλληλεπιδραστικές σχέσεις ανάμεσα στη μνήμη και την ταυτότητα, τον δημόσιο και τον ιδιωτικό λόγο, αναφέρεται στη «ρέουσα ιστορική συνείδηση» που ενδιαφέρει την Προφορική Ιστορία. Μέσα από μια συνεχή διαδικασία ερμηνείας και επανερμηνείας του παρελθόντος ο ερευνητής μελετά την κατασκευή της μνήμης και εμβαθύνει στις ατομικές και συλλογικές ταυτότητες του παρελθόντος και του παρόντος. Κατ' αυτό τον τρόπο το αρχικά αναφερόμενο ως μειονέκτημα της Προφορικής Ιστορίας, ότι δηλαδή βασίζεται σε αφηγήσεις που μπορεί να είναι κληρονομημένες μνήμες, κατασκευασμένες κοινωνικά και άρα μη αληθινές και αξιόπιστες, αντιστρέφεται. Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό τελικά προβάλλει ως η δύναμη της Προφορικής Ιστορίας (Passerini, 2007· Portelli, 1991· Thompson, 2000).

Συνοψίζοντας, οι ιστορικοί ερευνητές αντί να αντιμετωπίζουν τη μνήμη ως ένα αποθετήριο εμπειριών όπου συσσωρεύονται γεγονότα και περιμένουν κάποιον να τα ανακινήσει, την προσεγγίζουν ως μια σειρά νοητικών και κοινωνικών διεργασιών που ανακαλεί το παρελθόν αλλά υπό το πρίσμα του παρόντος (Smith, 2010). Ή όπως το

θέτει ο Portelli (1991), η μνήμη συνεισφέρει στην κατανόηση του παρελθόντος όχι τόσο με την ανάκληση γεγονότων όσο με την προσπάθεια νοηματοδότησής τους.

2.2 Νοηματοδοτώντας την έννοια της Προφορικής Ιστορίας

2.2.1. Ορισμός της Προφορικής Ιστορίας

«Η ευρεία χρήση του όρου προφορική ιστορία σήμερα είναι ένα νέο φαινόμενο όπως και το μαγνητόφωνο...αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχει παρελθόν» γράφει ο Thompson το 1978 στο βιβλίο του «Φωνές από το Παρελθόν» που υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό για την ανάπτυξη των σπουδών στην Προφορική Ιστορία. Σε αυτή τη φράση συμπυκνώνεται το σήμερα και το χθες, η αλλαγή στη στάση της επιστημονικής κοινότητας απέναντι στην προφορική ιστορία και η ευρεία αποδοχή και εξάσκηση της. Κομβικό σημείο αυτή της αλλαγής και φορέας της είναι η σύγχρονη ανάπτυξη της τεχνολογίας και ιδιαίτερα των μέσων καταγραφής και επικοινωνίας. Πρόκειται για ένα φαινόμενο καθώς έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τα όσα αποδέχονταν οι ιστορικοί ως αξιόπιστη ερευνητική μεθοδολογία έως τότε. Έφερε στο προσκήνιο το λόγο των απλών καθημερινών ανθρώπων τους προσέδωσε κύρος και σπουδαιότητα.

Ο Thompson όμως αναφέρεται και στο παρελθόν της. Ξεκινώντας από τις Αφρικανικές κοινωνίες χωρίς γραφή, όπου η μεταφορά των πολιτισμικών παραδόσεων αλλά και πληροφορίες όπως εμπορικές συναλλαγές, συμφωνίες βασιζόντουσαν στην προφορική μεταβίβαση των πληροφοριών, τα άτομα που ήταν υπεύθυνα για την απομνημόνευσή και μεταβίβασή τους κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις στην ιεραρχία της κοινωνίας (Thompson, 2008: 56). Στην Δυτική Ευρώπη, οι πρώτες γραπτές ιστορίες εμφανίστηκαν περίπου πριν από 3.000 χρόνια καταγράφοντας την προϋπάρχουσα προφορική παράδοση αλλά και συνεχίζοντας με ιστορικούς όπως ο Ηρόδοτος και ο Λουκιανός που αναζητούσαν αυτόπτες μάρτυρες για να διασταυρώσουν τις πηγές τους και να αναζητήσουν τα κίνητρα των πληροφορητών τους. Στους ιστορικούς του Διαφωτισμού του 18^{ου} αιώνα διακρίνουμε την ίδια στάση για τις προφορικές μαρτυρίες. Ο Βολταίρος τις αξιοποιεί παράλληλα με τις γραπτές χωρίς ωστόσο να τις διακρίνει και η σημασία τους ως προς τη σύσταση μιας καλής ιστορικής αφήγησης αναγνωρίζεται από διακεκριμένους ηγέτες του Διαφωτισμού στη Βρετανία όπως ο Johnson (Thompson, 2008: 64).

Πότε όμως και γιατί οι προφορικές μαρτυρίες χάνουν το κύρος και θέτονται ζητήματα αξιοπιστίας τους; Με την αλματώδη ανάπτυξη της τυπογραφίας η γραπτή πηγή αναδεικνύεται τον 19ο αιώνα ως η αποτύπωση της πραγματικότητας και η παράδοση της αρχειακής έρευνας εγκαθιδρύεται. Τα έγγραφα και τα δημόσια αρχεία προβάλλονται ως τα μόνα αξιόπιστα τεκμήρια για την ιστορική έρευνα σε αντιπαράθεση με την προφορική παράδοση που χαρακτηρίζεται ως «αντικείμενο φαντασίωσης και εικασιών» (Thompson: 85). Η προφορική ιστορία ήταν υπό έντονη αμφισβήτηση όσον αφορά τα δεδομένα που μπορούσε να παράγει καθώς αυτά δεν θεωρούνταν ελέγξιμα και μετρήσιμα (Abrams, 2014).

Τη δεκαετία του 1960, με την εμφάνιση των πρώτων οικονομικών κασετόφωνων, η προφορική ιστορία άρχισε να αναπτύσσεται. Στη βιβλιογραφία συναντούμε ως σημείο αφετηρίας της τη Βόρεια Αμερική όπου σημειώθηκε εκρηκτική ανάπτυξη σε σημείο να αναφερόμαστε πια σε κίνημα. Έρευνες με θέμα την κοινωνική αλλαγή, τη μετανάστευση, τους Ινδιάνους και τους μαύρους αλλά και την ιστορία των γυναικών εξελίσσονται από το 1929 ήδη με τη Σχολή του Σικάγο (Thompson, 2004). Το σημαντικό άρθρο της Ιταλίδας ιστορικού Passerini το 1979 (στο Abrams, 2014: 18) «Εργασία, Ιδεολογία και συναίνεση υπό τον ιταλικό φασισμό» αποτελεί χρονικό ορόσημο κατά το οποίο η προφορική ιστορία ορίζεται ως μια αναλυτική πρακτική. Το άρθρο πραγματεύεται με επιτυχία το ζήτημα της αμφισβήτησης της αξιοπιστίας της προφορικής πηγής και επιπλέον στρέφει το ενδιαφέρον της ιστορικής έρευνας σε θεματολογία που ως τότε ήταν στην αφάνεια. Την ίδια χρονική περίοδο ο Portelli (1991) στο άρθρο του «What makes Oral History different» θέτει τις θεωρητικές και μεθοδολογικές βάσεις της προφορικής ιστορίας. Ζητήματα όπως η αφηγηματικότητα, η προφορικότητα, η υποκειμενικότητα και η αξιοπιστία των προφορικών πηγών θέτονται και αναλύονται και αποτελούν το πλαίσιο αναφοράς για τον ιστορικό ερευνητή.

Σήμερα επιχειρώντας να νοηματοδοτήσουμε την έννοια της προφορικής ιστορίας θα ανατρέξουμε στο βιβλίο της Abrams «Θεωρία Προφορικής Ιστορίας» (2014: 12)

«Ο όρος προφορική ιστορία είναι ένας ευρύς όρος που αναφέρεται στη διαδικασία διεξαγωγής και καταγραφής συνεντεύξεων προκειμένου να συγκεντρώσουμε πληροφορίες για το παρελθόν. Όμως η προφορική ιστορία είναι και το προϊόν αυτών των συνεντεύξεων, η αφήγηση γεγονότων του παρελθόντος. Προφορική ιστορία, λοιπόν, είναι τόσο η ερευνητική μεθοδολογία (ο τρόπος διεξαγωγής μιας έρευνας) όσο και το αποτέλεσμα της, με άλλα λόγια, είναι ταυτόχρονα η πράξη της καταγραφής και το καταγεγραμμένο προϊόν».

Ο ερευνητής Προφορικής Ιστορίας έχει να επιτελέσει έναν διπλό ρόλο καθώς ο ίδιος επηρεάζει τα ευρήματα της έρευνάς του μέσω των ερωτημάτων που θέτει στους πληροφορητές και έπειτα σε δεύτερο χρόνο τα αναλύει και τα ερμηνεύει. Η ερευνητική διαδικασία είναι πολύ διαφορετική από αυτή που ακολουθεί ο ιστορικός που έρχεται αντιμέτωπος με τεκμήρια όπως γραπτές πηγές ή φωτογραφίες. Ο μεν πρώτος «συνδημιουργεί» το προϊόν της συνέντευξης, ο δε δεύτερος έχει έτοιμα τα ευρήματά του (Claire, 2004). Η Προφορική Ιστορία αποτελεί μια μέθοδο έρευνας. Καταγράφονται οι αναμνήσεις και τα λόγια των ανθρώπων που έχουν κάτι ενδιαφέρον να πουν και έπειτα αναλύονται και ερμηνεύονται. Η πρακτική και η ερμηνεία της προφορικής ιστορίας συμπλέκονται. Το γεγονός αυτό δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να κατανοήσει όχι μόνο τα λεγόμενα αλλά και τον τρόπο

που λέγονται καθώς και να αναζητήσει τα αίτια και τη σημασία τους (Abrams, 2014: 11).

2.2.2 Υποκειμενικότητα

Η υποκειμενικότητα των πηγών είναι ένα ζήτημα με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι οι ερευνητές της ιστορίας από τα φοιτητικά τους ακόμα χρόνια και υπό αυτό το πρίσμα προσεγγίζουν και ερμηνεύουν τις ιστορικές πηγές (Abrams, 2014: 39). Γιατί επομένως η υποκειμενικότητα στην Προφορική Ιστορία αποτέλεσε πεδίο αμφισβήτησής της; Βασικό επιχείρημα των ιστορικών που διατηρούν επιφυλάξεις ως προς την αξιοπιστία των προφορικών μαρτυριών είναι ότι η προφορική αφήγηση δεν είναι το ίδιο το βίωμα, αλλά μια κατασκευή της μνήμης (Κυριακίδου-Νέστορος, 1988). Και ως προς αυτό έχουν δίκιο καθώς οι προφορικές μαρτυρίες εμπερικλείουν την ερμηνεία μέσα τους όχι όμως και κάτι «ψεύτικο». «Οι προφορικές μαρτυρίες *«μοιάζουν σαν ψέμα, αλλά δεν παύουν να αντιπροσωπεύουν μια, έστω και υποκειμενική, αλήθεια»* αναφέρει η Μπούσχοτεν (2002). Ο πληροφορητής αποκαλύπτει μνήμες, βιώματα, συναισθήματα και πολιτικές απόψεις που αντιπροσωπεύουν τη δεδομένη χρονική στιγμή τη δική του ταυτότητα, τη δική του αλήθεια. Σε αυτό το σημείο ο ερευνητής μπορεί να έρθει αντιμέτωπος με διαφορετικές εκδοχές του παρελθόντος, που ξεφεύγουν από το ιστορικό αφήγημα. Πρόκειται για την νοηματοδότηση των ίδιων των πληροφορητών των όσων έζησαν ερμηνεύοντας το ιστορικό πλαίσιο της εποχής τους. Σε αυτό το σημείο τίθεται το ζήτημα του σκοπού που ο εκάστοτε ερευνητής επιδιώκει να πετύχει. Αν κύριος σκοπός του είναι η ανασύσταση γεγονότων τότε η χρησιμότητα των προφορικών μαρτυριών μπορεί να θεωρηθεί οριακή. Αντίθετα αν τίθεται ως στόχος η ανασύσταση της βιωμένης εμπειρίας, που εμπερικλείει στοιχεία συλλογικών αναπαραστάσεων, τότε ο ερευνητής έχει πολλές δυνατότητες ανάλυσης και ερμηνείας (Μπούσχοτεν, 2002).

Η υποκειμενικότητα στην Προφορική Ιστορία είναι ένα χαρακτηριστικό που επιδιώκεται να αναδειχθεί (Thompson, 2008. 39). Ο ερευνητής θέτει ερωτήσεις όπως *«πώς αισθάνθηκες ή πώς το σκέφτεσαι τώρα»* ενθαρρύνοντας τους πληροφορητές να μιλήσουν και να στοχαστούν πάνω στα βιώματά τους. Από την «ανάγνωση» της προφορικής μαρτυρίας προκύπτουν στοιχεία όπως γεγονότα που θυμάται αλλά και τα όσα ο πληροφορητής θέλει να ξεχάσει (Portelli, 1991). Όπως αναφέρει και ο Smith (2010) με την Προφορική Ιστορία ερευνούμε πώς κατανοούν οι άνθρωποι το παρελθόν όχι μόνο τι έκαναν αλλά και τι ήθελαν να κάνουν, τι πίστευαν και τι πιστεύουν τώρα ότι έκαναν. Η Passerini αναφέρεται σε ένα παράθυρο ανοιχτό στην υποκειμενική αλήθεια, όπου η ανασύσταση της ιστορίας ξεφεύγει από το πλαίσιο της παραδοσιακής ιστοριογραφίας.

2.2.3. Διυποκειμενικότητα

Στην Προφορική Ιστορία κομβικό στοιχείο αποτελεί η συνέντευξη. Ορίζοντας εννοιολογικά τη συνέντευξη εντοπίζουμε στη βιβλιογραφία ότι είναι μια διαδικασία

που έχει σχέση με τη δυναμική αλληλεπίδραση υποκειμενικότητων (Abrams, 2014). Αυτό που ονομάζουμε διυποκειμενικότητα. Ο συνεντευκτής και ο πληροφορητής έρχονται στη συνάντηση φέροντας σκέψεις, απόψεις, οπτικές που ορίζουν δυο διαφορετικά πλαίσια αναφοράς. Κατά τη διάρκεια αυτής της συνάντησης οι ερωτήσεις του ενός διαμορφώνουν την υποκειμενικότητα του άλλου και την εικόνα που θέλει να «φανερώσει» ο πληροφορητής. Η Yow (1994: 2) κάνει μια σημαντική επισήμανση όταν γράφει ότι τόσο ο συνεντευκτής όσο και ο πληροφοριοδότης φέρνουν στη συνέντευξη γνώσεις αλλά και ελλείμματα. Ο πρώτος βασίζεται στην έρευνα που προηγουμένως έχει κάνει σε ακαδημαϊκό επίπεδο και ο δεύτερος στη γνώση του βιώματος του, πολλές φορές αυτά τα δυο μπορεί να είναι διαφορετικά αλλά εξίσου αξιόπιστα. Οι δυο πλευρές συνεργάζονται και αλληλοσυμπληρώνονται με σκοπό την ερμηνεία και κατανόηση του ιστορικού πλαισίου που πραγματεύονται.

Η σχέση που θα αναπτυχθεί ανάμεσα στα δυο μέλη είναι καθοριστική για την έκβαση της συνέντευξης. Η προσωπικότητα και η ηλικία του συνεντευκτή παίζει καθοριστικό ρόλο στην έκβαση της καθώς θα επηρεάσει το πόσο ελεύθερος θα νιώσει ο αφηγητής να επικοινωνήσει (Ρεπούση & Ανδρεάδου, 2010). Επιπλέον, η υπέρβαση αναστολών και προσωπικών αμφιβολιών, που ξεκινά από ερωτήματα όπως «τι θέλει να του/της πω ή μπορώ να του/της δείξω εμπιστοσύνη;» από μέρους του συνεντευξιαζόμενου αλλά και ερωτημάτων όπως «θα μπορέσει να απαντήσει στα ερωτήματά μου;» από τη θέση του συνεντευκτή, αποτελεί παράγοντα διευκολυντικό. Η συνέντευξη θεωρείται το πιο δύσκολο στάδιο της προφορικής ιστορίας καθώς εκεί ο ερευνητής είναι μόνος ενώ τόσο στο στάδιο του σχεδιασμού όσο και της ανάλυσης μπορεί να γίνει συλλογικά από ομάδα ερευνητών.

2.2.4. Ο ρόλος της προφορικής ιστορίας στην ιστορική ερμηνεία

Στη βιβλιογραφία συναντούμε την άποψη ότι οι πηγές είναι ο τρόπος να διασωθούν οι μαρτυρίες από τα «σκουπίδια της ιστορίας» (Smith, 2010· Thomson, 2000). Τόσο οι γραπτές πηγές όσο και οι προφορικές μαρτυρίες συντελούν ως προς αυτή την κατεύθυνση. Καθώς όμως η προφορική ιστορία συνιστά ένα ξεχωριστό, ιδιαίτερο είδος ιστορικής πρακτικής και έρευνας ας αναφέρουμε τα εξής σημεία που χρίζουν προσοχής. Οι προφορικές μαρτυρίες είναι διαφορετικές από κάθε άλλο είδος ιστορικής πηγής καθώς δεν βρίσκονται έτοιμες. (Smith, 2010· Abrams, 2014). Ο ερευνητής μέσα από τη διαδραστική διαδικασία της συνέντευξης συν-κατασκευάζει την μαρτυρία εμπλεκόμενος ενεργά και φέροντας τα δικά του προσωπικά πολιτικά, κοινωνικά πιστεύω (Claire, 2004). Έπειτα ακολουθεί η νοηματοδότηση του παρελθόντος, όπου οι αναλυτικές ικανότητες του ερευνητή καθορίζουν το ερμηνευτικό πλαίσιο και το βάθος στο οποίο μπορεί να οδηγηθεί η έρευνα.

Ένα άλλο σημείο αναφοράς αποτελεί η άποψη ότι οι προφορικές μαρτυρίες κατασκευάζονται για να απαντήσουν σε ερευνητικά ιστορικά ερωτήματα. Μια πηγή τέτοιων ερωτημάτων μπορεί να είναι ιστορικά ζητήματα για τα οποία οι γραπτές πηγές είναι λίγες οπότε οι προφορικές μαρτυρίες λειτουργούν συμπληρωματικά ή με τη λογική της «συμπλήρωσης των κενών» τους (Smith, 2010). Όπως αναφέρει η Μπούσχοτεν (2013) όμως από πολύ νωρίς φάνηκε μέσα από τα πρωτοποριακά έργα

των Portelli και Passerini ότι οι προφορικές μαρτυρίες δεν μιλάνε από μόνες τους αλλά και ούτε απλά συμπληρώνουν κενά. Η ανάδειξη ιστοριών που είναι κρυμμένες από το επίσημο ιστορικό αφήγημα, ιστοριών «από τα κάτω» απλών καθημερινών ανθρώπων αλλά και ιστοριών «από τα πάνω» όπου αναδεικνύονται οι φωνές ατόμων που βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας και παίρνουν αποφάσεις που επηρεάζουν τις ζωές μας, οριοθετούν το πλαίσιο δράσης της ιστορικής έρευνας της προφορικής ιστορίας στο σήμερα.

2.3 Η Προφορική Ιστορία στην εκπαίδευση

2.3.1. Η αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας ως δυναμική διαδικασία

Στις μέρες μας η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας και των οπτικοακουστικών μέσων προσφέρει εργαλεία εύκολα και οικονομικά στη χρήση, συμβάλλοντας ιδιαίτερα στη διάδοση της Προφορικής Ιστορίας ως ιστορική πηγή. Στον Ελληνικό χώρο με αφετηρία το 2011, την εποχή της κρίσης, δεκάδες Ομάδες Προφορικής Ιστορίας (ΟΠΙ) έχουν δημιουργηθεί και οργανωθεί ερευνώντας θέματα της τοπικής τους ιστορίας και αναγώνοντας τις οικογενειακές αλλά και άλλου είδους «μικρές» ιστορίες σε σημαντικές. Επιπλέον, εύχρηστες και δημοφιλείς ψηφιακές εφαρμογές όπως είναι η χαρτογράφηση, συμβάλλουν στην αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών και στη διάχυσή τους στην κοινότητα (Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020). Σε αυτό το ευοίωνο πλαίσιο, η Προφορική Ιστορία αποκτά ουσιαστική θέση στην εκπαίδευση, δημιουργώντας τις συνθήκες ώστε οι μαθητές να προσεγγίζουν δυναμικά την ιστορική γνώση.

Συγκεκριμένα, θα διαπιστώσουμε ότι οι μαθητές που εμπλέκονται σε δράσεις σχετικές με την Προφορική Ιστορία έχουν ρόλο ενεργό και όχι παθητικό στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν το παρελθόν. Το μάθημα της Ιστορίας δεν αποζητά πια απομνημόνευση ούτε τον εκπαιδευτικό αυθεντία, που θα μεταλαμπαδεύσει τις ιστορικές του γνώσεις και την δική του ή του σχολικού εγχειριδίου ιστορική ματιά, αλλά παίρνει μια νέα διάσταση (Νάκου, 2012· Edwards, 2006). Οι μαθητές είτε συλλέγοντας είτε ακούγοντας προφορικές μαρτυρίες, δημιουργούν νοητικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος, το ερμηνεύουν και το κατανοούν αναπαράγοντας το κλίμα και το άρωμα της εποχής. Συμμετέχοντας ενεργά, οξύνουν τα κριτήριά τους για το τι συνιστά ιστορική πηγή, τεκμήριο δηλαδή που μπορεί να προωθήσει την έρευνά τους και να συμβάλει στην αναδημιουργία του παρελθόντος (Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020).

Και το πρώτο σημείο που πρέπει να αναδειχθεί εδώ είναι ότι η Προφορική Ιστορία δεν αφορά ένα μακρινό και νεκρό παρελθόν αλλά μνήμες των οικογενειών, των συγγενών και των φίλων (Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020· Edwards, 2006). Οι θεματικές που αγγίζουν οι μαθητές δεν μοιάζουν αποκομμένες στη σφαίρα μιας ένδοξης μακρινής Ιστορίας αλλά συνδέονται με το παρόν και φέρνουν στο φως τομείς που μέχρι τώρα αποσιωπούσαν, όπως η ιστορία της οικογένειας, οι σχέσεις της με τη γειτονιά και τη συγγένεια, οι κοινωνικοί φυλετικοί ρόλοι (άντρας, γυναίκα), ο αγώνας των νέων για ανεξαρτησία (Ρεπούση & Ανδρεάδου, 2010). Παράλληλα, εστιάζοντας οι μαθητές σε ομάδες ανθρώπων που μέχρι τότε ήταν αγνοημένες και σιωπηλές, αναγώνοντάς τους σε αντικείμενο έρευνας σημαντικό, η Ιστορία γίνεται

πιο δημοκρατική και ταυτόχρονα ενισχύει και το δικαίωμα των μαθητών στην άρθρωση λόγου (Ρεπούση & Ανδρεάδου, 2010· Νάκου, 2015). Οι φωνές όλων αποκτούν σημασία και αυτή η οπτική βαθιάει και πλουτίζει την ιστορική γραφή δίνοντάς της κοινωνικό προσανατολισμό.

Επόμενο σημείο αναφοράς είναι η δυνατότητα που προσφέρει η Προφορική Ιστορία να αναπαραχθεί και από μη επαγγελματίες χωρίς να στερείται της δύναμής της. Φοιτητές, μαθητές ή κάτοικοι μιας περιοχής μπορούν να προσεγγίσουν τη μεθοδολογία και τις δυνατότητές της και να βοηθήσουν να γραφτεί μια Ιστορία πιο προσωπική και πιο κοινωνική (Ρεπούση & Ανδρεάδου, 2010). Η συμβολή της ΕΠΙ (Ένωση Προφορικής Ιστορίας) και των οργανωμένων ΟΠΙ (Ομάδες Προφορικής Ιστορίας) με τα σεμινάρια και τη διάχυση των ερευνητικών πονημάτων τους μαρτυρά την ουσιαστική δουλειά που μπορεί να γίνει σε αυτή την κατεύθυνση. Παράλληλα ερευνητές, όπως οι Βερβενιώτη και Χρονοπούλου, παρουσιάζουν καλές πρακτικές από σχολεία στον Ελλαδικό χώρο, όλων των βαθμίδων, αποδεικνύοντας πως η ηλικία των μαθητών δεν αποτελεί παράγοντα ανασταλτικό αλλά και ότι η φαντασία με την οργανωτικότητα δεν είναι έννοιες ασύμβατες. Ιδιαίτερα στην εποχή μας που οι κοινωνικές αλλαγές και αναδιορθώσεις είναι έντονες, οι μαθητές μέσω της Προφορικής Ιστορίας αξιοποιούν τη φαντασία τους και τις οργανωτικές δεξιότητές τους ώστε να κατανοήσουν τα όσα συμβαίνουν (Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020). Η διοργάνωση το 2019 του 1^{ου} μαθητικού συνεδρίου με θέμα την Προφορική Ιστορία, καταδεικνύει την πρωτότυπη και αξιόλογη δουλειά των εκπαιδευτικών και των μαθητών τους, μέσα από εργασίες που άπτονται θεμάτων τοπικού ενδιαφέροντος, όπως «το σχολείο μου», μέχρι και βαθιά τραυματικών γεγονότων, όπως το «Ολοκαύτωμα των Εβραίων» (προσβάσιμο στο <http://oralhistorygroups.gr/mathitiko-synedrio-2019/>). Κατά την αποτίμηση του συνεδρίου, χαρακτηριστική είναι η γνώμη της Βερβενιώτη, που αναφέρεται στους καινούριους δρόμους που φαίνεται να διανοίγονται για μια διδασκαλία «αλλιώς» στο μάθημα της Ιστορίας στο σχολείο.

2.3.2. Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις

Η αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας στην εκπαίδευση μπορεί να ακολουθήσει δυο μεθοδολογικές διαδρομές. Η πρώτη είναι η εμπλοκή των μαθητών με προφορικές πηγές ως αρχεία, ιστορικές πηγές. Η δεύτερη, να ακολουθήσουν την πορεία του ιστορικού ερευνητή προφορικής ιστορίας σχεδιάζοντας, υλοποιώντας συνεντεύξεις και προχωρώντας σε επεξεργασία, ανάλυση και ερμηνεία τους (Αμαραντίδου, 2019· Claire, 2004· Edwards, 2006). Οι δυο προσεγγίσεις αυτές, διαφορετικές αλλά εξίσου ενδιαφέρουσες, προσφέρουν εμπειρίες και γνώσεις στους μαθητές όχι τόσο περιεχομένου όσο διαδικαστικές και ερευνητικές. Ο εκπαιδευτικός καλείται να τις αξιοποιήσει απαντώντας στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών του.

Αναλυτικότερα, η ένταξη προφορικών μαρτυριών στην διδασκαλία της ιστορίας είναι εφικτή στις μέρες μας καθώς υπάρχει πληθώρα ψηφιοποιημένων μαρτυριών στο διαδίκτυο. Ο εκπαιδευτικός λοιπόν μπορεί να εμπλέξει τους μαθητές σε δράσεις ερευνητικές και βιωματικές χωρίς να χρειαστεί να πάρουν συνεντεύξεις (Smith,

2010). Χαρακτηριστικά παραδείγματα καλών πρακτικών που αναφέρονται σε ξενόγλωσση αρθρογραφία είναι: η δημιουργία μουσείου στην τάξη, παιχνίδια ρόλων, φόρουμ, χαρτογράφηση μαρτυριών, δημιουργία iPod κ.α. (Redfern, 1999· Moore& Ashcroft, 2010). Οι Βλαχάκη και Κουσερή (2020) αξιοποίησαν φωτογραφίες, οικογενειακά αντικείμενα, κειμήλια ως αφορμή για να προχωρήσουν οι μαθητές τους σε αφηγήματα οικογενειακών ιστοριών με κεντρικό θέμα την μετανάστευση. Στη συγκεκριμένη έρευνα δράσης οι μαθητές προχώρησαν και σε καταγραφή προφορικών μαρτυριών αλλά αξιοσημείωτη είναι η ανασύνθεση του κοινωνικού, πολιτικού και οικογενειακού πλαισίου μέσα από μια κριτική, διερευνητική ματιά και σύγκριση διαφορετικών πηγών. Σε αυτή την περίπτωση τα παιδιά διαμορφώνουν μια σφαιρική κατανόηση του ιστορικού πλαισίου έχοντας την ευκαιρία να εξετάσουν πολλών ειδών τεκμήρια και αντιλαμβανόμενοι σταδιακά την αξία τόσο των γραπτών αλλά και των προφορικών μαρτυριών αλλά κυρίως της αντιπαράθεσης και του συσχετισμού τους (Anderson, 2010). Οι προφορικές μαρτυρίες μαρτυρούν για το 'σημαντικό' αλλά και για το 'ασήμαντο' της ζωής των ανθρώπων, αποκαλύπτουν τον καθημερινό χρόνο, συμπληρώνουν τα κενά των επίσημων πηγών, τις σιωπές της ιστορίας αναφέρουν οι Ρεπούση & Ανδρεάδου (2010). Επιπλέον, το άκουσμα των φωνών του παρελθόντος που αναφέρονται σε σημαντικά γεγονότα αυξάνει το ενδιαφέρον και το κίνητρο για μάθηση των μαθητών συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός γόνιμου μαθησιακού πλαισίου (Smith, 2010). Σε αυτή τη διαδικασία, ως ιδιαίτερα σημαντικό αναφέρεται από τους ερευνητές ότι αντικαθίσταται ο μονόλογος του σχολικού εγχειριδίου και διαμορφώνονται οι συνθήκες διερευνητικής μάθησης (Ρεπούση & Ανδρεάδου, 2010). Οι μαθητές μαθαίνουν να εκτιμούν τον πλουραλισμό των πηγών, να διαχειρίζονται και τα πιθανόν αντικρουόμενα στοιχεία που μπορεί να συναντήσουν και να προχωρούν σε νοηματοδότηση μέσα από κριτική σκέψη και έρευνα (Smith, 2010). Το επίσημο ιστορικό αφήγημα δεν είναι δεδομένο πια αλλά υπό διερεύνηση και συζήτηση, γεγονός που καθιστά από μόνο του τη μαθησιακή διαδικασία δημοκρατική και δυναμική.

Ας εστιάσουμε σε αυτό το σημείο, στη δεύτερη μεθοδολογική διαδρομή που μας δίνεται στο σχολείο. Οι μαθητές ως ερευνητές Προφορικής Ιστορίας ή όπως αναφέρει ο Smith (2010), οι μαθητές εμπλεκόμενοι ακριβώς στην ίδια σειρά ερευνητικών δραστηριοτήτων όπως οι ενήλικες. Σε αυτή την περίπτωση ο σχεδιασμός και η υλοποίηση πρέπει να ακολουθήσουν συγκεκριμένα στάδια. Αρχικά είναι το στάδιο της *Προετοιμασίας* κατά το οποίο γίνεται η επιλογή του θέματος και η προκαταρκτική έρευνα. Σε αυτό το στάδιο οι μαθητές καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήματα όπως τι με ενδιαφέρει να ερευνήσω και γιατί; Υπάρχουν διαθέσιμες πηγές, θα βρω πληροφορητές; Επίσης να καλύψουν ερευνητικά το θέμα τους όσο καλύτερα γίνεται από γραπτές πηγές ώστε να είναι έτοιμοι για το σχεδιασμό των συνεντεύξεων. Πιθανά ελλείματα γνωστικά σε αυτό το στάδιο θα φανούν στην πορεία καθώς οι μαθητές δεν θα είναι σε θέση να μπουν σε βάθος στο αντικείμενο ενδιαφέροντος (Wansink, Zuiker et al, 2017). Στο στάδιο της *Προετοιμασίας* θα γίνει και ο σχεδιασμός της έρευνας με την επιλογή πληροφορητών, την συνέντευξη-πilotο και τον οδηγό συνέντευξης που τελικά θα δημιουργηθεί. Οι μαθητές μέσω παιχνιδιού

ρόλου εξασκούνται στο να παίρνουν συνεντεύξεις μεταξύ τους ή με κάποιον ενήλικο γνωστό τους ώστε να εξοικειωθούν με το να θέτουν ανοιχτά ερωτήματα (Ould-Okojie, 2007). Επιπλέον οι μαθητές οργανώνονται σε σχέση με τον εξοπλισμό που έχουν στη διάθεσή τους ή που θα πρέπει να προμηθευτούν και τέλος ενημερώνονται σχετικά με τα ηθικά ζητήματα που προκύπτουν σε ότι αφορά τα δικαιώματα του πληροφορητή και το παραχωρητήριο που θα πρέπει να συμπληρωθεί πριν την συνέντευξη (Αμαραντίδου, 2019). Το επόμενο στάδιο της διεξαγωγής των συνεντεύξεων είναι το πλέον απαιτητικό καθώς οι μαθητές θα πρέπει ακολουθήσουν κανόνες που θα οδηγήσουν σε μια επιτυχημένη διαδικασία όπως βλεμματική επαφή, σοβαρότητα, ευγένεια, να μην διακόπτουν και να επανέρχονται σε ζητήματα που χρειάζονται διασαφήνιση. Η επιλογή του είδους της συνέντευξης που θα διεξαχθεί μπορεί να διευκολύνει τα παιδιά που σε κάθε περίπτωση είναι άπειρα και η πιθανότητα να υποπέσουν σε λάθη μεγάλη. Μια ημιδομημένη συνέντευξη μπορεί να αποτελέσει ασφαλή αφετηρία για την μαθητική έρευνα καθώς όσο τα παιδιά θα διεξάγουν περισσότερες συνεντεύξεις θα μπορούν να προσθέτουν ερωτήματα ή να ζητούν περισσότερες διευκρινήσεις για τη θεματική που τους ενδιαφέρει (Αμαραντίδου, 2019). Έπειτα, ακολουθεί η καταγραφή του ημερολογίου και η απομαγνητοφώνηση που αποτελεί μια χρονοβόρα διαδικασία που μπορεί να κουράσει τους μαθητές. Ωστόσο, η ανάλυση μέσω αναζήτησης θεματικών και η προσπάθεια ερμηνείας των μαρτυριών τοποθετώντας τα στο ιστορικό πλαίσιο αποζημιώνουν την προσπάθεια και προσφέρουν γνώσεις και μαθησιακές εμπειρίες πολύτιμες.

Στο σημείο αυτό ως αναφερθούμε, στη σημαντικότητα της διάχυσης των αποτελεσμάτων της έρευνας. Οι συνεντεύξεις και οι απομαγνητοφωνήσεις θα αποκτήσουν δύναμη και συνοχή με την αξιοποίησή τους και τη διάχυσή τους στο κοινό. Οι μαθητές καλούνται να αποφασίσουν τον τρόπο και να δράσουν συμμετοχικά ως προς την οργάνωση και την διεκπεραίωση αυτού του στόχου. Ιδέες των μαθητών πλούσιες σε δημιουργικότητα παρουσιάστηκαν στο Μαθητικό Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας που διεξάχθηκε στην Αθήνα το 2019 (προσβάσιμο στο <http://oralhistorygroups.gr/mathitiko-synedrio-2019/>). Κάποιες από αυτές είναι ντοκιμαντέρ με αφηγήσεις, δημιουργία βίντεο με αφηγήσεις και ερμηνεία γεγονότων και ψηφιακή χαρτογράφηση.

2.3.3. Δυνατότητες που προσφέρει η αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας στο σχολείο

Με δεδομένο ότι το να φέρει εις πέρας ένας εκπαιδευτικός με την ομάδα του ένα πρόγραμμα προφορικής Ιστορίας είναι μια περίπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία το ερώτημα γιατί να το κάνει, τι έχει να προσφέρει στους μαθητές και σε ποια κατεύθυνση είναι κομβικό. Ο Thompson (2008: 237) εντοπίζει την ουσία της μεθοδολογικής εφαρμογής της Προφορικής Ιστορίας στην εκπαίδευση στη δημιουργικότητα και τη συνεργασία. Η συλλογή μαρτυριών από μόνη της δεν αποτελεί επιτυχία. Η δημιουργική αξιοποίησή τους μέσα σε συνεργατικό πλαίσιο με σκοπό την ιστορική κατανόηση όμως είναι. Οι ερευνητές σημειώνουν τα πολλαπλά οφέλη που προσφέρει η εφαρμογή προγραμμάτων Προφορικής Ιστορίας σε τρεις

άξονες: παιδαγωγικά, γνωστικά και κοινωνικά (Charman & Edwards, 2015; Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020).

Αρχικά θα αναφερθούμε στο παιδαγωγικό πλαίσιο που περιλαμβάνει δράσεις ομαδοσυνεργατικού προσανατολισμού, ενεργητικής συμμετοχής των μαθητών και βιωματικές. Παρατηρούμε ότι σύγχρονες παιδαγωγικές αντιλήψεις επηρεάζουν τον σχεδιασμό και την υλοποίηση τέτοιου είδους προγραμμάτων προωθώντας και έννοιες όπως η διαπολιτισμικότητα, η πολυπολιτισμικότητα αλλά και η σύνδεση με άλλα γνωστικά αντικείμενα πέραν της ιστορίας (Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020· Redfern, 1999). Παράλληλα, γεφυρώνεται το χάσμα ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και στους μαθητές. Οι παιδαγωγικές σχέσεις που ενθαρρύνονται επιτρέπουν στους μαθητές να γνωρίζουν συχνά περισσότερα από τους δασκάλους και τις δασκάλες τους (Smith, 2010· Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020).

Σε ό,τι αφορά την κοινωνική ανάπτυξη, εντοπίζουμε οφέλη όπως την διαγενεακή επικοινωνία και συνοχή. Καθώς διαφορετικές γενιές εμπλέκονται κατά την εκπόνηση των προγραμμάτων οι νέοι διαπιστώνουν ότι οι ηλικιωμένοι είναι πολύ πιο ενδιαφέροντες απ' όσο νόμιζαν και πρόθυμα τους μεταδίδουν τις εμπειρίες τους, αλλά και οι ηλικιωμένοι εκπλήσσονται και εντυπωσιάζονται από το ενδιαφέρον των νέων (Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020). Η γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των γενεών σημειώνεται και από τους μαθητές κατά την τελική αξιολόγηση προγραμμάτων όπως αναφέρουν οι Charman & Edwards (2015). Το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία επίσης ενισχύεται. Με τις διαδικασίες των συνεντεύξεων όσο και με τη διάχυση των αποτελεσμάτων στην τελευταία φάση των προγραμμάτων, το σχολείο ανοίγει στην κοινωνία και επιτρέπει στην κοινωνία να μπει στο σχολείο (Βερβενιώτη & Χρονοπούλου, 2020). Χαρακτηριστικό παράδειγμα το πρόγραμμα "Bravo Manor" όπου κατά την τελευταία φάση του, δημιουργήθηκε εικονογραφημένο βιβλίο, εκπαιδευτικό πακέτο και αρχείο συνεντεύξεων που συμμετείχε σε εκθέσεις (Charman & Edwards, 2015). Οι δεσμοί με την κοινότητα ενισχύονται και τα παιδιά αποκτούν εμπειρίες που τους βοηθούν να κατανοήσουν το πως είναι να είσαι κάποιος άλλος (Thompson, 2008).

Το να εκτιμά ο εκπαιδευτικός και να αντιλαμβάνεται τα προαναφερόμενα οφέλη από την εκπόνηση προγραμμάτων Προφορικής Ιστορίας αποτελεί ένα ισχυρό κίνητρο για την εμπλοκή του σε αυτά. Ωστόσο ελλοχεύει ο κίνδυνος να χάσει τον ιστορικό προσανατολισμό του. Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να έχει ως βασική στοχοθεσία την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης των μαθητών ώστε να αποφύγει να σχεδιάσει εν τέλει ένα πρόγραμμα πολιτιστικής κληρονομιάς (Charman & Edwards, 2015). Εστιάζοντας λοιπόν σε αυτόν τον στόχο, οι ερευνητές συμφωνούν ότι η προφορική ιστορία αποτελεί μια μέθοδο που εμπλέκει ενεργά τους μαθητές σε διαδικασίες ιστορικής έρευνας και προσελκύει το ενδιαφέρον τους καθώς τους επιτρέπει να συγκεντρώσουν στοιχεία κατευθείαν από την πηγή (Claire, 2004). Οι μαθητές δρώντας ως μικροί ιστορικοί ερευνητές συναισθάνονται την ευθύνη-δύναμη που έχουν να πάρουν απαντήσεις όταν και όπου τις χρειάζονται, θέτοντας καίρια ερωτήματα και αναπτύσσοντας σχέση εμπιστοσύνης με τον πληροφορητή (Thompson, 2008.). Εξελίσσουν παράλληλα ερευνητικές δεξιότητες όπως το να θέτουν ανοιχτά ερωτήματα, να προχωρούν σε συγκρίσεις, συνδέσεις διαφορετικών

πηγών και να οργανώνουν μια έρευνα από την αρχή ως και την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της στο τέλος (Redfern, 1999. Thompson, 2008). Τέλος, οι μαθητές καθίστανται ικανοί να αναζητούν απαντήσεις σε ερωτήματα όχι μόνο γνώσεων περιεχομένου, όπως «πότε», «ποιος», «που» αλλά και να προχωρούν σε αιτιολογήσεις απαντώντας στο «γιατί» (Horn, 2014).

Ο Edwards (2006) σημειώνει ως πλεονέκτημα του να δουλεύουν οι μαθητές με ζωντανές μνήμες, το ότι αντιλαμβάνονται και οι ίδιοι ότι πρέπει να τις προσεγγίσουν με κριτική διερευνητική ματιά. Οι μαθητές κατανοούν ότι η μνήμη είναι επιλεκτική τόσο σε αυτά που θυμάται όσο και σε αυτά που ξεχνά. Επομένως οι προφορικές μαρτυρίες μπορούν να εξυπηρετήσουν ως αφετηρία για την ιστορική διερεύνηση ενός ζητήματος.

Σημαντική δουλειά γίνεται τα τελευταία χρόνια στη Βρετανία με την εκπόνηση τέτοιων προγραμμάτων τόσο στην δευτεροβάθμια όσο και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Οι εκπαιδευτικοί εμπλέκουν τους μαθητές τους σε προγράμματα προφορικής ιστορίας που πραγματεύονται «δύσκολες» θεματικές όπως η ύπαρξη ενός «ψυχροπολεμικού» κλίματος στο παρόν, η υπακοή των νέων προς τους μεγαλύτερους τους στο παρελθόν και στο τώρα, η πολυπολιτισμικότητα της πόλης ως άξονας ανάπτυξης της σε προηγούμενες δεκαετίες, η ιστορία των Μαύρων και των Αφρικανών κ.ά. (Edwards, 2006· Ould-Okojie, 2007· Wansink, et all, 2017· Whitburn all, 2012). Οι τολμηρές αυτές θεματικές πετυχαίνουν να αμφισβητούν στερεότυπα, να προβληματίζουν και να ωθούν τους μαθητές να ψάχνουν τις αιτίες και τα αποτελέσματα των γεγονότων ώστε να προχωρούν εν τέλει σε νοηματοδότηση και κατανόησή τους.

2.3.4. Προβληματισμοί και ζητήματα αξιοπιστίας

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση μας πρόσφερε πληθώρα κινήτρων για την αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας στην εκπαίδευση καθώς και πολλές καλές πρακτικές από σχολεία του εξωτερικού αλλά και της Ελλάδας που έχουν υιοθετήσει αυτή τη μεθοδολογία ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία. Η Προφορική Ιστορία αποτελεί επομένως ένα πεδίο που δεν περιορίστηκε στον ακαδημαϊκό χώρο αλλά παρεμβαίνει δυναμικά στην εκπαιδευτική διαδικασία (Τσιώλης, 2012). Πόσο «ακίνδυνη» όμως είναι η εφαρμογή της και ποιες παγίδες μπορεί να κρύβονται που να παρεμβάλλονται στην διαδικασία ανάπτυξης της ιστορικής σκέψης των μαθητών;

Καταρχάς, τίθεται το ζήτημα της αξιοπιστίας της προφορικής μαρτυρίας. Ειδικά όταν πρόκειται για έρευνα σε τοπικό επίπεδο όπου οι συμμετέχοντες είναι γνωστοί, οι μαθητές-συνεντευκτές πιθανόν να αισθανθούν άβολα στο να αμφισβητήσουν τα όσα ακούν. Επιπλέον ο ενθουσιασμός μπροστά στο γεγονός ότι μιλούν ζωντανά με έναν μάρτυρα ή τον έχουν καλεσμένο στην τάξη τους, μπορεί να παρεμβληθεί και να επηρεάσει την κρίση τους καθώς δεν θέλουν να τον φέρουν σε δύσκολη θέση ή να φανούν αγενείς θέτοντας ερωτήματα δύσκολα και πιεστικά (Claire, 2004). Ο πληροφορητής από την πλευρά του πιθανόν να υποπέσει στην παγίδα της νοσταλγικής ανάμνησης, της ωραιοποίησης του παρελθόντος ή της αυτο-ηρωοποίησής του. Απαιτείται επομένως ιδιαίτερη προσοχή από τους μαθητές ώστε

να σταθούν κριτικά απέναντι στα ευρήματά τους, τις προφορικές μαρτυρίες δηλαδή που θα συλλέξουν και να καταφέρουν να διακρίνουν τις πληροφορίες που απαντούν στα ερωτήματα που έχουν αρχικά θέσει (Edwards, 2006). Ακόμη να διακρίνουν μέσω της σύγκρισης των ιστορικών πηγών ανακρίβειες ή διαφορετικές εκδοχές ενός γεγονότος και να ερμηνεύσουν αυτό το εύρημά τους. «Γιατί δηλαδή συνέβη αυτό; Γιατί τα ευρήματα διαφέρουν;». Πρόκειται για δεξιότητες όπως αναφέρει η Σακκά (2007) «που αναμένονται από έναν ώριμο, έμπειρο ιστορικό» και που μόνο με προσεκτικό σχεδιασμό και βήμα-βήμα υλοποίησή του τα αποτελέσματα μπορεί να είναι θετικά.

Ένα σημείο που επίσης εγείρει προβληματισμό είναι η ετοιμότητα των εκπαιδευτικών και των μαθητών να αντιμετωπίσουν τις προφορικές μαρτυρίες ως πηγή εναλλακτικών αφηγήσεων που μπορεί να διαφέρουν από το επίσημο ιστορικό αφήγημα που κυριαρχεί στην τυπική εκπαίδευση και στην κοινή γνώμη (Νάκου, 2012). Η έννοια του αντι-αρχείου ως ιστορική πηγή που μπορεί να διαφέρει ή και να ανταγωνίζεται το επίσημο αφήγημα της κρατικής ή άλλης εξουσίας αναδύεται εδώ (Μπούσχοτεν, 2021). Καθώς κάθε μαθητής φέρει ισχυρές πολιτικές, θρησκευτικές και άλλου είδους πεποιθήσεις από την οικογένεια και τον κοινωνικό του περίγυρο, η ενεργός εμπλοκή του σε προγράμματα Προφορικής Ιστορίας δεν συνεπάγεται άμεσα την αλλαγή στάσεων και απόψεων απέναντι στην Ιστορία και στον τρόπο που ο κάθε πολίτης μπορεί να την κατανοεί και να την ερμηνεύει. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Τρίμη-Κύρου (2012), που υλοποίησε πρόγραμμα Προφορικής Ιστορίας με βάση τη θεματική της μετανάστευσης, το ρατσισμό και την ανάπτυξη ενσυναίσθησης, «ας γίνει σαφές ότι δεν σημειώθηκαν θαύματα μετά την ολοκλήρωσή της (δραστηριότητας)».

Τέλος, καθώς ζούμε στην εποχή της ψηφιοποίησης και της ραγδαίας ανάπτυξης των κοινωνικών δικτύων ας δώσουμε προσοχή και έμφαση στην ουσία της Προφορικής Ιστορίας που είναι η πλαisiώση των μαρτυριών στο πολιτικό, κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο τους καθώς και ο μεθοδολογικός σχεδιασμός των σχετικών ερευνών, ώστε να γίνει σαφής διαχωρισμός από την τάση του σήμερα να προβάλλουμε προσωπικές ιστορίες-εξομολογήσεις σε ψηφιακά μέσα. Η Μπούσχοτεν αναφέρει τον προβληματισμό της στον «Διάλογο για την Προφορική Ιστορία στην Ελλάδα» που διοργάνωσε η Πρωτοβουλία Συντονιστικού των Ομάδων Προφορικής Ιστορίας (διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο <http://oralhistorygroups.gr/dialogos-proforiki-istoria/>) σχετικά με το κοινωνικό φαινόμενο της κουλτούρας της εξομολόγησης που επικρατεί σήμερα και που δεν θα πρέπει να συγχέεται με την μεθοδολογία και τις επιδιώξεις της Προφορικής Ιστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Μεθοδολογία έρευνας

3.1. Σχεδιασμός έρευνας και συλλογή/παραγωγή δεδομένων

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας είναι το «*πώς οι μνήμες από τραυματικά γεγονότα ερμηνεύουν το παρελθόν και νοηματοδοτούν το παρόν των κατοίκων*» του ορεινού χωριού Κωσταράζι, Καστοριάς που πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς το 1944 ως αντίποινα.

Ειδικότερα, αξιοποιώντας εργαλεία ποιοτικής έρευνας διερευνώνται τα παρακάτω υποερωτήματα:

- Πώς οι άνθρωποι βίωσαν εκείνη την μέρα την πυρπόληση του χωριού τους
- Πώς θυμούνται σήμερα τα γεγονότα εκείνων των ημερών
- Πώς συνδέουν εκείνο το τραυματικό γεγονός με την μετέπειτα εξέλιξη της ζωής τους και τη μετακίνηση του χωριού τους.

Κατά τον σχεδιασμό της έρευνας επιλέχθηκε να αξιοποιηθεί το εργαλείο της ημιδομημένης συνέντευξης και όχι της αφήγησης ζωής ώστε οι προφορικές μαρτυρίες που θα καταγραφούν να είναι εστιασμένες θεματικά και η ερευνήτρια να καταφέρει τον βασικό της σκοπό που δεν είναι η ανασύσταση των ιστορικών γεγονότων με χρονολογική σειρά αλλά η κατανόησή τους στο παρελθόν και στο τώρα των καθημερινών ανθρώπων. Επιπλέον, η επιλογή του συγκεκριμένου εργαλείου δημιουργούσε και ένα ασφαλές πλαίσιο για την νέα ερευνήτρια καθώς η ημιδομημένη εις βάθος συνέντευξη παρέχει ευελιξία ως προς την αλλαγή του περιεχομένου και της σειράς των ερωτήσεων και δίνει τη δυνατότητα για ερωτήσεις εμπάθυνσης και διευκρινίσεις (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Επιπρόσθετα, όπως αναφέρεται και στη βιβλιογραφία, η ημιδομημένη συνέντευξη περιλαμβάνει αξιοποίηση ερωτήσεων ελέγχων και προτροπών μέσω των οποίων ο ερευνητής δίνει την δυνατότητα στον πληροφορητή να δώσει διευκρινήσεις και να διασαφηνίσει θέματα που ανέκυψαν στην συνέντευξη ή και να δώσει περισσότερες και εις βάθος λεπτομέρειες (Cohen, L., Manion, L., Morrison, K., 2007: 477).

Διαμορφώθηκε λοιπόν ένας οδηγός συνέντευξης με τους ακόλουθους βασικούς άξονες (Παράρτημα 1). Τα γεγονότα της μέρας της πυρπόλησης του χωριού, το πώς αιτιολογούν αυτό το συμβάν οι πληροφορητές, πώς έγινε το καινούργιο ξεκίνημα στο Νέο Κωσταράζι, πώς αισθάνονται σήμερα όταν βλέπουν τη “νέα” ζωή στο χωριό και τέλος ποια είναι τα συναισθήματα και οι σκέψεις τους για εκείνο το γεγονός μετά από τόσα χρόνια. Σημειώνεται ότι κατά τη διενέργεια των συνεντεύξεων η ερευνήτρια προχώρησε σε επιπλέον διευκρινιστικές ερωτήσεις είτε έδωσε χρόνο στους πληροφορητές να προχωρήσουν σε κάποια σημεία σε αφηγήσεις ζωής σεβόμενη την ανάγκη τους να μοιραστούν τα βιώματά τους. Ακολουθώντας κάποιες φορές τον ειρμό σκέψης τους, καινούρια ενδιαφέροντα στοιχεία και ερωτήματα ανέκυψαν, όπως το πως αντέδρασαν οι κάτοικοι στο άκουσμα του ότι έρχονται οι Γερμανοί στο χωριό εκείνη τη μέρα.

Για τους σκοπούς της έρευνας επιλέχθηκε να ακολουθηθεί η δειγματοληψία κριτηρίου. Σύμφωνα με τον Τσιώλη ο ερευνητής επιλέγει πλούσιες σε πληροφορίες περιπτώσεις βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών ώστε να εντοπίσει τις

πληροφορίες που τον ενδιαφέρουν (Τσιώλης, 2014). Τα κριτήρια δειγματοληψίας ήταν:

α) Η ηλικία των πληροφορητών ώστε να εξασφαλιστεί ότι οι προφορικές μαρτυρίες θα αποτελούν μνήμη και όχι μεταμνήμη των ατόμων αυτών. Επομένως, επιλέχθηκαν άτομα ηλικίας 88 έως 94 ετών.

β) Το φύλο ώστε να ακουστούν αντρικές και γυναικείες φωνές. Επιλέχθηκαν 3 άνδρες και μια γυναίκα.

γ) Η γενικότερη συγκρότηση και καλή κατάσταση της υγείας τους ώστε να μην τους επιβαρύνουμε σωματικά ή συναισθηματικά.

Συνολικά διεξήχθησαν συνεντεύξεις από τέσσερις κατοίκους του χωριού επιζώντες της πυρπόλησης του Παλαιού Κωσταραζίου. Ο μικρός αριθμός του δείγματος, όπως αναφέρεται και στη βιβλιογραφία, εξυπηρετεί πρακτικούς σκοπούς καθώς ο χρόνος που απαιτείται για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων είναι αρκετά μεγάλος και μεγαλύτερο δείγμα θα δυσκόλευε τη διαχείριση και εξαγωγή συμπερασμάτων (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Επιπλέον, κρίθηκε ότι ο στόχος της έρευνας εξυπηρετείται με μικρό δείγμα καθώς πρόκειται για εις βάθος θεματικές συνεντεύξεις επομένως αναμένεται τα δεδομένα να είναι πλούσια.

Το γεγονός ότι στο χωριό υπάρχουν συγγενικοί (εξ αγχιστείας) και φιλικό δεσμοί της ερευνήτριας συνετέλεσε στο να βρεθούν πρόθυμοι πληροφορητές που έδειξαν εμπιστοσύνη και ενδιαφέρον για την συμμετοχή τους στην έρευνα. Σημειώνεται ότι οι δύσκολες συνθήκες λόγω των περιορισμών της πανδημίας Covid19 προκάλεσαν κάποιες καθυστερήσεις και δισταγμούς αναφορικά με τον χώρο και τον χρόνο διεξαγωγής των συνεντεύξεων με δεδομένο ότι οι πληροφορητές είναι άνθρωποι μεγάλης ηλικίας. Οπότε, το να ληφθούν όλα τα απαραίτητα μέτρα προφύλαξης τους από μέρους της ερευνήτριας, όπως εμβολιασμός, ράπιντ τεστ, μάσκες και αποστάσεις καθώς η ενημέρωσή τους πριν την διεξαγωγή των συνεντεύξεων, υπήρξε προτεραιότητα. Οι δύο συνεντεύξεις έλαβαν χώρα τελικά τον Οκτώβριο του 2021 μετά από τηλεφωνικές συνεννοήσεις και επαφές που είχαν προηγηθεί ήδη από το καλοκαίρι και οι άλλες δυο πραγματοποιήθηκαν μετά από αναζήτηση πρόθυμων πληροφορητών στο καφενείο του χωριού. Στο παρακάτω απόσπασμα του ημερολογίου της ερευνήτριας περιγράφεται η επιτυχής αναζήτηση πληροφορητών στο καφενείο (Παράρτημα 3). Η προσπάθεια αυτή κρίθηκε απαραίτητη καθώς η αναζήτηση πληροφορητών μέσω συγγενικών ή φιλικών τους προσώπων δεν υπήρξε ενθαρρυντική. Οι δισταγμοί του να ανοίξει κάποιος το σπίτι του σε καιρό πανδημίας και μάλιστα σε μια ερευνήτρια που έρχεται από άλλη πόλη ήταν έκδηλοι. Μόλις δυο ραντεβού είχαν κανονιστεί την ημέρα που έφτασε η ερευνήτρια στο χωριό να πάρει συνεντεύξεις.

Έχοντας πληροφορίες ότι ο κ. Δημήτρης τα πρωινά βρίσκεται στο καφενείο του χωριού, έκανα μια πρώτη επαφή μέσω του συζύγου μου, ο οποίος έχει καταγωγή από το Νέο Κωσταράζι, και η ανταπόκριση ήταν ιδιαίτερα θετική. Επισκέφθηκα λοιπόν το καφενείο όπου φτάνοντας έμαθα ότι και άλλοι θα ήθελαν να μου μιλήσουν. Κάθισα σε ένα τραπέζι με τον κ. Δημήτρη και ήρθαν

να καθίσουν άλλοι δύο άνθρωποι. Τους συστήθηκα, τους εξήγησα με λίγα λόγια ποια είμαι και τι ακριβώς θέλω να κάνω. Ιδιαίτερα τους ικανοποίησε μόλις άκουσαν ότι οι αφηγήσεις τους θα συνδεθούν με την εκπαίδευση, αποτελώντας μέρος εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που θα μπορεί να αξιοποιείται στα σχολεία. Τους παρουσίασα πως θα γίνει τεχνικά η διαδικασία (μαγνητοφώνηση μέσω κινητού) και τους εξήγησα ότι για τεχνικούς λόγους θα ήταν καλό να γίνει η συνέντευξη στον εξωτερικό χώρο του καφενείου και ο καθένας να είναι μόνος ώστε να μην υπάρχουν θόρυβοι από φωνές άλλων ατόμων και το ηχητικό αρχείο να είναι καθαρό.

Η ερευνήτρια διεξήγαγε τις δύο πρώτες συνεντεύξεις στον εξωτερικό χώρο του καφενείου σε ένα απομονωμένο τραπεζάκι. Ωστόσο θόρυβοι όπως κουβέντες μακρινές και ήχος από το πέρασμα αυτοκινήτων παρεμβάλλονται στο ηχητικό αρχείο όμως δεν διέκοψαν τη ροή της συζήτησης και οι πληροφορητές φάνηκε ότι ένιωθαν ιδιαίτερα άνετα στο χώρο αυτό. Η επιλογή του χώρου στη συγκεκριμένη περίπτωση έγινε με γνώμονα την αναγκαιότητα καθώς κάποιες οικογένειες ήταν διστακτικές να με δεχτούν στο σπίτι. Οι επόμενες δυο συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε σπίτια κατόπιν ραντεβού μέσω συγγενικών προσώπων τους. Οι πληροφορητές μετά την ολοκλήρωση της συνέντευξης υπέγραψαν το παραχωρητήριο (Παράρτημα 2).

Στη συνέχεια έγινε η καταγραφή του ημερολογίου των συνεντεύξεων (Παράρτημα 3) όπου περιγράφονται με λεπτομέρειες πληροφορίες όπως: Πώς κλείστηκαν τα ραντεβού των συνεντεύξεων και πώς βρέθηκαν οι πληροφορητές, με δεδομένη τη δυσκολία αυτού λόγω των φόβων εξαιτίας της πανδημίας Covid19. Τι εντύπωση έκανε ο πληροφορητής, αναφορικά με την διάθεση να μιλήσει και την γενικότερη πνευματική του συγκρότηση. Πώς αισθάνθηκε η ερευνήτρια με την διαδικασία και ποια λάθη θεώρησε ότι συνέβησαν. Ποιες βασικές θεματικές αναδύθηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις.

Σε επόμενο στάδιο ξεκίνησε η χρονοβόρα διαδικασία της απομαγνητοφώνησης των συνεντεύξεων. Η Μπούσχοτεν αναφέρει ότι το στάδιο αυτό αποτελεί την αρχή της ανάλυσης καθώς καθιστά το υλικό προσιτό (2011). Η διαδικασία δεν κατέστη εφικτό να γίνει μέσω ψηφιακών εφαρμογών κυρίως λόγω των ιδιωματικών στοιχείων που χαρακτήριζε την ομιλία των πληροφορητών. Με αυτό το δεδομένο οι απομαγνητοφωνήσεις έγιναν λέξη προς λέξη με βάση το ηχητικό αρχείο, δίνοντας προσοχή στις παύσεις, τα εμφατικά στοιχεία του λόγου, τη συναισθηματική φόρτιση σε κάποιες περιπτώσεις και όλα τα χαρακτηριστικά που έχει ο προφορικός λόγος και η επικοινωνία και δεν αποτυπώνονται με λέξεις. Χρησιμοποιήθηκαν συγκεκριμένα οι παρακάτω συμβάσεις ακολουθώντας τη βιβλιογραφία (Τσιώλης, 2014: 270· Ίσαρη & Πουρκός, 2015). Τελεία ανάμεσα σε παρενθέσεις (.) ώστε να καταγραφούν οι ατελείς προτάσεις και οι μικρές παύσεις ανάμεσα στο λόγο. Επίσης χρησιμοποιήθηκε υπογράμμιση ώστε να καταγραφεί η έμφαση που έδιναν οι ομιλητές σε κάποιες φράσεις. Μέσα σε διπλές παρενθέσεις (()) καταγράφονται κινήσεις των χεριών, συναισθηματικές εκφράσεις και άλλα στοιχεία που κρίνονται απαραίτητα για την περιγραφή της διάδρασης.

Έχοντας ολοκληρώσει τη συλλογή δεδομένων ξεκίνησε η επεξεργασία τους με τη διαδικασία των περιλήψεων. Κάθε συνέντευξη χωρίστηκε σε θεματικά μέρη με

πλαγιότιτλους και έπειτα με βάση αυτά καταγράφηκε η περίληψη τους όπου φαίνεται το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και το τι περιέχει το ηχητικό αρχείο. Η διαδικασία των περιλήψεων ήταν ιδιαίτερα σημαντική καθώς εντοπίστηκαν οι θεματικοί άξονες των συνεντεύξεων τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και κοινοί, στοιχεία δηλαδή που επαναλαμβάνονταν σε συνεντεύξεις. Επιπλέον έγινε κωδικοποίηση των περιλήψεων με λέξεις κλειδιά που αντιστοιχούν σε κάθε ηχητικό απόσπασμα. Με αυτό τον τρόπο η ερευνήτρια κωδικοποίησε το υλικό που είχε καταγράψει και προχώρησε σε κάθετη ανάλυση των συνεντεύξεων και σε δεύτερο επίπεδο σε οριζόντια θεματική ανάλυση σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (Μπούσχοτεν, 2011· Τσιώλης, 2014: 147· Ίσαρη & Πουρκός, 2015) .

3.2. Ανάλυση δεδομένων- Ευρήματα

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί πραγματοποιείται η ανάλυση των δεδομένων των συνεντεύξεων με τρόπο περιεκτικό και συνεκτικό ώστε να αναζητηθούν απαντήσεις στο αρχικό ερώτημα της έρευνας που είναι «Πώς οι μνήμες από τραυματικά γεγονότα ερμηνεύουν το παρελθόν και νοηματοδοτούν το παρόν». Ακολουθείται η θεματική ανάλυση που σύμφωνα με τους Ίσαρη & Πουρκός (2015) είναι μια μέθοδος που εντοπίζει, περιγράφει και «θεματοποιεί» επαναλαμβανόμενα νοηματικά μοτίβα. Πρόκειται για βασικό εργαλείο για όλους τους ερευνητές που ασχολούνται με την ποιοτική έρευνα. Προτείνονται τα ακόλουθα έξι στάδια για την επεξεργασία, παρουσίαση και τεκμηρίωση των ευρημάτων: α)εξοικείωση με τα δεδομένα, β)κωδικοποίηση, γ)αναζήτηση των θεμάτων, δ) επανεξέταση των θεμάτων, ε) ορισμός και ονομασία θεμάτων και ζ) έκθεση των δεδομένων. Κατά την ανάλυση αξιοποιούνται αποσπάσματα συνεντεύξεων καθώς και πίνακες δεδομένων (Τσιώλης, 2015:355· Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

3.2.1 Κάθετη ανάλυση

Η κάθετη ανάλυση των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε σε δύο στάδια. Πρώτον, κωδικοποιήθηκαν τα αποσπάσματα των περιλήψεων χρησιμοποιώντας λέξεις-κλειδιά. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, «η κωδικοποίηση είναι η απόδοση μιας ταμπέλας ή η ένταξη ενός δεδομένου σε μια κατηγορία» (Cohen, L., Manion, L., Morrison, K., 2007: 477). Οι κατηγορίες δύναται να είναι προκαθορισμένες είτε να προκύψουν μετά τη συλλογή δεδομένων όπως συνέβη και στην παρούσα έρευνα. Σκοπός είναι να εντοπιστούν τα βασικά σημεία στα οποία αναφέρεται ο πληροφορητής. Δεύτερον, πραγματοποιήθηκε ανάλυση με τη χρήση αποσπασμάτων ενδιαφέροντος με σκοπό μια εις βάθος επισκόπηση των συνεντεύξεων. (Τσιώλης, 2014).

Βολογιάννης Δημήτριος

Πίνακας 1 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία του Βολογιάννη Δημητρίου

Περίληψη	Λέξεις κλειδιά
00.01-02.10 Ο πληροφορητής μας περιγράφει εν συντομία όλες τις μετακινήσεις των κατοίκων του χωριού Παλαιό Κωσταράζι από το 1944 και έως σήμερα. Το κάψιμο του χωριού, την μετακίνηση στο Άργος Ορεστικό, το χτίσιμο του καινούργιου χωριού το 1950.	Σύντομη ιστορία του χωριού
02.11- 4.43 Περιγραφή του τι συνέβη εκείνη τη μέρα στο χωριό που οι Γερμανοί το πυρπόλησαν, πως μαζεύτηκαν οι κάτοικοι σε ένα ξέφωτο στην άκρη του χωριού και τι επακολούθησε.	Γεγονότα από τη μέρα της πυρπόλησης,
4.44- 06.46 Ο πληροφορητής περιγράφει τι έκανε ο ίδιος και η οικογένειά του όταν ήρθαν οι Γερμανοί στο χωριό, πως έφυγε στο βουνό και τι συνέβη το	Που βρισκόταν ο ίδιος τις ώρες πριν και κατά τη

βράδυ που επέστρεψε καθώς και πως ένας Γερμανός τον συνόδευσε στο σπίτι του καθώς ήταν παιδί. Ακόμη γίνεται αναφορά στο πως οι κάτοικοι είχαν καλύψει τα παράθυρα με ρούχα ώστε να μην φαίνεται ότι κατοικούνται.	διάρκεια της πυρπόλησης του χωριού, Προσπάθειες των κατοίκων να προστατευθούν
06.47- 07.58 Ο πληροφορητής αναφέρει ότι δεν ξέρει γιατί συνέβη αυτό το γεγονός, γιατί δηλαδή οι Γερμανοί έκαψαν το χωριό. Αναφέρεται επίσης στο νεαρό της ηλικίας του ως αιτιολόγηση αυτού.	Αδυναμία αιτιολόγησης του γεγονότος, δισταγμός στην αναφορά των ανταρτών
07.59- 08.54 Ο πληροφορητής αναφέρει ότι δεν δόθηκαν αποζημιώσεις και περιγράφει πως “λέγεται” ότι πάρθηκε η απόφαση να μετακινηθεί το χωριό και να χτιστεί εκ νέου στην τοποθεσία που βρίσκεται σήμερα.	Χτίσιμο του νέου χωριού
08.55- 10.00 Περιγραφή των συναισθημάτων για το Παλιό χωριό στο σήμερα. Ο πληροφορητής μιλά με καμάρι για το πως ξαναχτίστηκε η εκκλησία και το σχολείο που ετοιμάζεται αυτό τον καιρό.	Συναισθήματα για το παλιό χωριό στο σήμερα
10.01- 11.32 Ο πληροφορητής περιγράφει πως θυμάται σήμερα μετά από τόσα χρόνια εκείνη τη μέρα της πυρπόλησης, τα συναισθήματα του.	Συναισθήματα του πληροφορητή για εκείνο το γεγονός σήμερα

Ο κ. Δημήτρης ξεκινά την συνέντευξη με μια σύντομη και ασταμάτητη περιγραφή των μετακινήσεων των κατοίκων του Παλαιού Κωσταραζίου ως σήμερα. Οι μετακινήσεις των κατοίκων στο Άργος Ορεστικό μετά την πυρπόληση, η επιστροφή στο χωριό τους και η αναγκαστική πάλι οριστική φυγή το '47. Η μετακίνηση του πληθυσμού το 1950 στην περιοχή που φτιάχτηκε το νέο χωριό. Τα γεγονότα περιγράφονται χωρίς λεπτομέρειες και συναισθηματισμούς. Διακρίνεται η γρήγορη ταχύτητα με την οποία μιλά κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια, σαν να βιάζεται να φτάσει στο σήμερα. Η φωνή του χαμηλώνει όταν αναφέρεται στο ότι δεν τελείωσε το σχολείο.

(.) μετά πήγαμε στο Άργος καταφυγόντες και μας έκαψαν (.) ήρθε ο εμφύλιος και πήγαμε στο Άργος Ορεστικό καταφυγόντες. Και από εκεί γυρίσαμε (.) καθίσαμε τρία χρόνια το 1947 πήγαμε (.) στις 2 Μαΐου φύγαμε από το Παλιό χωριό στο Άργος και το 1950 ήρθαμε στα τολ στο Κωσταράζι σε αυτό το κτίριο που είμαστε τώρα, τώρα το οποίο είναι χωριό αλλά τότε ήταν τολ, ήταν λαμαρίνες τότε (.) και πήγαμε καθόμασταν εκεί μέσα. Μετά πήγαμε εκεί πέρα, πριν αυτό έπρεπε να σε πω κάτι άλλο, στο Άργος πήγαμε (.) μας μάζεψε ο στρατός και πήγαμε στη Θεσσαλονίκη στα παιδιά (μεγάλη παύση) στο παιδομάζωμα, στην Αγία Τριάδα κάτω (.) και καθίσαμε και εκεί ήδη ένα χρόνο και από εκεί γυρίσαμε και πήγαμε στο Άργος το 1950 ήρθαμε εδώ και από εκεί συνέχισα (.) εγώ είχα βγάλει το δημοτικό αλλά όχι, (.) δεν το χα βγάλει γιατί από δω εκεί δεν μπορούσα να το βγάλω (μιλάει γρήγορα)

και μετά ήρθαμε εδώ σε αυτό το καινούριο το χωριό (.) και τώρα είμαστε εδώ πέρα όπως μας βλέπεις.

Στη συνέχεια όμως ο τόνος της φωνής του αλλάζει και οι μνήμες του φέρνουν στο προσκήνιο μια παιδική ηλικία δύσκολη που τονίζεται με έμφαση από τον πληροφορητή. Εικόνες ανθρώπων σκοτωμένων και καμένων που έχουν μείνει στη μνήμη του. Γέλιο και κλάμα μαζί όπως σε κάθε ανθρώπινη ύπαρξη.

Τι να θυμάμαι σαν παιδί πολλά πράγματα (.) και γελούσαμε και κλαίγαμε τότες, (.) είδαμε ανθρώπους σκοτωμένους, καμένους, σαν παιδιά που ήμασταν αυτά θυμόμαστε, δεν ήταν καλά τα χρόνια, δεν περάσαμε καλά χρόνια

Ο πληροφορητής σε επόμενο σημείο περιγράφει τις στιγμές μετά την πυρπόληση και τα καμένα κτίρια του χωριού. Επίσης αναφέρεται στους θορύβους κρότων, εκρήξεων που ακούγονταν μέσα από την εκκλησία. Πρόκειται για εκρήξεις πολεμικού υλικού που είχε πέσει από τους αντάρτες καθώς είχαν κοιμηθεί στην εκκλησία το προηγούμενο βράδυ. Διακρίνεται ο δισταγμός του πληροφορητή να ονοματίσει τους αντάρτες και τους αποκαλεί “οι δικοί μας”.

Ό,τι μπορέσαμε να πάρουμε για να μην καεί το πήραμε. Το χωριό είχε καεί, είχαν κάψει την εκκλησία, είχαν κάψει το σχολείο, μέσα στην εκκλησία ήταν (.) είχαν σπλισμό τότες οι οι (.) οι (.) ποιοι ήταν οι δικοί μας ήτανε (.) και χτυπούσαν συνέχεια, χτυπούσαν οι χειροβομβίδες μέσα δεν μπορούσε να πάει (.) κάηκε η εκκλησία κάηκε, σχολείο κάηκε όλο.

Ο ίδιος δισταγμός διακρίνεται και στο επόμενο απόσπασμα όταν αναφέρεται στους αντάρτες και τη δράση του μυλωνά.

και είχαν σκοτώσει και έναν το βράδυ εκείνο που ήρθαν (.) ήταν μυλωνάς αυτός και δήθεν ότι έβαζε μπαταρίες στους αντάρτες τότε στο ΕΑΜ (.) ποιο ήταν δεν ξέρω (.) και τον πήραν και τον σκότωσαν (.) τον σκότωσαν η ώρα έξι το απόγευμα ήταν (.)

Στη συνέχεια τίθεται το ερώτημα του γιατί οι Γερμανοί προχώρησαν σε αυτή την πράξη και ο πληροφορητής δεν μπορεί να αιτιολογήσει αυτή την πράξη. Αναφέρει ως αιτιολογία το νεαρό της ηλικίας του παρ’ όλα αυτά θυμάται τη συμπεριφορά των Γερμανών και το πως ζητούσαν τροφή.

Αυτό δεν μπορώ να το ξέρω γιατί και μικρός ήμουνα αλλά και δεν το ξέρω κιόλας (.) οι Γερμανοί όταν ήταν δεν (.) εγώ όταν πήγα το πρωί για να μας βγάλουν έξω μας ζητούσαν αυγά, κότες, κάτι τέτοια πράγματα Εγώ τους είχα πάει κάνα δέκα αυγά (.) πάνω από το δικό μου το σπίτι ήταν ένα άλλο σπίτι και ήταν εκεί ο Διοικητής τους και τους πήγα 10 αυγά και τα παίρναν έτσι τώρα πώς και γιατί (.)

Στα επόμενα δύο αποσπάσματα α) και β) περιγράφονται τα συναισθήματα του πληροφορητή στο παρόν αρχικά σε σχέση με το πως σκέφτεται το παλιό χωριό σήμερα όπου και διαφαίνεται η νοσταλγία του και έπειτα στο πως σκέφτεται το τραυματικό γεγονός της πυρπόλησης του χωριού όπου διακρίνεται η απόγνωση των κατοίκων.

α) Τώρα να σου πω πώς αισθάνομαι αν μείνω εκεί είμαι πιο καλά από δω (.)

β) Δεν θέλω να το θυμάμαι, δεν θέλω να το θυμάμαι αυτό το πράγμα δεν θέλω να το θυμάμαι(.) μικρά παιδιά, γέρους, πράγματα, όλοι αυτοί έχουν ταλαιπωρηθεί (.) τώρα όταν μας είπαν οι Γερμανοί να βγούμε έξω για να μας κάψουν τα σπίτια που πάμε μετά πού πάμε; Μετά δεν ήταν τα πράγματα έτσι καλά τότε (.) για να πού πάμε. Άντε με ένα ρούχο που είχαμε πάνω με αυτό μείναμε (.)

Βλάχος Γιώργος

Πίνακας 2 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία του Βλάχου Γιώργου

Περίληψη	Λέξεις κλειδιά
00.01-01.26 Ο πληροφορητής αναφέρει την ηλικία του και ότι ήταν 10 χρονών όταν ξεκίνησε ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος. Περιγράφει συναισθήματα χαράς των παιδιών καθώς έβλεπαν τους φαντάρους.	Ελληνοϊταλικός πόλεμος
01.27-04.12 Περιγράφονται οι πρώτες στιγμές που μπήκαν οι Ιταλοί στο χωριό καθώς και οι βιαιοπραγίες που έκαναν προκειμένου να μαζέψουν τα όπλα που είχαν οι κάτοικοι. Αναφέρεται το αίσθημα “λαχτάρας”, δηλαδή φόβου που είχαν οι κάτοικοι ώστε δεν κοιμόντουσαν στα σπίτια τους.	Βιαιοπραγίες Ιταλών με σκοπό να συγκεντρώσουν όπλα. Αίσθημα φόβου, “λαχτάρας” των κατοίκων.
04.13- 06.32 Ο πληροφορητής περιγράφει σύντομα και χωρίς λεπτομέρειες το τι συνέβη τη μέρα που ήρθαν οι Γερμανοί στο χωριό. Αναφέρει το σκοτωμό του μυλωνά και του παπά καθώς και το ράδιο που έψαχναν να βρουν οι Γερμανοί.	Γεγονότα στο χωριό μετά την άφιξη των Γερμανών.
06.33- 10.13 Εδώ περιγράφεται με λεπτομέρεια τι έκανε ο ίδιος και η οικογένειά του την ημέρα εκείνη. Πως παρέμειναν στο μαντρί τους εκτός χωριού, είδαν τη φωτιά, πήγαν έπειτα και βρήκαν τους συγγενείς με τις καμένες περιουσίες τους. Περιγράφεται η δυσκολία του να εξυπηρετήσουν βασικές τους ανάγκες όπως φαγητό και ρουχισμό.	Τι έκανε ο ίδιος και η οικογένειά του τη μέρα της πυρπόλησης. Τι συνάντησαν μετά.
10.14- 13.10 Ο πληροφορητής αναφέρεται στο ότι παρέμεινε στο χωριό με την οικογένειά του ως το '50 που ξεκίνησε η ανοικοδόμηση του Νέου Κωσταραζίου.	Η παραμονή του πληροφορητή και της

<p>Εδώ μιλά και για το 1947 που οι κάτοικοι του χωριού εκτοπίστηκαν στο Άργος. Επίσης εστιάζει στα δύσκολα παιδικά χρόνια και στην αδυναμία να παρακολουθήσει σχολείο καθώς και να έχει τα βασικά είδη ρουχισμού.</p>	<p>οικογένειάς του στο χωριό καθώς ήταν κτηνοτρόφοι. Δυσκολίες που χαρακτήριζαν τα δέκα χρόνια από το '40 ως το '50.</p>
<p>13.11- 15.12 Ο πληροφορητής περιγράφει το χτίσιμο του νέου χωριού. Τον τρόπο που έβρισκαν υλικά καθώς χρήματα δεν υπήρχαν και την αλληλοβοήθεια των κατοίκων. Αντιπαραβάλλει τις δυσκολίες του τότε με το σήμερα και αναφέρεται στην αλλαγή στον τρόπο ζωής. Επίσης αναφέρεται στις αποζημιώσεις που δεν δόθηκαν και δεν προχωρά σε καμία εξήγηση στο ερώτημα γιατί έκαψαν οι Γερμανοί το χωριό.</p>	<p>Χτίσιμο νέου χωριού Αποζημιώσεις Αιτιολογία της πυρπόλησης (καμία)</p>
<p>15.13- 19.51 Ο πληροφορητής μιλάει για το πως αισθάνεται όταν σκέφτεται εκείνη τη μέρα. Καθώς και για τις δυσκολίες που ήρθαν ως συνέπεια αυτής. Επίσης αναφέρεται στην αναστήλωση του σχολείου που συμβαίνει αυτό τον καιρό στο παλιό χωριό και πως θα λειτουργεί ως ενθύμιο για τις νεότερες γενιές.</p>	<p>Συναισθήματα του πληροφορητή για εκείνο το γεγονός σήμερα. Συναισθήματα για το παλιό χωριό στο σήμερα.</p>

Ο πληροφορητής περιγράφει τις χαρούμενες αντιδράσεις των παιδιών καθώς έβλεπαν τους φαντάρους να κατευθύνονται προς την Αλβανία (απόσπασμα α). Στο δεύτερο απόσπασμα παρουσιάζεται η αιφνιδιαστική είσοδος των Ιταλών στο χωριό. Η καθημερινότητα των ανθρώπων αλλάζει και το παιχνίδι των παιδιών διακόπτεται με συναισθήματα φόβου (απόσπασμα β).

α) Ξεκίνησε ο πόλεμος οι Έλληνες προχωρούσαν (.)τα παιδιά χαιρόμασταν, ανεβίναμε στα υψώματα και χαιρόμασταν που προχωράει ο ελληνικός στρατός.

β)(.) Ιταλοί μπήκαν και στο Κωσταράζι ήρθε μία ομάδα Ιταλών πάνω στο χωριό την πρώτη φορά (.) ήμασταν παιδιά παίζαμε εκεί έξω στην εκκλησία παίζαμε (.) βλέπουμε πώς βγαίνουν από ένα μονοπάτι εκεί. (.) βγαίνουν μπροστά μας παιδιά εμείς φοβήθηκαμε (.) τα καπέλα και με τα φτερά βαλμένα στην κεφαλα ((γελάει απαλά)).

Έπειτα ο πληροφορητής εστιάζει στην αγωνία των κατοίκων και στο πως έψαχναν μέρος να κοιμηθούν όπου να αισθάνονται ασφαλείς και να μην κινδυνεύουν από τους Ιταλούς..

Ο κόσμος όμως το βράδυ δεν κοιμόταν, αυτοί που κοιμούνταν μέσα τους έπιασαν, οι άλλοι κοιμόμασταν έξω στα πρόβατα στις τρύπες είχε κάτι σπηλιές, εκεί ξενυχτούσαν το βράδυ και το πρωί άμα δεν ήταν τίποτες άμα δεν ήταν οι Ιταλοί, έβγαιναν άμα ήταν οι Ιταλοί κρύβονταν ακόμα περισσότερο.

Με την άφιξη των Γερμανών στο χωριό ο κ. Γιώργος περιγράφει τι συνέβη στην οικογένειά του. Παρά το ότι έμειναν στο μαντρί με τα ζώα τους για ασφάλεια συνέβησαν τα εξής:

*Μάζεψαν τον μπαμπά μου, τους είδα εγώ που πέρασαν από κει κανένα 50 μέτρα πιο πριν από μας, μας είδαν δεν μας πείραξαν εμάς, εγώ παιδί ήμουνα, δεν μας είδαν και όλα (.) ήμασταν κρυμμένοι, πλακωμένοι στα αγκάθια(.)
(.)Τι μακριά ((εννοεί το χωριό)) (.) φαίνεται ο καπνός εκεί το μέρος έφυγε ο καπνός, αλλά το βράδυ ο μπαμπάς μου πήγε στο χωριό να βρει τη μάνα μου την αδερφή μου και δεν βρήκε κανέναν. Κλάματα στο χωριό μέσα φωνές κακό..
(.) Ήταν γυναίκες, παιδιά, αυτοί οι άντρες που ήταν εκεί πέρα ήταν μέσα, μαζεύτηκαν ύστερα όλοι.. Τι να προλάβουμε όλα ήταν καμένα..*

Οι οικογένειά του πληροφορητή παρέμεινε στο χωριό καθώς το σπίτι τους όπως μας περιγράφει διασώθηκε. Όμως η καταστροφή των συγγενών και οικείων τους διαμορφώνει την τραγική κατάσταση στην οποία περιήλθαν οι κάτοικοι του χωριού μετά την πυρπόληση καθώς έλειπαν ακόμα και τα απαραίτητα.

Εμείς δεν είχαμε πάθει καμιά ζημιά (.) μείναμε στο χωριό δεν πήγαμε πουθενά, πού να πάμε, πού να πάμε. Πήγαμε στο χωριό αλλά κάηκε του θείου μου το σπίτι, κάηκε τα ξαδέρφια μου, μαζεύτηκαν το βράδυ πού να πάμε ρούχα δεν είχαν, μαζεύτηκε η οικογένεια καθένας στον δικό του τον άνθρωπο. Ψωμί δεν υπήρχε, καμένο, πού με τι; Τι να φας;

Ο πληροφορητής στη συνέχεια αναφέρεται στην περίοδο του εμφυλίου που ακολούθησε και η αφήγηση φορτίζεται συναισθηματικά καθώς γίνεται αναφορά στα παιδικά χρόνια που χάθηκαν, τις ευκαιρίες για μόρφωση που δεν δόθηκαν και στο φόβο που διακατείχε αυτή τη γενιά των ανθρώπων. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο πληροφορητής μιλάει σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, ταυτίζοντας τον εαυτό του με τους ομήλικούς του στις κακουχίες που πέρασαν. Συγκρίνει τις δυσκολίες του τότε με τη σημερινή οικονομική κρίση.

Εμείς δέκα χρόνια παιδιά που ήμασταν, δέκα χρόνια πόλεμο, δεν είδαμε παιδικά χρόνια να πάμε στο σχολείο να ακούσουμε καλά πράγματα, όλο με φόβο. Πού να βγάλουμε το σχολείο, πού δουλειά, πού παπούτσια, πού παντελόνια. Και σήμερα είναι κρίση αλλά είναι άλλα πράγματα.

Η αναφορά στην ανοικοδόμηση του νέου χωριού στο παρακάτω απόσπασμα περιλαμβάνει κυρίως την έννοια της αλληλεγγύης των κατοίκων και της βαριάς προσωπικής εργασίας που χρειάστηκε να καταβάλουν οι κάτοικοι προκειμένου να φτιάξουν τα σπίτια τους.

Πως δεν θυμάμαι. Έβγαλα πέτρες και έφτιαξα το σπίτι (.) με τι λεφτά όμως βοηθειέταν ο κόσμος ήτανε κι ένας με τον άλλον βγάσαμε παρέες παρέες (.) αυτό το σπίτι είναι του 50 ((δείχνει ένα πέτρινο δίπατο σπίτι)) (.) αυτές οι πέτρες βγήκαν με το σκαπάνη δεν βγήκαν με τα φουρνέλα και δεν ήταν και αυτοκίνητα πολλά

πόση αγωνία τράβηξαν για να τα φτιάξουν (.) τα χάλασαν όλα τώρα, βλέπεις είναι όλα καινούργια σπίτια μεγάλα.

Τέλος, ο πληροφορητής στα επόμενα δυο αποσπάσματα αναφέρεται στο πως σκέφτεται σήμερα εκείνη τη μέρα της πυρπόλησης του χωριού και φορτίζεται συναισθηματικά. Διακρίνεται η αγάπη για τον τόπο αλλά και τα συναισθήματα του φόβου που διατρέχουν όλη την συνέντευξη του. Επιπλέον όμως, διαφαίνεται η σύνδεση στο μυαλό του πληροφορητή του γεγονότος της καταστροφής του χωριού με την αδυναμία των νέων να σπουδάσουν και να μορφωθούν.

Δράμα (.) δράμα και κλάματα. Παρόλο που ήταν ορεινό και πέρασεν πολλά το χωριό, πολλές μετακινήσεις (.) δεν μπόρεσε ο κόσμος ούτε να σπουδάσει ούτε (.) είχε παραγωγές, είχαν πρόβατα πολλά (.)

Να κάθεσαι στο σπίτι να βάζεις την κουβέρτα να μη φέγγει έξω για να μη μας δουν τα αεροπλάνα, να κοιμάσαι στις τρύπες και να πάει η μάνα το βράδυ να ζυμώσει νύχτα να βγάλει το ψωμί και την ημέρα να φύγει να πάει έξω να μην τους δει.. δεν τα πέρασε ο κόσμος αυτά.. τα άλλα τα χωριά δεν τα πέρασαν αυτά

Τσιτσής Ανδρέας

Πίνακας 3 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία του Τσιτσή Ανδρέα

Περίληψη	Λέξεις κλειδιά
00.01- 04.06 Ο πληροφορητής περιγράφει πως κρύφτηκαν με τον πατέρα του κ άλλους 50 περίπου άντρες σε σπηλιά της περιοχής όταν έμαθαν ότι έρχονται οι Γερμανοί. Αναφέρει την περιοχή που είναι βραχώδης και γεμάτη μικρές και μεγάλες σπηλιές. Επίσης περιγράφει πως άκουγαν τα πολυβόλα των Γερμανών καθώς ήρθαν από Βόρεια, ουσιαστικά από πάνω τους. Πως έσβησαν τη φωτιά ώστε να μην γίνουν αντιληπτοί από τους Γερμανούς.	Τι έκανε ο ίδιος και η οικογένειά του τη μέρα της πυρπόλησης. Που κρύφτηκαν.
04.07- 08.12 Ο πληροφορητής περιγράφει τα όσα έγιναν στο χωριό την ημέρα που ήρθαν οι Γερμανοί, σημειώνει κ ο ίδιος ότι μας διηγείται αυτά που του είπε ο παπάς καθώς ο ίδιος δεν ήταν στο χωριό αλλά κρυμμένος στη σπηλιά. Πως ήρθαν οι Γερμανοί και έψαχναν τους δυο μυλωνάδες και τους παπάδες. Οι ανακρίσεις που έγιναν και το πως ο παπάς αρνήθηκε ότι υπήρχαν αντάρτες στο χωριό το προηγούμενο βράδυ. Πως οι σφαίρες που είχαν πέσει από τους αντάρτες μέσα στην εκκλησία άρχισαν να χτυπούν την ώρα που η εκκλησία καιγόταν και ότι τελικά οι Γερμανοί σκότωσαν και τον μυλωνά που εμφανίστηκε και τον παπά.	Γεγονότα στο χωριό μετά την άφιξη των Γερμανών.

<p>08.13- 10.46 Ο πληροφορητής περιγράφει τις στιγμές που έζησε όντας στη σπηλιά κρυμμένος, πως ζεσταινόντουσαν, πως μάθαιναν νέα από το χωριό και τι αποφάσισε να κάνει ο καθένας. Αναφέρεται συγκινημένος σε έναν άντρα που αποφάσισε να φύγει. Μιλά και για τον φόβο.</p>	<p>Οι ώρες στη σπηλιά-κρησφύγετο</p>
<p>10.47- 13.15 Περιγράφεται η συγκινητική στιγμή που βρήκαν τη μητέρα του να κλαίει έξω από το καμένο σπίτι και ο πατέρας της έδωσε θάρρος. Ο πληροφορητής είναι ιδιαίτερα συγκινημένος και η ερευνήτρια του δίνει χρόνο να αποφορτιστεί. Επίσης αναφέρεται ότι οι κάτοικοι επέστρεψαν στα σπίτια τους αφότου έφυγαν οι Γερμανοί.</p>	<p>Τι αντίκρισαν μετά την πυρπόληση</p>
<p>13.16- 15.05 Ο πληροφορητής απαντά ξεκάθαρα, χωρίς δισταγμούς στο γιατί έκαψαν οι Γερμανοί το χωριό. Το ονομάζει ανταρτοχώρι και περιγράφει πως οι αντάρτες ήταν συχνά εκεί και πως η γεωγραφική θέση του χωριού ευνοούσε σε αυτό.</p>	<p>Γιατί έκαψαν οι Γερμανοί το χωριό</p>
<p>15.05- 17.15 Ο πληροφορητής αναφέρεται στο που έμεινε μετά η οικογένειά του, στο παλιό σπίτι της γιαγιάς. Τις νέες συνθήκες διαβίωσης εφόσον το σπίτι τους που ήταν και καινούριο είχε καεί.</p>	<p>Η καθημερινότητα μετά το γεγονός</p>
<p>17.15- 19.28 Μαθαίνουμε για τις αποζημιώσεις που ήλπιζαν κάποιιοι να πάρουν καθώς και στη μεταφορά του χωριού στη νέα τοποθεσία, η οποία διαφαίνεται ότι ήταν επιθυμία αρκετών κατοίκων. Μας αιτιολογεί την επιλογή αυτή λόγω των συμφερόντων τους στον κάμπο (χωράφια, πρόβατα). Επίσης αναφέρεται στην καταστροφή των αρχείων του χωριού από τους αντάρτες.</p>	<p>Η ανοικοδόμηση του νέου χωριού και οι αποζημιώσεις που δεν δόθηκαν</p>
<p>19.29- 23.13 Ο πληροφορητής θυμάται πως πήγαν για πρώτη φορά μετά το κάψιμο του χωριού πάλι ως νέοι φαντάροι στο χωριό και το βρήκαν χορταριασμένο. Πως ήταν το χωριό και τι προφυλάξεις χρειάστηκε να πάρουν, από φόβο για τους αντάρτες αυτή τη φορά. Επίσης αναφέρεται στο πως αισθάνεται σήμερα όταν πάει στο παλιό χωριό.</p>	<p>Περίοδος εμφυλίου</p>
<p>23.14- 24.44 Η μνήμη του επανέρχεται στη ζωή με τους αντάρτες, θυμάται πως ακριβώς τους βοηθούσαν με τις ανάγκες φαγητού, ύπνου.</p>	<p>Μνήμες από τη ζωή με τους αντάρτες</p>

Ο πληροφορητής περιγράφει μια συνεχή κατάσταση εγρήγορσης στην οποία βρισκόταν ο ίδιος και ο πατέρας του, προς αποφυγή των Γερμανών. Στα αποσπάσματα που ακολουθούν, ο κ. Αντρέας παρουσιάζει το κρησφύγετο-σπηλιά

στο οποίο κατέφυγαν ο ίδιος με τον πατέρα του και μεγάλη ομάδα ανδρών μετά από προειδοποίηση από τους αντάρτες.

(.) εγώ με τον πατέρα μου έφυγα και με έπαιρνε ο πατέρας μου και με πήγαινε σε αυτές τις καταστάσεις (.) στον Αι- Νικόλα εκεί πέρα εκεί. Και είχαν έρθει από το βράδυ οι αντάρτες και μας είπαν ότι αύριο θα 'ρθουν οι Γερμανοί (.) μάθαιναν αυτοί, οι αντάρτες (.) ήταν η κατασκοπεία (.) Και με πήρε ο μπαμπάς μου από το βράδυ και φύγαμε και πήγαμε πέρα εκεί στον Αι- Νικόλα, έχει κάτι σπηλιές εκεί (.)

Και πήγαμε από το βράδυ εκεί κοιμηθήκαμε και πήραμε και από ένα ρούχο να μην κρυώνουμε (.) Τι καιρός ήταν τότε; Απρίλιος μήνας ξέρω γω (.)

Και είχαν μία σπηλιά που είναι εδώ μπροστά που τη λένε "Κολοκοτρώνη την τρύπα" μεγάλη σπηλιά όμως ήμασταν μέσα 50 άτομα 50 άντρες μέσα εκεί (.) ανάψαμε φωτιά γιατί ήταν και λίγο κρύο (.) από κει που είναι η σπηλιά αυτή απάνω είναι 200 μέτρα βράχος μπροστά (.)

Κατόπιν περιγράφεται το τι συνέβη όταν ήρθαν οι Γερμανοί από τα βόρεια του χωριού. Οι στιγμές αγωνίας μην τυχόν και γίνουν αντιληπτοί στη σπηλιά και η άτακτη φυγή των κατοίκων.

Οι Γερμανοί ήρθαν ακριβώς από πάνω το μέρος από κει (.) μόλις είχε περάσει η ώρα εκεί 9:00.. Ποιος ξέρει τι ώρα ήταν.. είχαμε φωτιά αναμμένη και αμέσως που λες μόλις ακούσαμε θα μας (.) είπαν ότι. (.) ήρθαν κάνα δυο άτομα από το χωριό, μας είπαν ότι έρχονται οι Γερμανοί, αμέσως που λες (.) έσβησάμε τη φωτιά να μη φαίνεται ο καπνός που έβγαινε απάνω γιατί άμα ερχόταν και μας έβρισκαν εκεί πάνω στη σπηλιά κρυμμένοι 50 άτομα θα μας σκοτώσουν όλους.. που λες.. και από κει ύστερα σε λίγο άρχισαν τα πολυβόλα βγήκαν αυτοί επάνω από το χωριό εκεί στο ύψωμα εκείνο και επειδή ο κόσμος έφευγε κατά κάτω πήραν μυρωδιά ήξερα οι πιο πολύ και από το βράδυ τώρα (.) ((μπαίνει στο χώρο η κ. Θωμαή και της κάνει νόημα που να καθίσει)) και επειδή έτρεχαν ο κόσμος κατά κάτω και άρχισαν να βάζουν αυτοί τα πολυβόλα για να σταματήσουν ο κόσμος να μην να μην τρέχουν.

Στο παρακάτω σύντομο απόσπασμα διακρίνεται έντονα το αίσθημα του φόβου και της ανασφάλειας που διακατείχε τους ανθρώπους.

Ήταν ένας που τον είχαμε στρατιωτικό υπεύθυνο τον είχαν οι αντάρτες, παιδιά λέει "Εγώ παίρνω την τύχη μου και φεύγω" ((σπάει η φωνή του)) όπως το σκεφτόταν ο καθένας πάει να κρυφτεί,, φόβος ήταν αυτός, σου λέει αν μας βρουν εδώ (.) γιατί σκότωναν οι Γερμανοί δεν χάριζαν τέτοια πράγματα, άμα σε έβρισκαν κρυμμένο σου λέει γιατί κρύβεσαι;

Η πυρπόληση του χωριού κατέστρεψε ολοσχερώς το σπίτι του πληροφορητή και σε αυτό το σημείο, με έντονη συγκίνηση, περιγράφει πως βρήκαν τη μητέρα του έξω από το καμένο σπίτι τους.

Η μητέρα μας ήταν στο σπίτι (.) έκαψαν το σπίτι και ((σπάει η φωνή του από συγκίνηση)) αυτή πήρε μία κοπάνα εκεί πέρα άρπαξε κάνα-δυο ρούχα ό,τι μπόρεσε και καθόταν έξω στην αυλή εκεί και που είχαμε και έκλαιγε εκεί (.) . Δηλαδή όταν έφυγαν οι Γερμανοί την βρήκαμε εμείς εκεί ((συγκινείται πολύ σε αυτό το σημείο)). Και λέει ο μπαμπάς μου μη φοβάσαι τι κλαις (.) συγκινούμαι λίγο δεν μπορώ (.) Μη φοβάσαι λέει θα το φτιάξουμε το σπίτι λέει ((κλαίει)).

Ο κ. Αντρέας απαντά ξεκάθαρα στο γιατί οι Γερμανοί προέβησαν σε αυτή την πράξη. Είναι ο πρώτος από τους πληροφορητές μας που μιλά καθαρά για τη δράση των ανταρτών και τη συνεχή παρουσία τους στο χωριό καθώς και για τη γεωγραφική θέση του χωριού που το καθιστούσε ιδανικό τόπο για τέτοιου είδους δράση.

Γιατί ήταν αντάρτες πολλοί έρχονταν αντάρτες πολλοί εκεί (.) και κάθε τόσο οι αντάρτες δεν έλειπαν από το δικό μας το χωριό (.) Ανταρτοχώρι ήταν εκεί πέρα (.) ψηλά ήταν (.) .δρόμο δεν είχε για να πάνε (.) αυτοκίνητα δεν μπορούσαν να πάνε (.) όποιος πήγαινε με τα πόδια εκεί (.) είχε ένα δρόμο από πέρα από τον Άγιο Νικόλαο προς τα εδώ και ένας αυτός που ανεβαίνει τώρα προς τα πάνω αλλά τώρα είναι άσφαλο (.) τότε δεν ήτανε δεν περνούσε αυτοκίνητο.

Μπρανίτσα Θωμαή

Πίνακας 4 Ενδεικτική ανάλυση περιεχομένου της περίληψης με λέξεις κλειδιά από την προφορική μαρτυρία της Μπρανίτσα Θωμαής

Περίληψη	Λέξεις κλειδιά
00.01- 03.48 Η πληροφορήτρια περιγράφει τι έκαναν η ίδια και η οικογένειά της τις ώρες που οι Γερμανοί έφτασαν στο χωριό. Περιγράφεται η αγωνία των ανθρώπων να τρέξουν να φύγουν εκτός χωριού άτακτα και γρήγορα.	Τι έκανε η ίδια και η οικογένειά της τη μέρα πριν την πυρπόληση. Συναισθήματα αγωνίας και φόβου.
03.49- 06.05 Η πληροφορήτρια επανέρχεται στις ίδιες στιγμές που περιέγραψε και πριν με περισσότερες λεπτομέρειες. Μιλάει για το πως οι άνθρωποι κοιμήθηκαν σε συγγενείς το βράδυ πριν την πυρπόληση για να μην νιώθουν μόνοι. την αβεβαιότητα για το τι θα απογίνουν.	Τι έκανε η ίδια και η οικογένειά της τη μέρα πριν την πυρπόληση. Συναισθήματα αγωνίας και φόβου.
06.06- 08.023 Περιγράφεται το πως η πληροφορήτρια έφυγε κρυφά από τη μητέρα της και πήγε ως την άκρη του χωριού να ψάξει για τον πατέρα της καθώς είχε ακούσει ότι τον είχαν σκοτώσει. Πως τελικά πληροφορήθηκε για την τύχη του καθώς είχε καταφύγει σε γειτονικό χωριό σε φίλους του.	Αγωνία για την τύχη του πατέρα της.

<p>08.024- 09.52 Αιτιολογεί το γιατί οι Γερμανοί έκαψαν το χωριό χωρίς να γίνεται κατανοητή από την ερευνήτρια. Επίσης αναφέρεται στο ότι δεν δόθηκαν αποζημιώσεις και στην πεποίθησή της ότι η εξυπνάδα των ανθρώπων τους βοήθησε να φτιάξουν τα σπίτια τους στο νέο χωριό όσο γίνεται πιο γρήγορα.</p>	<p>Αποζημιώσεις. Χτίσιμο νέου χωριού.</p>
<p>09.53- 12.00 Η πληροφορήτρια μιλά με έμφαση όταν αναφέρεται στο σήμερα και στα όσα κάνουν στο Παλιό Χωριό την γιορτινή μέρα στις 8 Σεπτεμβρίου. Προσπαθεί να εκφράσει τα ωραία συναισθήματα όπως λέει για το παλιό χωριό.</p>	<p>Συναισθήματα για το παλιό χωριό στο σήμερα.</p>

Η πληροφορήτρια περιγράφει στα παρακάτω αποσπάσματα με λεπτομέρειες πως αντέδρασαν οι κάτοικοι που ήταν στο χωριό στο άκουσμα του ότι έρχονται οι Γερμανοί. Η αγωνία και η ένταση στη φωνή της είναι έκδηλη κατά τη διάρκεια της αφήγησης. Περιγράφεται η “άτακτη” φυγή των ανθρώπων καθώς και η δική της με την μητέρα και τα αδέρφια της.

(.) ύστερα ήρθε μία γυναίκα από το χωριό μας ήταν επάνω στα ζώα και είδε από πάνω που έρχεται μαύρο (.) πολύς κόσμος και ήρθε και λέει ότι “έρχονται από πάνω (.) δεν ξέρω τι είναι λέει (.) αντάρτες είναι (.) στρατός είναι (.) Γερμανοί είναι. (.) δεν ξέρω, πάντως είναι πολύς κόσμος” και όσο να ’ρθει αυτή από τε κει αυτοί έφτασαν.

(.) ύστερα, ειδοποίησαν το χωριό ότι έρχεται από πάνω πλήθος, δεν ήξερε κανένας τι είναι. Και σαν ήρθαν (.) αρχίσαν να φεύγουν ο κόσμος (.) αυτοί που ήταν στο χωριό (.) άλλ’ κατά δω, άλλ’ κατά κει, άλλ’ κατά κει που λες και έφυγαν όλοι από μέσα και εμείς είχαμε φύγει.

Κατέβηκάμε μέχρι εδώ κάτω (.) κατεβήκαμε (.) Έφυγαμε (.) ήρθε ο στρατός, όσο να ’ρθει, εμείς έφυγαμε και έφτασαμε είναι ένα ζωκλήσι εκεί στην Αγία Άννα που λέει μέχρι εκεί (.) ((μετά από ερώτηση)) Ναι, μέχρι εκεί μέσα στους λάκκους.

Παρακάτω η πληροφορήτρια αναφέρεται στο πως οι κάτοικοι κοιμόντουσαν σε φιλικά και συγγενικά σπίτια ώστε να αισθάνονται ασφαλείς. Ιδιαίτερα δίνει έμφαση στις λέξεις μαζί και χώρια τονίζοντας αυτή την ανάγκη τους για να νιώθουν ασφαλείς.

Άλλος σ’ εσένα, άλλος σε μένα και κοιμόμασταν μαζί με τον κόσμο όχι χώρια ο καθένας και ύστερα που λες το πρωί σηκώθηκαν αυτοί και βγήκαν εκεί κάτω που βλέπεις και είπαν, βγήκαμε όξω και εμείς στα καφενεία και είπαν ότι οι Γερμανοί θέλουν να βγει ο κόσμος έξω θα το κάψουν (.)((το χωριό)).

Η πληροφορήτρια θέλει να περιγράψει την προσπάθεια αναζήτησης του πατέρα της, ο οποίος έφυγε από το χωριό και δεν είχαν νέα του. Αγωνιούσε καθώς άκουσε ότι τον

είχαν σκοτώσει οι Γερμανοί και κρυφά από τη μητέρα της έφυγε, ακολουθώντας το κατηφορικό μονοπάτι φτάνοντας έξω από το χωριό.

(.) Εγώ φεύγω και λέω τη μάνα μου (.) δεν είπα τη μάνα μου που θα πάω, δεν λέω τίποτα και το κάνω κάτω το μέρος αυτό που έφυγα από το χωριό και πήγα μέχρι κάτω που τελείωσε ο δρόμος λάκκο, λάκκο, λάκκο, λάκκο. Ποιοι είχαν σκοτώσει ένα παιδί εκεί και έλεγαν ότι σκότωσαν και τον πατέρα μου και εγώ άκσα και σηκώθηκα και πήγα μόνη μου, αυτό έχει μεγάλη σημασία και πήγα μόναχ'. Πήγα το βρήκα αυτό το παιδί εκεί το πέρασα και κατέβηκα στο δρόμο δεν είδα τίποτα (.)

Τέλος η κ. Θωμαή αναφέρεται στα συναισθήματά της για το χωριό σήμερα. Διακρίνεται η αγάπη για τον τόπο και οι έντονες μνήμες που υπάρχουν στο μυαλό αυτής της γυναίκας. Επίσης γίνεται αναφορά στο ότι οι κάτοικοι είχαν κουραστεί από τα πολλά γεγονότα και ήθελαν κατά μια έννοια να κατέβουν σε ένα τόπο πιο φιλόξενο και ήρεμο.

*Ε ωραία (.) τώρα η αλήθεια να λέγεται γιατί μπορεί να ήταν το παλιό χωριό αλλά ήταν παλιό χωριό! Έφυγάμε, θέλαμε και να φύγουμε γιατί υποφέρναμε πολλά (.) βλέπεις οι αντάρτες στο Κωσταράζι (.)
75 χρόνια λεν (.). Εμ πως να σκέφτεσαι, λες τώρα εδώ που μιλούμε σαν να είναι τώρα.*

3.2.2 Οριζόντια ανάλυση

Η οριζόντια ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε σε δύο στάδια. Πρώτον με την διαμόρφωση πίνακα δεδομένων με σκοπό τον εντοπισμό θεματικών που επαναλαμβάνονται στις συνεντεύξεις. Δεύτερον, με την ανάλυση περιεχομένου (content analysis) των θεματικών αυτών με βάση αποσπάσματα συνεντεύξεων. Η ανάλυση περιεχομένου εστιάζει στα θέματα που επαναλαμβάνονται και στη συχνότητα εμφάνισής τους (Τσιώλης, 2015:62).

Πίνακας 5 Εντοπισμός δεδομένων με κοινή θεματική. Χρωματική κωδικοποίηση

Βολογιάννης Δημήτριος	Βλάχος Γιώργος	Τσιτσής Ανδρέας	Μπρανίτσα Θωμάη
Σύντομη ιστορία του χωριού	Ελληνοϊταλικός πόλεμος	Τι έκανε ο ίδιος και η οικογένειά του τη μέρα της πυρπόλησης. Που κρύφτηκαν.	Τι έκανε η ίδια και η οικογένειά της τη μέρα που ήρθαν οι Γερμανοί. Αγωνία και φόβος.
Γεγονότα από τη μέρα της πυρπόλησης,	Βιαιοπραγίες Ιταλών με σκοπό να συγκεντρώσουν όπλα. Αίσθημα φόβου, “λαχτάρας” των κατοίκων	Γεγονότα στο χωριό μετά την άφιξη των Γερμανών.	Τι έκανε η ίδια και η οικογένειά της τη μέρα πριν την πυρπόληση. Συναισθήματα αγωνίας και φόβου.
Που βρισκόταν ο ίδιος τις ώρες πριν και κατά τη διάρκεια της πυρπόλησης του χωριού,	Γεγονότα στο χωριό μετά την άφιξη των Γερμανών.	Οι ώρες στη σπηλιά- κρησφύγετο. Ο φόβος	Αγωνία για την τύχη του πατέρα της.
Αδυναμία αιτιολόγησης του γεγονότος, δισταγμός στην αναφορά των ανταρτών	Τι έκανε ο ίδιος και η οικογένειά του τη μέρα της πυρπόλησης. Τι συνάντησαν μετά	Τι αντίκρισαν μετά την πυρπόληση	Αποζημιώσεις. Χτίσιμο νέου χωριού.
Χτίσιμο του νέου χωριού	Η παραμονή του πληροφορητή και της οικογένειάς του στο χωριό Δυσκολίες που χαρακτήριζαν τα δέκα χρόνια από το '40 ως το '50.	Γιατί έκαψαν οι Γερμανοί το χωριό	Συναισθήματα για το παλιό χωριό στο σήμερα.

Συναισθήματα για το παλιό χωριό στο σήμερα	Χτίσιμο νέου χωριού Αποζημιώσεις Αιτιολογία της πυρπόλησης (καμία)	Η καθημερινότητα μετά το γεγονός	
Συναισθήματα του πληροφορητή για εκείνο το γεγονός σήμερα	Συναισθήματα του πληροφορητή για εκείνο το γεγονός σήμερα. Συναισθήματα για το παλιό χωριό στο σήμερα.	Αποζημιώσεις. Χτίσιμο νέου χωριού.	
		Περίοδος εμφυλίου	
		Μνήμες από τη ζωή με τους αντάρτες	

Ευρήματα από την ανάλυση του πίνακα

Οι ακόλουθες θεματικές έχουν προκύψει από την σύγκριση των πληροφοριών και των γεγονότων που κάθε πληροφορητής μοιράστηκε στη συνέντευξη είτε μετά από ερώτημα της ερευνήτριας είτε ως δική του προσωπική ανάγκη να αφηγηθεί:

1. Πριν το τραυματικό γεγονός

Με πράσινο χρώμα εντοπίζουμε το τι έκαναν οι κάτοικοι όταν πληροφορήθηκαν, ο καθένας με άλλο τρόπο, ότι οι Γερμανοί έρχονται. Οι κάτοικοι με τις οικογένειές τους είτε τράπηκαν σε άτακτη φυγή, ακολουθώντας κατηφορική διαδρομή μέσα από δύσβατα μονοπάτια, όπως η περίπτωση της κ. Θωμαής που περιγράφει χαρακτηριστικά:

Και σαν ήρθαν (.) αρχίσαν να φεύγουν ο κόσμος (.) αυτοί που ήταν στο χωριό..(.) άλλ' κατά δω, αλλ' κατά κει, αλλ' κατά κει που λες και έφυγαν όλοι από μέσα και εμείς είχαμε φύγει". "Κατέβηκάμε μέχρι εδώ κάτω (.) κατέβηκάμε (.) Έφυγαμε (.) ήρθε ο στρατός, όσο να 'ρθει, εμείς έφυγαμε και έφτασαμε είναι ένα ξωκλήσι εκεί στην Αγία Άννα που λέει μέχρι εκεί

Είτε αναζήτησαν κρησφύγετο όπως ο κ. Ανδρέας με τον πατέρα του και πολλούς άνδρες:

Και με πήρε ο μπαμπάς μου από το βράδυ και φύγαμε και πήγαμε πέρα εκεί στον Αϊ- Νικόλα, έχει κάτι σπηλιές εκεί". "Και είχαν μία σπηλιά που είναι εδώ μπροστά που τη λένε "Κολοκοτρώνη την τρύπα" μεγάλη σπηλιά όμως ήμασταν μέσα 50 άτομα 50 άντρες μέσα εκεί.

Άλλοι όπως ο κ. Δημήτρης παρέμειναν έξω από το χωριό παρατηρώντας την κίνηση στο χωριό από μακριά, δεδομένου ότι το χωριό βρίσκεται σε αμφιθεατρική ορεινή θέση:

(.) εγώ ήμουν μικρός 10 χρονών και κάθομαι από δω να δω τους Γερμανούς που θα βγουν και να φύγω (.), “ έφυγα εκείνη τη μέρα μαζί με τον πατέρα μου ο πατέρας μου με απάρτησε και πήγε στη Μηλίτσα σε ένα χωριό. Λοιπόν εγώ βγήκα (.) είχε κάτι Καλύβια κατάξερα εκεί πέρα και έκατσα εκεί πέρα έκατσα ως το βράδυ όμως μετά πείνασα τι να κάνω (.) έφυγα (.)

Αντίστοιχη συμπεριφορά ακολούθησε και η οικογένεια του κ. Γιώργου παραμένοντας στο μαντρί με τα ζώα τους εκτός χωριού:

Εκεί μέναμε ((στο μαντρί)) (.) το βράδυ όμως που έφυγαν, ο μπαμπάς μου πήγε στο χωριό.

2. Οι αντιδράσεις των κατοίκων εκείνες τις κρίσιμες μέρες

Με κόκκινο χρώμα εντοπίζουμε στοιχεία που μαρτυρούν τα συναισθήματα των κατοίκων του χωριού εκείνες τις δύο μέρες αλλά και γενικότερα την ταραγμένη εκείνη περίοδο. Ο φόβος και η αγωνία εμφανίζονται στις μαρτυρίες καθώς και η αβεβαιότητα για το αύριο. Ο κ. Γιώργος περιγράφει τις συνεχείς προφυλάξεις και τη συναισθηματική κατάσταση των Κωσταραζινών με την έλευση των Ιταλών αρχικά στο χωριό:

Ο κόσμος όμως το βράδυ δεν κοιμόταν αυτοί που κοιμόνταν μέσα τους έπιασαν, οι άλλοι κοιμόμασταν έξω στα πρόβατα στις τρύπες είχε κάτι σπηλιές, εκεί ξενυχτούσαν το βράδυ και το πρωί άμα δεν ήταν τίποτες άμα δεν ήταν οι Ιταλοί, έβγαιναν άμα ήταν οι Ιταλοί κρύβονταν ακόμα περισσότερο.

Αντίστοιχες πληροφορίες μεταφέρει και η μαρτυρία της κ. Θωμαής όταν ήρθαν οι Γερμανοί στο χωριό, με την αβεβαιότητα και τον φόβο να κυριαρχούν:

Την άλλη την μέρα ύστερα ξυπνήσαμε το πρωί, εμείς είχαμε πάει σε μια γειτόνισσα κοιμηθήκαμε, πως κάνουν είπαμε ότι τι θα μας κάνουν τώρα δεν ξέρουμε, θα μας σκοτώσουν; Τι θα μας κάνουν δεν ξέρουμε, ήμασταν όλο (.) τρομοκράτες.

Ο κ. Αντρέας περιγράφει ένα χαρακτηριστικό συμβάν μέσα στο κρησφύγετο-σπηλιά όπου βρισκόταν κατά το οποίο ο φόβος κυριαρχεί:

Ήταν ένας που τον είχαμε στρατιωτικό υπεύθυνο τον είχαν οι αντάρτες, παιδιά λέει “Εγώ παίρνω την τύχη μου και φεύγω” ((σπάει η φωνή του)) όπως το σκεφτόταν ο καθένας πάει να κρυφτεί,, φόβος ήταν αυτός, σου λέει αν μας βρουν εδώ.(.) γιατί σκότωναν οι Γερμανοί δεν χάριζαν τέτοια πράγματα, άμα σε έβρισκαν κρυμμένο σου λέει γιατί κρύβεσαι;

3. Τα αίτια της πυρπόλησης

Με μωβ χρώμα εντοπίζουμε στοιχεία που απαντούν στο ερώτημα της ερευνήτριας “Γιατί πιστεύουν οι πληροφορητές ότι οι Γερμανοί προέβησαν σε αυτή την πράξη”. Οι πληροφορητές διστάζουν να αναφέρουν την αιτία της πυρπόλησης ξεκάθαρα. Η σιωπές στις αφηγήσεις και οι δισταγμοί περιβάλλουν την παρουσία των ανταρτών στο χωριό. Στα λόγια του κ. Δημήτρη διακρίνεται αυτός ο δισταγμός και η αναφορά στο νεαρό της ηλικίας του τότε ως αιτία. Αντίστοιχη δυσκολία παρατηρούμε και στα λόγια του κ. Γιώργου. Τα παρακάτω αποσπάσματα είναι χαρακτηριστικά:

Αυτό δεν μπορώ να το ξέρω γιατί και μικρός ήμουνα αλλά και δεν το ξέρω κιόλας (...) οι Γερμανοί όταν ήταν δεν (...) εγώ όταν πήγα το πρωί για να μας βγάλουν έξω μας ζητούσαν αυγά, κότες κάτι τέτοια πράγματα. Εγώ τους είχα πάει κάνα δέκα αυγά (.) πάνω από το δικό μου το σπίτι ήταν ένα άλλο σπίτι και ήταν εκεί ο Διοικητής τους και τους πήγα 10 αυγά και τα παίρναν έτσι, τώρα πώς και γιατί (...)

“Οι Γερμανοί έβαλαν φωτιά (.) πολλά πράγματα (.) δεν ήμασταν και σε όλα μέσα (.)

Όσο ο κ. Ανδρέας ξεκάθαρα και με σιγουριά μιλάει ανοιχτά για την συνεχή παρουσία των ανταρτών στο χωριό. Επίσης εντοπίζει στο ορεινό και δύσβατο της περιοχής τις ιδανικές συνθήκες για τη δράση των ανταρτών. Το παρακάτω απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό:

Γιατί ήταν αντάρτες πολλοί, έρχονταν αντάρτες πολλοί εκεί (.) και κάθε τόσο οι αντάρτες δεν έλειπαν από το δικό μας το χωριό (.) ανταρτοχώρι ήταν εκεί πέρα (.) ψηλά ήταν (.) δρόμο δεν είχε για να πάνε (.) αυτοκίνητα δεν μπορούσαν να πάνε (.) όποιος πήγαινε με τα πόδια εκεί (.) είχε ένα δρόμο από πέρα από τον Άγιο Νικόλαο προς τα εδώ και ένας αυτός που ανεβαίνει τώρα προς τα πάνω αλλά τώρα είναι άσφαλο (.) τότε δεν ήτανε, δεν περνούσε αυτοκίνητο

4. Μετά την πυρπόληση

Η καταστροφή του χωριού υπήρξε σχεδόν ολοσχερής. Στα δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις (ροζ χρώμα) διαφαίνονται οι προσπάθειες των κατοίκων να συνεχίσουν να ζουν στο χωριό αλλά και η οριστική φυγή τους το 1947 κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Επιπλέον διακρίνονται οι μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτού του γεγονότος στην ζωή και την πρόοδο των κατοίκων. Τα παρακάτω αποσπάσματα από τη συνέντευξη του κ. Γιώργου είναι χαρακτηριστικά:

Εμείς δεν είχαμε πάθει καμιά ζημιά.. Μείναμε στο χωριό δεν πήγαμε πουθενά, πού να πάμε, πού να πάμε. Πήγαμε στο χωριό αλλά κάηκε του θείου μου το σπίτι, κάηκε, τα ξαδέρφια μου, μαζεύτηκαν το βράδυ που να πάμε, ρούχα δεν είχαν, μαζεύτηκε η οικογένεια καθένας στον δικό του τον άνθρωπο. Ψωμί δεν υπήρχε, καμένο, που με τι; Τι να φας;

Το 47. Τώρα για τον εμφύλιο μιλάμε, έγινε η εκτόπιση και μας πήραν στο Άργος κάτσαμε τρία χρόνια, τρία χρόνια στο Άργος. Γίναν άλλα πράγματα εκεί. Μάσε πρόβατα, χτύπα κόσμο, βάλε φυλακή, βάλε νάρκες, δηλαδή όλο με αυτά. Εμείς δέκα χρόνια παιδιά που ήμασταν, δέκα χρόνια πόλεμο, δεν είδαμε παιδικά χρόνια

να πάμε στο σχολείο να ακούσουμε καλά πράγματα όλο με φόβο. Πού να βγάλουμε το σχολείο, πού δουλειά, πού παπούτσια, πού παντελόνια. Και σήμερα είναι κρίση αλλά είναι άλλα πράγματα.

Ο κ. Δημήτρης περιγράφει πως άλλαξε η ζωή τους καθώς καταστράφηκε το καινούριο τους σπίτι. Στα αποσπάσματα που ακολουθούν διακρίνονται οι δυσκολίες και οι καινούριες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στην οικογενειακή τους ζωή:

Η μητέρα μας ήταν στο σπίτι (.) έκαψαν το σπίτι και ((σπάει η φωνή του από συγκίνηση)) αυτή πήρε μία κοπάνα εκεί πέρα άρπαξε κάνα-δυο ρούχα ότι μπόρεσε και καθόταν έξω στην αυλή εκεί και που είχαμε και έκλαιγε εκεί (.). Δηλαδή όταν έφυγαν οι Γερμανοί την βρήκαμε εμείς εκεί ((συγκινείται πολύ σε αυτό το σημείο)). Και λέει ο μπαμπάς μου μη φοβάσαι τι κλαις (.) συγκινούμαι λίγο δεν μπορώ (.)

Ε (.) στο σπίτι της γιαγιάς (.) Ναι (.) ε παλιό σπίτι ήτανε. (.) γεμάτο κοριούς και αυτό ήταν μέσα (.) μη χειρότερα γιατί το δικό μας ήταν καινούργιο το σπίτι.

5. Γεγονότα από την παραμονή των Γερμανών στο χωριό

Στον πίνακα με τα κωδικοποιημένα δεδομένα (Πίνακας 5) εντοπίζουμε με μπλε χρώμα περιγραφές γεγονότων από την παραμονή των Γερμανών στο χωριό. Οι πληροφορητές αφηγούνται με λεπτομέρεια γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την 12η και 13η Απριλίου το 1944. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές στον τρόπο που οι Γερμανοί προσπάθησαν να φέρουν πίσω τους κατοίκους που έντρομοι είχαν εγκαταλείψει άτακτα το χωριό. Ο κ. Ανδρέας αναφέρεται στον άντρα με το λευκό πουκάμισο που βγήκε στο δάσος να διαβεβαιώσει τους κατοίκους ότι οι Γερμανοί δεν θα τους πειράξουν και να τους προτρέψει να επιστρέψουν:

(.) οι παπάδες ήταν δύο εκεί πέρα. Ο ένας ο παπάς ήταν στο άλλο το χωριό και εκείνη την ημέρα ήταν εκεί (.) που λες πήραν τους παπάδες εκεί πέρα.. έβαλαν πρώτα έναν χωριανό εκεί πέρα κάνα 40 χρόνια έναν άνθρωπο, να φοράει ένα άσπρο πουκάμισο μέχρι κάτω ((γελάει απαλά)) τον έντυσαν οι Γερμανοί και τον είπαν να βγει έξω κατά κει κάτω στο δάσος να βγει να φωνάξει να γυρίσουν ο κόσμος πίσω, να ρθουν, δεν θα τους πειράξει κανένας ξέρω γω (.) Και πήγε αυτός που λες (.) ο ένας από τους μυλωνάδες γύρισε και ήρθε στο χωριό ήταν δύο, τον είχαν το μύλο επάνω.. ο άλλος δεν γύρισε όμως φοβόταν πολύ εκείνος και δεν γύρισε ήταν κρυμμένος έκατσε (.)

Στη μαρτυρία του κ. Δημήτρη περιγράφονται οι στιγμές που οι κάτοικοι του χωριού βρέθηκαν αντιμέτωποι με τα πολυβόλα στο ξέφωτο που τους είχε ζητηθεί από τους Γερμανούς να μαζευτούν. Τα παρακάτω αποσπάσματα είναι χαρακτηριστικά:

Μας έβγαλαν οι Γερμανοί έξω, μας είπαν να φύγουμε όλοι και να πάμε σε αυτό το μέρος εκεί πέρα. Και πήγαμε εκεί πέρα και μας είχαν με τα πολυβόλα μπροστά έτσι μπροστά τους βλέπαμε αυτοί ήταν με τα πολυβόλα. Εμείς είμασταν εδώ καθόμασταν ((δείχνει με τα χέρια του)). Πήραν τους άντρες, τους έμασαν τους

άντρες όλους όσοι ήταν και τους πήγαν στην Καστοριά (.) και το χωριό το έδωσαν φωτιά όλο έκαιγε (.)

Και μπροστά μπροστά έβαλαν και κάτι χειροβομβίδες για να μην μπορέσουμε να πάμε να σθήσουμε, να αργήσουμε λίγο να πάρει φωτιά να καεί το χωριό όλο. Πήραν τους άντρες έφυγαν αυτοί και μας αφήσαν εμείς ήμασταν μικροί με τις μανάδες μας εκεί πέρα και πήγαμε ότι προλάβουμε σθήσαμε.

6. Πώς σκέφτονται εκείνο το γεγονός σήμερα

Με καφέ χρώμα εντοπίζουμε το πως σκέφτονται οι πληροφορητές εκείνο το τραυματικό γεγονός στο σήμερα. Τα συναισθήματα κυριαρχούν στις αφηγήσεις. Παράλληλα, διακρίνεται η σύνδεση που κάνουν οι πληροφορητές του γεγονότος με τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν στη ζωής τους έπειτα. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις του κ. Δημήτρη και του κ. Γιώργου όπου γίνεται αναφορά στις τεράστιες οικονομικές δυσκολίες που προέκυψαν και στην στέρηση παιδείας:

Δεν θέλω να το θυμάμαι δεν θέλω να το θυμάμαι αυτό το πράγμα δεν θέλω να το θυμάμαι, μικρά παιδιά γέρους πράγματα όλοι αυτοί έχουν ταλαιπωρηθεί τώρα, όταν μας είπαν οι Γερμανοί να βγούμε έξω για να μας κάψουν τα σπίτια (.) πού πάμε μετά πού πάμε μετά; Δεν ήταν τα πράγματα έτσι καλά τότε για να (.) πού πάμε. Άντε με ένα ρούχο που είχαμε πάνω με αυτό μείναμε.

Δράμα (.) δράμα και κλάματα. Παρόλο που ήταν ορεινό και και πέρασεν πολλά το χωριό, πολλές μετακινήσεις (.) δεν μπόρεσε ο κόσμος ούτε να σπουδάσει ούτε (.) είχε παραγωγές, είχαν πρόβατα πολλά (.) είχε 12 χιλιάδες πρόβατα παλιά. Με αυτά ο κόσμος ζούσε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Εκπαιδευτικός σχεδιασμός

4.1 Η έννοια της ιστορικής παιδείας και η καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης

Η έννοια της ιστορικής εκπαίδευσης συνιστά ένα πεδίο αμφισβητούμενο, όπου η συναίνεση για την αναγνώριση των βασικών της στοιχείων από τους ερευνητές είναι δύσκολο να επιτευχθεί (Κόκκινος, 1998, Lee, 2006· 38). Ωστόσο, δύο σημεία αναγνωρίζονται ως κομβικά για την αξιοποίηση ιστορικών εννοιών στη σχολική πράξη:

- Ένα πλαίσιο του παρελθόντος που να είναι εύχρηστο από τους μαθητές και να ευνοεί την σύνδεση με το δικό τους παρόν και μέλλον,
- ένα σύνολο διανοητικών εργαλείων που να καθιστά τους μαθητές ικανούς να λειτουργήσουν ως επιστήμονες στο χειρισμό ιστορικών θεμάτων ((Lee, 2006· 65).

Υπό το παραπάνω πρίσμα, οι εκπαιδευτικές διαδικασίες που είναι ανοιχτές και επιτρέπουν στους μαθητές να προχωρήσουν σε νοηματικές συνδέσεις μέσω αναθεώρησης και επαναδιαπραγμάτευσης του ανθρώπινου παρελθόντος και ερμηνείας των ιστορικών τεκμηρίων, προωθούν την καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης.

Τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν δομικά στοιχεία της διδασκαλίας στο Δημοτικό σχολείο σήμερα και φορέα της κυρίαρχης ιδεολογίας. Όπως επισημαίνει η Αδάμου-Ράση (2006· 337), τα σχολικά βιβλία από πολύ νωρίς, από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, λειτούργησαν ως κοινωνικά προϊόντα με συγκεκριμένη προθετικότητα και οι υπεύθυνοι πολιτικής χάραξης έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή στο σχεδιασμό και τη διάδοσή τους. Αναγνωρίζοντας, ότι επηρεάζουν τη διαμόρφωση χαρακτήρων και πολιτικών στάσεων και συμβάλλουν στη δημιουργία μιας συλλογικής ταυτότητας και διαμόρφωση ιστορικής συνείδησης, στο σημερινό Δημοτικό σχολείο παρατηρούμε την απόλυτη κυριαρχία τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αυτή η παρατήρηση αποτελεί αφετηρία προβληματισμού, καθώς έρευνες καταδεικνύουν ότι συμβάλλουν στην παθητική πρόσληψη μονοσήμαντων πληροφοριών. Αντιθέτως, η περιέργεια και το ενδιαφέρον που καλούνται να αναπτύξουν τα παιδιά όταν συμμετέχουν ενεργά στον επανέλεγχο και την αξιολόγηση των πληροφοριών, οδηγούν στον μετασχηματισμό της γνώσης σε ιστορική γνώση και την καλλιέργεια κριτικής και ιστορικής σκέψης (Αδάμου-Ράση, 2006· 337· Cooper, 2011).

Στα Προγράμματα Σπουδών για το μάθημα της Ιστορίας του 2018 (Βόγλης κ.α., 2018), τα σχολικά εγχειρίδια προβάλλονται ως βάσεις ιστορικών πληροφοριών και χρήσιμα εργαλεία κατανόησης και ερμηνείας των ιστορικών θεμάτων χωρίς ωστόσο αν μονοπωλούν τη διδακτική διαδικασία. Προτείνεται οι ιστορικές πηγές διαφόρων ειδών (γραπτές, ηχητικές, προφορικές, οπτικές, υλικά κατάλοιπα) να λειτουργούν ως βάση για την ερευνητική και ανακαλυπτική προσέγγιση της μάθησης από τα παιδιά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι πηγές δεν επιβεβαιώνουν το ιστορικό εθνικό αφήγημα αλλά προσφέρουν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και την ερμηνεία και νοηματοδότηση των ιστορικών πληροφοριών. Τα εν λόγω Προγράμματα Σπουδών αποσύρθηκαν το 2020, πριν ουσιαστικά εφαρμοστούν στην τάξη, όμως

διαφαίνεται ότι «ο σπόρος έχει σπαρεί». Στη Βρετανία, τα αντίστοιχα Προγράμματα Σπουδών για την Ιστορία, που εφαρμόζονται από το 1999, προσανατολίζονται στη διερευνητική μάθηση. Επιδιώκεται οι μαθητές να εξοικειωθούν με την επιστημονική μέθοδο ανακάλυψης της γνώσης, όπου το να θέτουν ερωτήματα, να κάνουν έρευνα σε διαφορετικού είδους ιστορικές πηγές και να εντοπίζουν τις αλλαγές στο χρόνο, τις ομοιότητες και τις διαφορές στο τότε και στο τώρα, συμβάλλει στην ερμηνεία του παρελθόντος (Cooper, 2011· COE, 2016).

Στο Πρόγραμμα Σπουδών για το Νηπιαγωγείο του 2014, η καλλιέργεια και ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης προβάλλεται ως ένα ζητούμενο από την προσχολική ηλικία ακόμα καθώς θέτει τις βάσεις ώστε να γίνουν τα παιδιά ενεργοί και υπεύθυνοι πολίτες σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο (Π.Σ., 2014). Ένα άτομο που γνωρίζει το παρελθόν, κατανοεί τις αλλαγές στο χρόνο και είναι σε θέση να αντιληφθεί τη διαφορετικότητα των πολιτισμών, μπορεί να ερμηνεύσει τις καταστάσεις του σήμερα και να αποκτήσει στάση ζωής υπεύθυνη και ενεργή απέναντι στα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα της εποχής του (Π.Σ., 2014). Τι εννοούμε όμως με τον όρο ιστορική σκέψη; Όπως αναφέρει η Κουσερή (2019) η ιστορική σκέψη δεν έχει το νόημα της κοινής λογικής αλλά αποτελεί ουσιαστικά μια αφύσικη διαδικασία καθώς δεν συντελείται αυθόρμητα αλλά μέσα σε διερευνητικό πλαίσιο.

Βασικό εργαλείο διερεύνησης αποτελούν οι δευτέρου βαθμού ιστορικές έννοιες (διαδικαστικές) που εξηγούν τα γεγονότα και οδηγούν σε ερμηνεία και βαθύτερη ιστορική κατανόηση (COE, 2016· Κουσερή, 2019). «Η ιστορική γνώση, καθώς και η διανοητική ανάπτυξη συναρτάται με την κατανόηση των ιστορικών εννοιών», οι οποίες αν καλλιεργηθούν από τη νηπιακή ακόμα ηλικία μπορούν να θέσουν τις βάσεις για μια προσωπικότητα που θα στέκεται κριτικά και θα προχωρά σε ανάλυση και ερμηνεία των γεγονότων (Ρεπούση, 2000· Cooper, 2011). Οι δευτέρου βαθμού ιστορικές έννοιες, όπως εντοπίζονται στη βιβλιογραφία, είναι οι ακόλουθες α) η ιστορική πηγή (τεκμήρια) β) αίτια και συνέπειες, γ) ιστορική ενσυναίσθηση, δ) η αλλαγή στο χρόνο, και ε) τέλος, η ιστορική σημαντικότητα. Οι τρεις πρώτες θα αποτελέσουν τον κορμό του παρόντος εκπαιδευτικού σχεδιασμού.

Συγκεκριμένα, επιδιώκεται η διερεύνηση της προφορικής μαρτυρίας ως ιστορική πηγή, η αναζήτηση των αιτιών και συνεπειών από την πυρπόληση του χωριού Παλαιό Κωσταράζι Καστοριάς από τους Γερμανούς τον Απρίλιο του 1944 και η ανάπτυξη της ιστορικής ενσυναίσθησης στο ιστορικό συγκείμενο των αντιποίνων των Γερμανικών αρχών Κατοχής στον άμαχο πληθυσμό του χωριού. Αναφορικά με την έννοια της ιστορικής ενσυναίσθησης η Ρεπούση (2000) σημειώνει ότι «αποτελεί μια νοητική διαδικασία σύλληψης και εννόησης των σκέψεων, των συναισθημάτων, των αξιών, των προσδοκιών του δρώντος και ιστορικού υποκειμένου, διαδικασία η οποία τείνει να αναπλάσει τον ιστορικό κόσμο...». Πρόκειται επομένως για μια έννοια που προωθεί περαιτέρω την κατανόηση και την ερμηνεία του ιστορικού πλαισίου.

4.2 Παιδαγωγικό πλαίσιο

Η ανάπτυξη του σχεδιασμού βασίζεται στη θεωρία της κοινωνικο-πολιτισμικής προσέγγισης του Vygotsky και του κοινωνικού εποικοδομητισμού. Ο Vygotsky θεωρεί τις καθημερινές εμπειρίες και έννοιες των παιδιών ως το θεμέλιο για την ανάπτυξη

των επιστημονικών. Επεκτείνοντας, αποσαφηνίζοντας μια έννοια ή εμπλέκοντας τα παιδιά σε διαδικασία επίλυσης προβλήματος ωθούνται τα παιδιά να διασχίσουν τη δική τους Ζώνη Επικείμενης Ανάπτυξης υπερβαίνοντας πολλές φορές τις γνωστικές τους δυνατότητες, πειραματιζόμενοι και δρώντας ομαδοσυνεργατικά και διερευνητικά. (McLachlan, Fleer & Edwards, 2017). Στη συγκεκριμένη θεωρία, η χρήση διαμεσολαβητικών εργαλείων στο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο μάθησης, ενισχύει την κατανόηση και νοηματοδότηση των εννοιών σε ατομικό επίπεδο (Κουσερή, 2021).

Επιδιώκοντας, επομένως, μια παιδαγωγική προσέγγιση που να ενθαρρύνει τη συνεργασία, τη διερεύνηση και την αυτενέργεια των μαθητών, η μέθοδος project προκρίνεται ως ιδιαίτερα κατάλληλη. Τα projects βασίζονται στην πεποίθηση ότι η μάθηση μέσω της δράσης, η εργασία και συζήτηση σε ομάδες και η επαναδιαπραγμάτευση εμπειριών και ιδεών αποτελούν βασικές προϋποθέσεις κατανόησης και μάθησης (Helm & Katz, 2012). Σύμφωνα με τη Μιχαλοπούλου (2018 :75) ο ρόλος του εκπαιδευτικού, σε αυτό το πλαίσιο μάθησης, είναι υποβοηθητικός και συμβουλευτικός και βασικός στόχος είναι η βιωμένη εμπειρία του παιδιού και η συμμετοχικότητα. Κύρια στάδια που διακρίνονται κατά την εφαρμογή της προσέγγισης είναι: α) το ιστόγραμμα όπου καταγράφονται οι αρχικές αντιλήψεις και γνώσεις των παιδιών για το θέμα καθώς και τα ερωτήματά τους. Πρόκειται για εννοιολογική χαρτογράφηση που μπορεί να υλοποιηθεί με διάφορες τεχνικές ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα στην οποία απευθύνεται ο εκπαιδευτικός, β) η παρατήρηση, συλλογή αντικειμένων, βιβλιογραφική έρευνα, συνεντεύξεις κ.α., γ) η έκθεση των μαθησιακών «προϊόντων» και διάχυση στο κοινό των αποτελεσμάτων, με μορφές παρουσιάσεων ή εκθέσεων από τους ίδιους τους μαθητές.

Μέσα στο παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, οι δραστηριότητες δημιουργικής γραφής, οι τεχνικές δραματοποίησης, η αξιοποίηση των ΤΠΕ, η παραγωγή πολυτροπικών κείμενων και η χρήση εργαλείων όπως η εννοιολογική χαρτογράφηση, δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες ώστε τα παιδιά να κινητοποιηθούν, να οργανώσουν τις σκέψεις και τα ιστορικά ερωτήματά τους και να διατηρήσουν αμείωτο το ενδιαφέρον και την συμμετοχή τους.

Αναλυτικότερα, η τεχνική της **εννοιολογικής χαρτογράφησης** συμβάλλει στην ενεργητική-αποτελεσματική μάθηση, είναι εργαλείο ανάπτυξης της δημιουργικής και κριτικής σκέψης και ενισχύει την ομαδοσυνεργατική μάθηση (Καραμανώλη, 2019, Φραγκάκη, 2003). Η αξιοποίηση, από την άλλη μεριά, **τεχνικών δραματοποίησης** πετυχαίνει την συναισθηματική εμπλοκή των συμμετεχόντων, τη βίωση μιας ολοκληρωμένης εμπειρίας και τη διάθεση για κριτική και αναστοχασμό (Κατσαρίδου, 2014). Η δραματοποίηση ιστορικών γεγονότων μπορεί να οδηγήσει σε ένα δημιουργικό διάλογο με το παρελθόν και να αντιμετωπίσει τα ιστορικά πρόσωπα ως ανθρώπους που έζησαν πραγματικά, διευρύνοντας το πλαίσιο κατανόησης και ερμηνείας της Ιστορίας (Καβαλιέρου, 2006). Προστιθέμενη αξία προσδίδει στο σχεδιασμό η αξιοποίηση τεχνικών **δημιουργικής γραφής**, καθώς οι μαθητές εμπλέκονται σε διαδικασία παραγωγής ιδεών με αφόρμηση ένα ιστορικό γεγονός ή ένα υπαρκτό πρόσωπο, μετασχηματίζουν την αποκτηθείσα γνώση και προχωρούν σε κατανόηση του ιστορικού συγκείμενου βαθύτερη (Γρόσδος, 2018).

Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός που ακολουθεί, βασίζεται στις θεωρητικές παραμέτρους που αναπτύχθηκαν στο προηγούμενο μέρος της εργασίας και απευθύνεται σε μαθητές προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Πρόκειται για την δημιουργία ενός εκπαιδευτικού φακέλου όπου περιλαμβάνονται προτάσεις αξιοποίησης του εκπαιδευτικού υλικού με διαθεματικό, ανοιχτό προσανατολισμό. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να προσαρμόσει τη διδασκαλία του λαμβάνοντας υπόψιν το ηλικιακό και όχι μόνο, προφίλ των μαθητών του. Συγκεκριμένα, η ηλικία, τα ενδιαφέροντα, η μαθησιακή ετοιμότητα αλλά και το κοινωνικό και τοπικό περιβάλλον, αποτελούν παράγοντες που συνθέτουν το μοναδικό προφίλ κάθε μαθησιακής ομάδας. Κύριος σκοπός του σχεδιασμού είναι η κατανόηση και ερμηνεία του ιστορικού πλαισίου των αντιποίνων των Γερμανικών αρχών Κατοχής στο χωριό Παλαιό Κωσταράζι Καστοριάς το 1944.

Οι επιμέρους στόχοι, όπως παρουσιάζονται, ακολούθως εστιάζουν στη γνωστική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών. Οι μαθητές αναμένεται να :

- ενεργήσουν ως ερευνητές και να εξοικειωθούν με την επιστημονική μέθοδο προσέγγισης της ιστορικής γνώσης,
- αναπτύξουν δεξιότητες συσχετισμών, αντιπαραβολής και ερμηνείας των ιστορικών πηγών,
- προχωρήσουν σε ερμηνεία και κατανόηση των ιστορικών γεγονότων βασιζόμενοι σε διαφορετικά είδη ιστορικής πηγής (φωτογραφία, βιβλιογραφία, προφορική μαρτυρία, επίσκεψη στο πεδίο),
- εντοπίσουν στις προφορικές μαρτυρίες το είδος πληροφορίας που δεν συναντάται στο σχολικό εγχειρίδιο,
- προβληματιστούν και να διατυπώσουν τα δικά τους ιστορικά ερωτήματα,
- συνεργαστούν και να λειτουργήσουν ως ερευνητική ομάδα,
- καλλιεργήσουν δεξιότητες αλληλοσεβασμού και αποδοχής της γνώμης του άλλου
- προσεγγίσουν το παρελθόν βιωματικά και ενεργητικά ώστε να προχωρήσουν σε κατανόηση και σύνδεση με το «τώρα»

Η επιλογή της θεματικής «Κωσταράζι Καστοριάς: μικρές και μεγάλες αφηγήσεις για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο» προέκυψε αρχικά ως ανάγκη διερεύνησης της τοπικής ιστορίας της περιοχής και του τραυματικού γεγονότος της πυρπόλησης του χωριού το 1944. Το Παλαιό Κωσταράζι, εγκαταλελειμμένο από το 1947 και παραδομένο στον χρόνο, σήμερα αποτελεί σημείο αναφοράς για την ζωή των κατοίκων του νέου Κωσταραζίου. Η τρίτη πια γενιά των κατοίκων αντιμετωπίζει το τραυματικό γεγονός της πυρπόλησης και της υποχρεωτικής μετακίνησής τους σε νέα τοποθεσία ψύχραιμα αλλά όχι αποστασιοποιημένα. Όπως αναφέρει ο Παληκίδης (2020), οι γενιές αυτές συγκροτούν ένα ιδιαίτερο είδος μνήμης, η οποία λέγεται *προσθετική* και όπου το συναισθηματικό φορτίο είναι ισχυρό τόσο ώστε να αναφερόμαστε σε ένα δευτερογενές τραύμα. Η επεξεργασία επομένως και η παιδαγωγική προσέγγιση του ιστορικού τραύματος στοχεύει στην ψυχική απελευθέρωση και κατανόηση των παραμέτρων του γεγονότος.

Κατά την ολοκλήρωση συλλογής του εκπαιδευτικού υλικού, διαπιστώθηκε ότι η συγκεκριμένη θεματική καλύπτει ένα κενό που παρατηρείται στη σχολική πραγματικότητα καθώς στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση η αναφορά στα αντίποινα των Γερμανικών αρχών Κατοχής στο χωριό Κωσταράζι Καστοριάς είναι ανύπαρκτη. Παράλληλα, με την προσεγμένη επιλογή υλικού και εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, ο εκπαιδευτικός μπορεί να προσεγγίσει το τραυματικό γεγονός της Πυρπόλησης του χωριού Παλιό Κωσταράζι απευθυνόμενος σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες. Σημαντικό σημείο αναφοράς μπορεί να αποτελέσει σε επίπεδο τοπικής ιστορίας, προωθώντας την κατανόηση, ερμηνεία και νοηματοδότηση του γεγονότος και ενθαρρύνοντας τη σύνδεσή του με ιστορικά γεγονότα της ίδιας περιόδου για παράδειγμα, το Ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αξιοποίηση μεθοδολογικών τεχνικών από την θεατροπαιδαγωγική, την δημιουργική γραφή και την μαθησιακή περιοχή των ΤΠΕ. Δημιουργώντας ένα ερευνητικό αλλά και με παιγνιώδες χαρακτήρα μαθησιακό πλαίσιο όπου οι μαθητές αναμένεται να εμπλακούν ενεργά και βιωματικά και να προσεγγίσουν τη γνώση με κριτική ματιά.

4.3 Εκπαιδευτικό υλικό

1. Περιλαμβάνεται **ηχητικό αρχείο** με ψηφιοποιημένες προφορικές μαρτυρίες από το προσωπικό αρχείο της γράφουσας, με τους ακόλουθους μάρτυρες: Βολογιάννης Δημήτριος, Βλάχος Γιώργος, Τσιτσής Ανδρέας και Μπρανίτσα Θωμαή.
2. **Φωτογραφικό υλικό** που απεικονίζει τη ζωή στο Παλιό Κωσταράζι καθώς και στο Νέο Κωσταράζι στις αρχές του '50, οπότε και έγινε το ξεκίνημα του καινούριου χωριού. Πρόκειται για αρχειακό υλικό που έχει συγκεντρώσει ο Πολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Κωσταραζίου «Διαμαντόνυφες». Επίσης φωτογραφικό υλικό με αναφορά στο σήμερα, στην ανέγερση του σχολείου καθώς και φωτογραφίες από σημεία ιστορικού ενδιαφέροντος της περιοχής Παλιό Κωσταράζι, όπως η θέση «Τρανή στράτα» και το ξωκλήσι της Αγίας Άννας που αναφέρονται στις προφορικές μαρτυρίες από το προσωπικό αρχείο της γράφουσας.
3. **Ενδεικτική Βιβλιογραφία**
4. **Οδηγός εκπαιδευτικού** όπου περιλαμβάνονται προτάσεις αξιοποίησης του εκπαιδευτικού υλικού ακολουθώντας τη διαθεματική μέθοδο project.

4.4 Διαθεματικές προτάσεις αξιοποίησης του εκπαιδευτικού υλικού

Η μέθοδος project προτείνεται ως η πλέον κατάλληλη για την προσέγγιση της συγκεκριμένης θεματικής. Οι προτάσεις που ακολουθούν εστιάζουν α) στην Τοπική Ιστορία, όπου οι ερευνητικές δράσεις μπορούν να συμπεριλάβουν επίσκεψη στο χωριό Παλιό Κωσταράζι ως μέρος της ερευνητικής διαδικασίας, και β) στη μελέτη της ιστορικής περιόδου της Γερμανικής Κατοχής στην Ελλάδα και των αντίποινων των Γερμανικών αρχών Κατοχής στον άμαχο πληθυσμό, όπου η αναφορά στο χωριό

Παλαιό Κωσταράζι δύναται να συσχετιστεί με τα αντίποινα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως τα Καλάβρυτα.

Ερευνώντας την Τοπική Ιστορία

Η μελέτη της Τοπικής Ιστορίας προτείνεται να εστιάσει και να μελετήσει εις βάθος θεματικές όπως:

Η καθημερινότητα των ανθρώπων πριν και μετά την πυρπόληση του χωριού

Οι αντιδράσεις των κατοίκων στο άκουσμα του ερχομού των Γερμανών στο χωριό

Τα αίτια και οι συνέπειες από την πυρπόληση στη ζωή των ανθρώπων

Το χωριό Παλαιό Κωσταράζι στο σήμερα

Η εξειδίκευση του θέματος συμβάλλει στο να θέσουν οι μαθητές συγκεκριμένα ιστορικά ερωτήματα και να ερευνήσουν το εκπαιδευτικό υλικό ώστε να απαντήσουν σε αυτά. Οι προφορικές μαρτυρίες, που διατίθενται ως ακουστικό υλικό, περιλαμβάνουν πλούσια στοιχεία ως προς τις παραπάνω κατευθύνσεις. Αντίστοιχα, το επιλεγμένο φωτογραφικό υλικό (Παράρτημα 5) προωθεί τη συλλογιστική της σύνθεσης, αντιπαραβολής και νοηματικού συσχετισμού ανάμεσα στις ιστορικές πηγές, ώστε οι μαθητές να εξάγουν συμπεράσματα. Η προτεινόμενη βιβλιογραφία (Παράρτημα 5), προσφέρει πληροφορίες αρχειακής έρευνας, κατά κύριο λόγο, συμβάλλοντας στην όλη μαθησιακή διαδικασία.

Πριν την επίσκεψη στο χωριό

Αρχικά, η **εννοιολογική χαρτογράφηση** των ιδεών και γνώσεων των μαθητών αναφορικά με τη θεματική αποκαλύπτει και τα ιστορικά ερωτήματα των μαθητών, τι δηλαδή, θα ήθελαν να μάθουν παραπάνω. Η εννοιολογική χαρτογράφηση μπορεί να γίνει με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού σε μαθητές προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και σε ομάδες, με την αξιοποίηση web.20 tools, από μεγαλύτερης ηλικίας μαθητές.

Η **έρευνα** σε βιβλιογραφικές πηγές, προφορικές μαρτυρίες και φωτογραφικό υλικό έπεται. Σε αυτό το σημείο ενθαρρύνεται η οργάνωση από τους ίδιους τους μαθητές **δράσεων Προφορικής Ιστορίας**. Μπορεί να αναζητηθεί η προφορική μαρτυρία ενός συγγενή ή μια δεύτερη συνέντευξη σε έναν από τους μάρτυρες του ακουστικού αρχείου, με σκοπό την περαιτέρω διερεύνηση κάποιων σημείων ενδιαφέροντος. Οι δράσεις προφορικής Ιστορίας ενθαρρύνουν την αυτενέργεια και την συνεργασία των μαθητών, βάζοντας τους ίδιους σε θέση ιστορικού ερευνητή. Παράλληλα, **δραστηριότητες δημιουργικής γραφής και θεατροπαιδαγωγικής**, όπως «το να δώσουν φωνή σε στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος» ή «να γράψουν ένα γράμμα» (Τσάτσου-Νικολούλη, 2020), «η καυτή ανακριτική καρτέκλα» και το περίγραμμα

χαρακτήρα» (Κατσαρίδου, 2014), εμπλουτίζουν τις μαθησιακές εμπειρίες των παιδιών και προσφέρουν ευκαιρίες ανάπτυξης της ιστορικής ενσυναίσθησης.

Κατά την επίσκεψη

Κατά την επίσκεψη στο πεδίο οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να εντοπίσουν σημεία ιστορικού ενδιαφέροντος και να προβούν σε συσχετισμούς βασιζόμενοι στην ερευνητική δουλειά που έχει προηγηθεί στην τάξη. **Συλλογή φωτογραφικού υλικού** μπορεί να πραγματοποιηθεί ώστε να αξιοποιηθεί στη δημιουργία παρουσιάσεων των ευρημάτων της μαθησιακής διαδικασίας. **Παιχνίδια εξερεύνησης**, όπως χαμένου θησαυρού, θα κινητοποιούσαν τους μικρότερους μαθητές.

Αξιολόγηση και παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Κατά την αξιολόγηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας οι μαθητές συζητούν αναφορικά με την όλη διαδικασία κάνοντας αναφορά στις δυσκολίες, τα πιθανά προβλήματα που προέκυψαν και στα αποτελέσματα των εργασιών τους. Τα μαθησιακά παραγόμενα, όπως φωτογραφίες, παρουσιάσεις, συνεντεύξεις, κείμενα, ζωγραφικές απεικονίσεις κ.α προτείνεται να αποτελέσουν στοιχεία **έκθεσης**, οργανωμένης από τους μαθητές, στο χώρο του σχολείου με ανοιχτή πρόσβαση στο κοινό. Η διοργάνωση μιας **εκδήλωσης** θα αποτελούσε σημείο αναφοράς και σύνδεσης του σχολείου με την ευρύτερη κοινωνία.

Ερευνώντας την ιστορική περίοδο της Γερμανικής Κατοχής στην Ελλάδα και των αντίποινων των Γερμανικών αρχών Κατοχής στον άμαχο πληθυσμό

Στο πλαίσιο των εργαστηρίων δεξιοτήτων ή του μαθήματος της Ιστορίας ο εκπαιδευτικός μπορεί να αξιοποιήσει την μέθοδο project σε συνεργασία με εκπαιδευτικούς του σχολείου του ή και με άλλα σχολεία, για παράδειγμα υλοποιώντας προγράμματα eTwinning.

Το στάδιο της **εννοιολογικής χαρτογράφησης** όπως αναπτύχθηκε και παραπάνω αποτελεί την αφετηρία.

Ακολουθως, Α) η **σύγκριση ιστορικών πηγών**, όπως οι προφορικές μαρτυρίες του ηχητικού αρχείου και οι γραπτές πηγές της ενδεικτικής βιβλιογραφίας μπορούν να οδηγήσουν σε κατανόηση του ιστορικού πλαισίου.

Β) Σκόπιμο κρίνεται να γίνει **σύγκριση** και αναζήτηση σε πηγές που προσφέρουν πληροφορίες **για την ίδια χρονική περίοδο**, όπως είναι το εκπαιδευτικό υλικό του ΜΟΓ, Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα ή το Δημοτικό Μουσείο Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος.

Γ) Παράλληλα, θα είχε ενδιαφέρον η οργάνωση **δράσεων προφορικής Ιστορίας**, αναζητώντας προφορικές μαρτυρίες αντίστοιχης χρονικής περιόδου στο δικό τους οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον.

4.5 Ενδεικτική ανάπτυξη δραστηριοτήτων

Η ανάπτυξη δραστηριοτήτων που ακολουθεί είναι ενδεικτική ως προς την κατεύθυνση αξιοποίησης του εκπαιδευτικού υλικού, χωρίς να αποτελεί «συνταγή» προς υλοποίηση. Στόχος είναι να διαφανεί η δυνατότητα αξιοποίησης διαφορετικών ιστορικών πηγών αλλά και βιωματικών δραστηριοτήτων ως προς την καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης των παιδιών.

Θεματική 1η: Πριν το τραυματικό γεγονός της πυρπόλησης του Κωσταραζίου

1^η Μέρα

1^η Δραστηριότητα

Είδος δραστηριότητας: Κατασκευή εννοιολογικού χάρτη.

Στόχος: Οι μαθητές

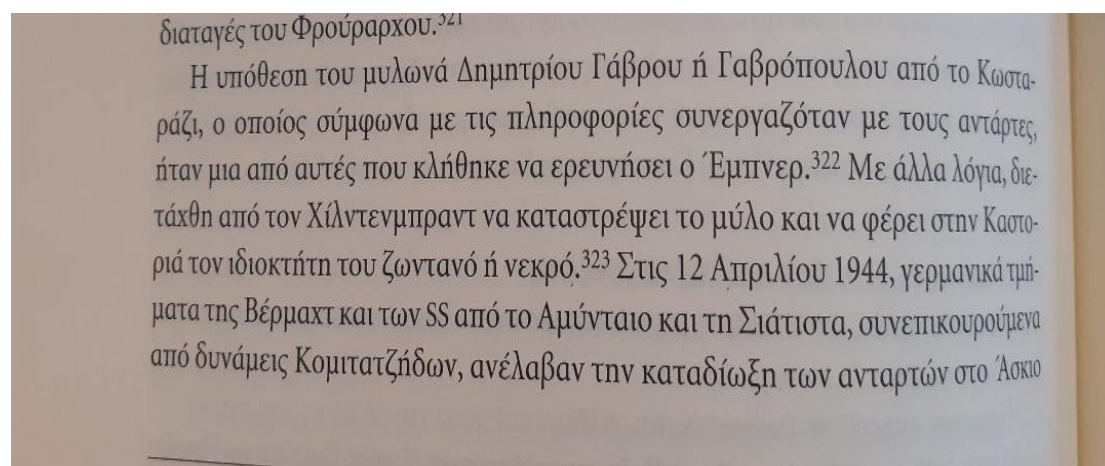
- να διερευνήσουν μια γραπτή ιστορική πηγή ώστε να απαντήσουν σε ιστορικό ερώτημα
- να συνεργαστούν και να λειτουργήσουν ως ομάδα ανταλλάσσοντας απόψεις

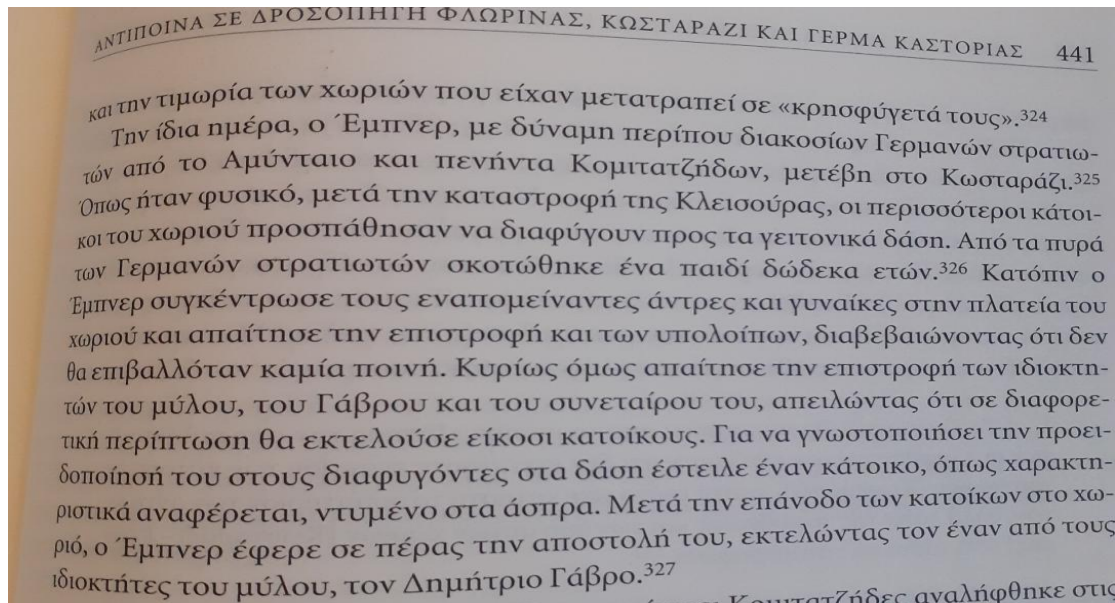
Διάρκεια: 20'

Οργάνωση τάξης: εργασία σε ομάδες στο εργαστήριο πληροφορικής

Υλικό: αποσπάσματα από το βιβλίο *Δορδανάς, Σ. (2007:441). Το αίμα των αθώων. Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία, 1941-1944* τα οποία θα είναι διαθέσιμα σε ηλεκτρονικό αρχείο στον υπολογιστή της κάθε ομάδας.

Ενέργειες εκπαιδευτικού: Ο/η εκπαιδευτικός προσκαλεί τους μαθητές να μελετήσουν σε ομάδες αποσπάσματα από το βιβλίο του Δορδανά (2007, 440-441) όπου αναφέρεται η άφιξη των Γερμανών στο χωριό Κωσταράζι στις 12 Απριλίου 1944.

Αποσπάσματα. Πηγή: Δορδανάς, Σ. (2007:441). *Το αίμα των αθώων. Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία, 1941-1944*

Έπειτα προσκαλεί τους μαθητές να σημειώσουν τις πρώτες σκέψεις τους σε μορφή εννοιολογικού χάρτη γύρω από το κεντρικό ερώτημα **“Πως αντέδρασαν οι κάτοικοι στο άκουσμα της άφιξης των Γερμανών στο χωριό;”**. Οι ομάδες παρουσιάζουν τους εννοιολογικούς χάρτες στην ολομέλεια.

Αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα: Οι μαθητές αναμένεται να διερευνήσουν τις γραπτές ιστορικές πηγές με σκοπό να απαντήσουν στο κεντρικό ιστορικό ερώτημα.

2^η Δραστηριότητα

Είδος δραστηριότητας: Συγκρίνοντας ιστορικές πηγές

Στόχος: Οι μαθητές

- να συγκρίνουν διαφορετικά είδη ιστορικής πηγής
- να διερωτηθούν σχετικά με το τι είδους πληροφορίες διακρίνονται σε κάθε πηγή
- να λειτουργήσουν ως ιστορικοί ερευνητές

Διάρκεια: 20΄

Οργάνωση τάξης: Εργασία σε ομάδες

Υλικό: Cd με ηχητικά αποσπάσματα προφορικών μαρτυριών από το Κωσταράζι Καστοριάς (πρ.αρχείο Ε.Καλογήρου)

Ενέργειες εκπαιδευτικού:

Ο/η εκπαιδευτικός ενθαρρύνει συζήτηση στην ολομέλεια γύρω από το ερώτημα “Πώς πιστεύετε ότι θα αφηγούνταν οι κάτοικοι εκείνες τις ώρες και αν θα μας βοηθούσε μια προφορική μαρτυρία να καταλάβουμε καλύτερα τι συνέβη εκείνη τη μέρα”. Στη συνέχεια ο/η εκπαιδευτικός προσκαλεί τους μαθητές να ακούσουν τις παρακάτω μαρτυρίες, να κρατήσουν σημειώσεις και να συμπληρώσουν νέα στοιχεία στους εννοιολογικούς τους χάρτες, δημιουργώντας νέες συνδέσεις. Έπειτα παρουσιάζουν εκ νέου στην ολομέλεια συζητώντας γύρω από το ερώτημα “Τι στοιχεία σας προσφέρει η κάθε ιστορική πηγή και πως σας βοήθησε να απαντήσετε στο αρχικό ερώτημα;”

Αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα: Οι μαθητές αναμένεται να διερευνήσουν τις γραπτές ιστορικές πηγές και τις προφορικές μαρτυρίες με σκοπό να απαντήσουν στο κεντρικό ιστορικό ερώτημα. Επίσης να διακρίνουν τις διαφορετικές πληροφορίες που προσφέρει η κάθε πηγή και τη σημασία τους στην ιστορική κατανόηση.

Προφορικές μαρτυρίες (ηχητικό αρχείο)

α) (.) εγώ ήμουνα μικρός 10 χρονών και κάθομαν από δω να δω τους Γερμανούς που θα βγουν και να φύγω (.), “έφυγα εκείνη τη μέρα μαζί με τον πατέρα μου ο πατέρας μου με απαράτησε και πήγε στη Μηλίτσα σε ένα χωριό. Λοιπόν εγώ βγήκα (.) είχε κάτι Καλύβια κατάξερα εκεί πέρα και έκατσα εκεί πέρα έκατσα ως το βράδυ όμως μετά πείνασα τι να κάνω (.) έφυγα (.) (Προφορική μαρτυρία Βολογιάννη Δ.)

β) Και σαν ήρθαν (.) αρχίσαν να φεύγουν ο κόσμος (.) αυτοί που ήταν στο χωριό..(.) άλλ' κατά δω, αλλ' κατά κει, αλλ' κατά κει που λες και έφυγαν όλοι από μέσα και εμείς είχαμε φύγει”. “Κατέβηκάμε μέχρι εδώ κάτω (.) κατέβηκάμε (.) Έφυγαμε (.) ήρθε ο στρατός, όσο να 'ρθει, εμείς έφυγαμε και έφτασαμε είναι ένα ξωκλήσι εκεί στην Αγία Άννα που λέει μέχρι εκεί (Προφορική μαρτυρία Μπρανίτσα Θ.)

γ) Και με πήρε ο μπαμπάς μου από το βράδυ και φύγαμε και πήγαμε πέρα εκεί στον Αϊ- Νικόλα, έχει κάτι σπηλιές εκεί”. “Και είχαν μία σπηλιά που είναι εδώ μπροστά που τη λένε “Κολοκοτρώνη την τρύπα” μεγάλη σπηλιά όμως ήμασταν μέσα 50 άτομα 50 άντρες μέσα εκεί. (Προφορική μαρτυρία Τσιτσή Α.)

Δραστηριότητα 3^η

Είδος δραστηριότητας: Δραστηριότητα δημιουργικής γραφής. Δίνω φωνή σε στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος

Στόχος: Οι μαθητές

- να αξιοποιήσουν δημιουργικά ιστορικά στοιχεία που εντόπισαν στην προηγούμενη δραστηριότητα
- να προβληματιστούν για την αλλαγή οπτικής γωνίας του κάθε μάρτυρα

Οργάνωση τάξης: ασύγχρονα

Υλικό: google docs, skype

Ενέργειες εκπαιδευτικού: Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες των τεσσάρων ατόμων και ενθαρρύνονται να συνεργαστούν ασύγχρονα αξιοποιώντας ψηφιακά εργαλεία όπως το google docs και skype. Προσκαλούνται να επιλέξουν ένα στοιχείο της φύσης από τα ακόλουθα: αετός, δέντρο στην πλατεία του χωριού, λουλούδι στην πλαγιά του

χωριού. Ενθαρρύνονται να δώσουν φωνή στα στοιχεία αυτά και το καθένα από τη δική του οπτική γωνία να διηγηθεί τα όσα είδε τη μέρα της πυρπόλησης του χωριού. Οι μαθητές δουλεύουν ομαδικά, συνδιαλέγονται και στο τέλος παρουσιάζουν στην ολομέλεια τα αφηγήματά τους.

Αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα: Οι μαθητές αναμένεται να αξιοποιήσουν δημιουργικά τα ιστορικά στοιχεία που διέκριναν στις προηγούμενες δραστηριότητες και να τα εμπεδώσουν. Επιπλέον να προβληματιστούν για την αλλαγή οπτικής γωνίας του κάθε μάρτυρα.

Θεματική 2η: Μετά το τραυματικό γεγονός της πυρπόλησης Δραστηριότητα 1^η

Τίτλος: Την επόμενη μέρα. Η φωτογραφία ως ιστορική πηγή.

Στόχος: Οι μαθητές

- να διερευνήσουν τα αίτια και τις συνέπειες των αντίποινων των Γερμανών στην ζωή των ανθρώπων
- να αναπτύξουν ιστορική και κριτική σκέψη
- να προχωρήσουν σε νοηματικές συνδέσεις ανάμεσα σε γεγονότα της ίδιας χρονικής περιόδου αξιοποιώντας φωτογραφικά ντοκουμέντα
- να συνεργαστούν και να λειτουργήσουν ως ομάδα ανταλλάσσοντας απόψεις

Διάρκεια: 20'

Οργάνωση τάξης: Οι μαθητές εργάζονται σε ομάδες στο εργαστήριο πληροφορικής

Υλικό: Φωτογραφίες από το Σύλλογο Γυναικών Κωσταραζίου «Διαμαντόνυφες» και από το Δημοτικό Μουσείο Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος <https://www.dmko.gr/photo-gallery/#ta-kalavryta-prin-to-olokaftoma> που βρίσκονται σε αρχείο στον υπολογιστή τους.

Ενέργειες εκπαιδευτικού: Οι μαθητές ενθαρρύνονται να παρατηρήσουν τις ακόλουθες φωτογραφίες από το Κωσταράζι και τα Καλάβρυτα εστιάζοντας στο πριν και το μετά από τα τραυματικά γεγονότα που συνέβησαν (πυρπόληση Κωσταραζίου 1944 /Ολοκαύτωμα Καλαβρύτων 1943). Τί είδους πληροφορίες μπορούν να αντληθούν από τις φωτογραφίες; (Ενδεικτικά στοιχεία που μπορεί να προκύψουν: η αλλαγή πληθυσμού, τόπου κατοικίας, η καταστροφή περιουσιακών στοιχείων, η παρακμή μιας περιοχής) Οι μαθητές ετοιμάζουν σε ppt παρουσιάσεις των 2-3 διαφανειών παρουσιάζοντας τα στοιχεία που έχουν εντοπίσει, στην ολομέλεια.

Εικόνα 1 Γάμος στο Παλιό Κωσταράζι προ Γερμανικής κατοχής (αρχείο Συλλόγου "Διαμαντόνυφες")

Εικόνα 2 Γάμος στο Νέο Κωσταράζι όπου διακρίνονται τα "τολ", πρόχειρα στρατιωτικά καταλύματα, στα οποία διέμεναν οι κάτοικοι μετά την μετατόπισή τους (αρχείο Συλλόγου "Διαμαντόνυφες")

Εικόνα 3 Τα Καλάβρυτα πριν το Ολοκαύτωμα (Δημοτικό Μουσείο Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος)

Αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα: Οι μαθητές αναμένεται να παρατηρήσουν και να εντοπίσουν ιστορικά στοιχεία από φωτογραφικά αρχεία. Παράλληλα, να διακρίνουν τις συνέπειες των αντιποίνων στην κοινωνική και οικονομική ζωή των ανθρώπων.

Δραστηριότητα 2^η

Τίτλος: Κωσταράζι-Καλάβρυτα

Στόχος: Οι μαθητές

- να διερευνήσουν τα αίτια και τις συνέπειες των αντιποίνων των Γερμανών στην ζωή των ανθρώπων
- να αναπτύξουν ιστορική και κριτική σκέψη
- να προχωρήσουν σε νοηματικές συνδέσεις ανάμεσα σε γεγονότα της ίδιας χρονικής περιόδου αξιοποιώντας προφορικές μαρτυρίες
- να συνεργαστούν και να λειτουργήσουν ως ομάδα ανταλλάσσοντας απόψεις

Διάρκεια: 20΄

Οργάνωση τάξης: Οι μαθητές εργάζονται σε ομάδες στο εργαστήριο πληροφορικής
Υλικό: Cd με ηχητικά αποσπάσματα προφορικών μαρτυριών από το Κωσταράζι Καστοριάς (πρ.αρχείο Ε.Καλογήρου) και προφορική μαρτυρία από την εκπαιδευτική πλατφόρμα του MOG- Γιώτα Κολιοπούλου-Κωνσταντοπούλου 34.00΄ - 39.00΄ ([Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα](#))

Ενέργειες εκπαιδευτικού: Ο/η εκπαιδευτικός προσκαλεί τους μαθητές να ακούσουν την προφορική μαρτυρία του Βλάχου Γιώργου, που αναφέρεται στο πως επηρεάστηκε η ζωή των ανθρώπων από το γεγονός της πυρπόλησης του χωριού τους, Κωσταράζι Καστοριάς και της Γιώτας Κολιοπούλου-Κωνσταντοπούλου, όπου αναφέρεται στη ζωή μετά το Ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων. Οι μαθητές ενθαρρύνονται να κρατήσουν σημειώσεις ατομικά και έπειτα να συζητήσουν και να συνεργαστούν με την ομάδα τους προκειμένου να συμπληρώσουν τις παρουσιάσεις τους σε ppt. Η κάθε ομάδα παρουσιάζει τα αποτελέσματα της στην ολομέλεια και συζητείται το ενδεχόμενο να συμπεριληφθούν οι τελικές παρουσιάσεις στον σχολικό εορτασμό της εθνικής εορτής για το 1940.

Αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα: Οι μαθητές αναμένεται να εξάγουν ιστορικά συμπεράσματα μέσα από την μελέτη προφορικών μαρτυριών. Παράλληλα, να διακρίνουν τις συνέπειες των αντιποίνων στην κοινωνική και οικονομική ζωή των ανθρώπων.

Προφορική μαρτυρία Βλάχου Γιώργου (ηχητικό αρχείο)

Εμείς δεν είχαμε πάθει καμιά ζημιά.. Μείναμε στο χωριό δεν πήγαμε πουθενά, πού να πάμε, πού να πάμε. Πήγαμε στο χωριό αλλά κάηκε του θείου μου το σπίτι, κάηκε, τα ξαδέρφια μου, μαζεύτηκαν το βράδυ που να πάμε, ρούχα δεν είχαν, μαζεύτηκε η οικογένεια καθένας στον δικό του τον άνθρωπο. Ψωμί δεν υπήρχε, καμένο, που με τι; Τι να φας;

Το 47. Τώρα για τον εμφύλιο μιλάμε, έγινε η εκτόπιση και μας πήραν στο Άργος κάτσαμε τρία χρόνια, τρία χρόνια στο Άργος. Γίναν άλλα πράγματα εκεί. Μάσε πρόβατα, χτύπα κόσμο, βάλε φυλακή, βάλε νάρκες, δηλαδή όλο με αυτά. Εμείς

δέκα χρόνια παιδιά που ήμασταν, δέκα χρόνια πόλεμο, δεν είδαμε παιδικά χρόνια να πάμε στο σχολείο να ακούσουμε καλά πράγματα όλο με φόβο. Πού να βγάλουμε το σχολείο, πού δουλειά, πού παπούτσια, πού παντελόνια. Και σήμερα είναι κρίση αλλά είναι άλλα πράγματα.

Βιβλιογραφία

- Abrams, L. (2014). *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας*. Πλέθρον.
- Anderson, M. (2010). Oral History: a source of evidence for children in the Primary classroom. *Primary History*. The historical Association.
- Charman & Edwards (2015). Φωνές της Ιστορίας. Σκέψεις και σύγχρονες μορφές αξιοποίησης της προφορικής ιστορίας σε σχολεία της Αγγλίας. Στο Νάκου & Γκαζή (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Νήσος.
- Claire, H. (2004). *Oral History. A powerful tool or a double-edged sword?* Primary History. The Historical Association.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Μεταίχμιο.
- Cooper, H. (2011). What does it mean to think historically in the Primary school? In *The Future of the Past: Why history education matters*. The association for Historical Dialogue and Research.
- Council of Europe. (2016). *Developing a culture of cooperation when teaching and learning History*, 67-123.
- Edwards, C. (2006). Putting life into history: how pupils can use oral history to become critical historians. *Teaching History*, 123. The Historical Association.
- Helm, J., Katz, L. (2012). *Η Μέθοδος Project στην προσχολική και πρωτοσχολική εκπαίδευση. Μικροί ερευνητές*. Μεταίχμιο.
- Horn, K. (2014). Oral history in the classroom: Clarifying the context through historical understanding. *Yesterday and Today*, (11), 72-83. Retrieved January 06, 2022, from http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S222303862014000100005&lng=en&tlng=en
- Lee, P. (2006). Προσεγγίζοντας την έννοια της ιστορικής παιδείας. Στο Κόκκινος, Γ. & Νάκου Ε. (επιμ.), *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*. Μεταίχμιο.
- Ould-Okojie, J. (2007). Exploring our roots. Oral History in the local community. *Primary History*. The Historical Association.
- Halbwachs, M. (2013). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*. Νεφέλη.
- Passerini, L. (1979). 'Work ideology and consensus under Italian Fascism', *History Workshop Journal*, 8 (1979), 82–108.
- Passerini, L. (2007). *Memory and Utopia. The Primacy of Intersubjectivity*. London Equinox.

Passerini, L., & Geppert, A. (2002). Historians in Flux: The Concept, Task and Challenge of ego-histoire. *Historein*, 3, 7-18. doi: <https://doi.org/10.12681/historein.96>

Portelli, A. (1991). *The death of Luigi Trastulli and other stories. Form and meaning in Oral History*. State University of New York Press.

Redfern, A. (1999). Oral History in primary schools. *The Historical Association*.

Mclachlan, C., Fler M. and Edwards, S. (2017). *Αναλυτικά Προγράμματα προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας. Σχεδιασμός, αξιολόγηση και εφαρμογή*. Gutenberg.

Moore, H., Aschcoft, S. (2010). Teaching World War I and professional development. Primary History. The Historical Association.

Thompson, P. (2000). *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*. Πλέθρον

Smith, G. (2010). *Historical Insights: Focus on Research. Oral History*. History at the HEA and the Institute of Historical Research.

Yow- Raleigh, V. (1994). *Recording Oral History. A practical guide for social scientists*. Sage Publications.

Wansink, B., Zuiker I., Wubbels, T., Kamman, M., Akkerman, S. (2017). 'If you had told me before that these students were Russians, I would not have believed it': an international project about the (New) 'Cold War'. *Teaching History*, 166. The Historical Association.

Whitburn, R., Hussain, M., Mohamud, A. (2012). 'Doing justice to history': the learning of African history in a North London secondary school and teacher development in the spirit of ubuntu. *Teaching History*, 146. The Historical Association.

Αδάμου-Ράση, Μ. (2006). Ποια ιστορία διδάσκονται τα παιδιά μας στο Δημοτικό σήμερα. Στο Κόκκινος, Γ. & Νάκου Ε. (επιμ.), *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*. Μεταίχιμο.

Βόγλης, Π., Κασβίκης, Κ., Κόκκινος, Γ., Κουλούρη, Χ., Παληκίδης, Α., Τσάφος, Β. (2018). *Προγράμματα Σπουδών για το μάθημα της Ιστορίας (Γ' Δημοτικού-Α' Λυκείου)*.

Γρόσδος, Σ. (2018). Οι ανατροπές στην αφήγηση σε κείμενα και εικονογραφήσεις λογοτεχνικών βιβλίων ως ερεθίσματα δημιουργικής γραφής. Στο Αποστολίδου κ.α. (2018). *Λογοτεχνική ανάγνωση στο σχολείο και στην κοινωνία*. Gutenberg.

Βερβενιώτη, Τ. (2002). Προφορική ιστορία και έρευνα για τον ελληνικό Εμφύλιο: Η πολιτική συγκυρία, ο ερευνητής και ο αφηγητής. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107, 157-181. doi: <https://doi.org/10.12681/grsr.9186>

Βερβενιώτη, Τ., Χρονοπούλου, Γ. (2020). *Προφορική Ιστορία και Σχολικό Πρόγραμμα*. 4^ο ΠΕΚΕΣ. Αθήνα: Δίκτυο σχολείων για την Τοπική και Προφορική Ιστορία.

Δορδανάς, Σ. (2002). Διδακτορική διατριβή. *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*. Ανακτήθηκε από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/20569#page/1/mode/2up> στις 8.1.22.

Καβαλιέρου, Μ. (2006). Η δραματοποίηση ως διδακτική πρακτική και η χρήση της στη διδασκαλία της Ιστορίας. Στο Κόκκινος, Γ. & Νάκου Ε. (επιμ.), *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*. Μεταίχμιο.

Καραμανώλη, Ελένη. (2019). Οιονεί χαρτογράφηση εννοιολογικής προσέγγισης της ιστορίας στο νηπιαγωγείο. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 5. 150. Doi 10.12681/dial.20701.

Κατσαρίδου, Μ. (2014). *Η θεατροπαιδαγωγική μέθοδος. Μια πρόταση για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας σε διαπολιτισμική τάξη*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλη.

Κόκκινος, Γ. (1998). Η διδακτική της Ιστορίας. Διεπιστημονικό, αλλά και αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο. Η ελληνική απόκλιση. *Μνήμων*, 20, 245-250. doi: <https://doi.org/10.12681/mnimon.676><http://epublishing>.

Κόκκινος, Γ. & Νάκου, Ε. (2006). *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*. Μεταίχμιο.

Κουσερή, Γ. (2019). *Ιστορική σκέψη, σχολείο και μουσείο. Από την έρευνα στις εκπαιδευτικές εφαρμογές*. Επίκεντρο.

Κουσερή, Γ. (2021). Σύγχρονες απόψεις για τη σχολική ιστορική εκπαίδευση και το παιδαγωγικό της πλαίσιο. *Έρκυνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών– Επιστημονικών Θεμάτων*, Τεύχος 22ο, 4-18. Ανακτήθηκε από <https://www.erkyna.gr>

Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1997). **Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας: κριτική ανάλυση**. Δ' Έκδοση. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Πόλις.

Μιχαλοπούλου, Κ. (2018). *Προσχολική Εκπαίδευση. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και αναλυτικά προγράμματα*. Πεδίο.

Μπούσχοτεν, Ρ. (1997). *Ανάποδα Χρονιά. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*. Αθήνα. Πλέθρον.

Μπούσχοτεν, Ρ. (2002). Δεκαετία του '40. Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. 107, 135-155.

Μπούσχοτεν Ρ. 2011. «Έχω κάνει 100 συνεντεύξεις. Τι να τις κάνω;» στο “Επιστημονικό Δίκτυο Εκπαίδευσης Ενηλίκων Κρήτης”, τεύχος 5, November 12, (διαθέσιμο: [http://cretaadulteduc.gr/blog/?p=381\(προσπέλαση8/1/2022](http://cretaadulteduc.gr/blog/?p=381(προσπέλαση8/1/2022)

Μπούσχοτεν, Ρ. (2013). Εισαγωγή. *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες*. Βόλος: ΕΠΙ.

Μπούσχοτεν, Ρ. (2021). Αρχεία, αντι-αρχεία και προφορική ιστορία. Στο *Προφορική ιστορία και αντι-αρχεία. Φωνές, εικόνες και τόποι*. (επιμ. Μπούσχοτεν, Δαλκαβούκης, Καλλιμοπούλου). ΕΠΙ.

Μπουτζουβή & Θανοπούλου, (2002). Η προφορική ιστορία στην Ελλάδα. Οι εμπειρίες μιας δύσκολης πορείας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107, 3-21. doi: <https://doi.org/10.12681/grsr.8870>

Νάκου, Ε. (2012). Η προφορική ιστορία στην εκπαίδευση ως ριζοσπαστική μαθησιακή διαδικασία. *Πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου. Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες*. Βόλος, 25-27 Μαΐου 2012

Νάκου, Ε. (2015). Προφορική ιστορία στην εκπαίδευση. Βασικά ζητήματα και προβληματισμοί. Στο Νάκου & Γκαζή (επιμ.) *Η προφορική ιστορία στα μουσεία και στην εκπαίδευση*. Νήσος.

Παληκίδης, Α. (2020). *Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα. Οδηγός για τους εκπαιδευτικούς*. Freie Universitat Berlin.

Παπαθεοδωρόπουλος, Κ. (2015). *Έννοιες στην επιστήμη της μνήμης. Σύντομη ανάλυση εννοιών, φαινομένων και μηχανισμών*. Πανεπιστημιακά συγγράμματα. ΣΕΑΒ.

Παπανδρέου, Ζ. (2021). “Η ζυγαριά έγειρε προς τη ζωή” - Διδασκαλία της άσκησης των αντιποίνων κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα σε ψηφιακό περιβάλλον. 1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20^ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες, 0, 672-682.

Παραδέλλης, Θ. (1995). Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., (2010). *Προφορικές Ιστορίες. Ένας οδηγός προφορικής ιστορίας για την εκπαίδευση και την κοινότητα*. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων-Διεύθυνση Πολιτισμού και Παιδείας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Σακκά Β. 2008. «Προφορική ιστορία και σχολείο: η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία και η διδακτική της αξιοποίηση». Ανακοίνωση στο συνέδριο ΣΕΦΚ-ΠΕΦ, Λεμεσός 3-4 Οκτωβρίου, υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συνεδρίου (διαθέσιμο <http://www.academia.edu/904000/> (προσπέλαση 8/1/2022)).

Το αδελφάτο της Αλμανίας (2004). *Η Σμίξης*. Κωσταράζι.

Τρίμη-Κύρου, Κ. (2012). Κινητοποιώντας την ενσυναίσθηση. Η προφορική ιστορία ως εργαλείο αντιρατσιστικής αγωγής. Πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου. *Γεφυρώνοντας τις*

γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες. Βόλος, 25-27 Μαΐου 2012.

Τσιώλης, Γ. (2012). Για την προφορική ιστορία και τη βιογραφική μέθοδο στην Ελλάδα: με αφορμή ένα συνέδριο. Αυγή 20.5.12.
<http://enthemata.wordpress.com/2012/05/20/tsiolis>

Τσιώλης, Γ. (2014). Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα. Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2006). Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική.

Φραγκάκη, (2003). Ενωσιολογική Χαρτογράφηση: Μια διδακτική παρέμβαση. 2ο Συνέδριο στη Σύρο- ΤΠΕ στην εκπαίδευση.

Διαδικτυακές Πηγές

Ένωση Προφορικής Ιστορίας <http://www.epi.uth.gr/index.php?page=home>
(τελευταία ανάκτηση 1/3/22)

Μαθητικό Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας που διεξάχθηκε στην Αθήνα το 2019
<http://oralhistorygroups.gr/mathitiko-synedrio-2019/> (τελευταία ανάκτηση 1/3/22)

Ομάδες Προφορικής Ιστορίας. Το Χρονικό των ομάδων Προφορικής Ιστορίας.
<http://oralhistorygroups.gr/oralhistorygroups/> (ανάκτηση 3/1/2022)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Οδηγός συνέντευξης

Προσωπικά στοιχεία

Όνομα

Φύλο

Ηλικία

Μνήμες από το τραυματικό γεγονός

1. Πόσο χρονών ήσασταν όταν συνέβη το γεγονός της πυρπόλησης του Κωσταραζίου;

2. Τι θυμάστε από εκείνη την μέρα;

3. Κινδύνευσε κάποιος γνωστός σας ή δικός σας άνθρωπος;

4. Όσα περιγράφετε είναι δική σας μνήμη ή σας τα διηγήθηκε κάποιος δικός σας;

5. Γιατί οι Γερμανοί προχώρησαν σε αυτή την πράξη;

6. Μάθατε ποτέ αν δόθηκαν αποζημιώσεις στους ανθρώπους που έχασαν τα σπίτια τους;

7. Πως έγινε το ξεκίνημα, χτίσιμο του νέου χωριού;

Οι μνήμες νοηματοδοτούνται στο παρόν

8. Επισκέπτεστε συχνά το Παλαιό Κωσταράζι;

9. Πως αισθάνεστε όποτε το κάνετε αυτό;

10. Πώς σκέφτεστε το γεγονός αυτό μετά από τόσα χρόνια;

2. Παραχωρητήριο

Παραχωρώ στην Καλογήρου Ευαγγελία, εκπαιδευτικό, φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας την ηχογραφημένη μαρτυρία μου. Επιτρέπω τη χρησιμοποίησή της για ερευνητικούς, εκπαιδευτικούς και πολιτιστικούς σκοπούς σε έντυπες και ηλεκτρονικές δημοσιεύσεις (συμπεριλαμβανομένου και σε CD και στο Διαδίκτυο), σε διαλέξεις, σε ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές και σε μουσειακές εκθέσεις. Εκτός από τη μαρτυρία μου παραχωρώ και τα εξής συνοδευτικά υλικά.

....."
....."
....."

Περιορισμοί

- Επιθυμώ να διασφαλιστεί η ανωνυμία μου
- Επιτρέπω τη χρήση της μαρτυρίας μου μετά από.....χρόνια
- Επιτρέπω τη χρήση των υλικών που παρεχώρησα μετά από.....χρόνια

Ημερομηνία:.....

Όνομα συνεντευκτή: Καλογήρου Ευαγγελία

Όνομα του αφηγητή:.....

Υπογραφή αφηγητή:

Υπογραφή συνεντευκτή

3. Ημερολόγιο

Ημερολόγιο συνεντεύξεων

30.10.21

Βολογιάννης Δημήτριος. Γεννηθείς το 1934

Έχοντας πληροφορίες ότι ο κ. Δημήτρης τα πρωινά βρίσκεται στο καφενείο του χωριού, έκανα μια πρώτη επαφή μέσω του συζύγου μου, ο οποίος έχει καταγωγή από το Νέο Κωσταράζι, και η ανταπόκριση ήταν ιδιαίτερα θετική. Επισκέφθηκα λοιπόν το καφενείο όπου φτάνοντας έμαθα ότι και άλλοι θα ήθελαν να μου μιλήσουν. Κάθισα σε ένα τραπέζι με τον κ. Δημήτρη και ήρθαν να καθίσουν άλλοι δύο άνθρωποι. Τους συστήθηκα, τους εξήγησα με λίγα λόγια ποια είμαι και τι ακριβώς θέλω να κάνω. Ιδιαίτερα τους ικανοποίησε μόλις άκουσαν ότι οι αφηγήσεις τους θα συνδεθούν με την εκπαίδευση, αποτελώντας μέρος εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που θα μπορεί να αξιοποιείται στα σχολεία. Τους παρουσίασα πως θα γίνει τεχνικά η διαδικασία (μαγνητοφώνηση μέσω κινητού) και τους εξήγησα ότι για τεχνικούς λόγους θα ήταν καλό να γίνει η συνέντευξη στον εξωτερικό χώρο του καφενείου και ο καθένας να είναι μόνος ώστε να μην υπάρχουν θόρυβοι από φωνές άλλων ατόμων και το ηχητικό αρχείο να είναι καθαρό.

Ο κ. Δημήτρης άνθρωπος ιδιαίτερα κοινωνικός περνάει τα πρωινά και τα απογεύματά του στο καφενείο του χωριού που ανήκει σε συγγενικό του πρόσωπο. Βλέπεις έναν άνθρωπο ιδιαίτερα ακμαίο που δεν μαρτυρά την ηλικία του. Το γεγονός ότι ο σύζυγός μου είναι γνωστό και αγαπητό πρόσωπο που λείπει από το χωριό αναφέρθηκε από την αρχή της συνάντησής μας. Παρόλα αυτά φάνηκε να έχει μια σχετική αγωνία για το πως θα γίνει η διαδικασία και τι θέλω να μου πει. Χαρακτηριστικά με ρώτησε «πες μου τι θέλεις να σου πω» πριν πατήσουμε το κουμπί της μαγνητοφώνησης. Πρόθυμα συμφώνησε να βγούμε στον εξωτερικό χώρο όπου είμασταν μόνοι και ήσυχα και του εξήγησα ότι θα υπάρχουν κάποιες ερωτήσεις σχετικά με το γεγονός της πυρπόλησης του Κωσταραζίου αλλά ο ίδιος μπορεί να πάρει το χρόνο του και να αναφερθεί στις μνήμες του όπως προκύψουν. Η συνέντευξη ξεκίνησε και όλα κυλούσαν ομαλά κάποια στιγμή ο Κ. Κώστας βγήκε από το καφενείο και κάθισε κοντά μας χωρίς όμως να παρεμβαίνει. Η συνέντευξη ολοκληρώθηκε και ο κ. Δημήτρης με αποχαιρέτησε πολύ ευγενικά.

Βλάχος Γιώργος. Γεννηθείς 1930

Ο κ. Γιώργος είναι ένας από τους ανθρώπους που δεν δέχτηκε να μου μιλήσει αρχικά όταν οι γνωστοί μου στο χωριό προσπάθησαν να με φέρουν σε επαφή μαζί του. Φαίνεται ότι η επίσκεψη του συζύγου μου στο καφενείο καθώς και η προθυμία του κ. Δημήτρη να μου μιλήσει λειτούργησαν καταλυτικά καθώς από την στιγμή που μπήκα στο καφενείο με πλησίασε, κάθισε στο τραπεζάκι που είχα καθίσει με τον κ. Δημήτρη και ήταν ιδιαίτερα πρόθυμος να με γνωρίσει και να μου μιλήσει. Όταν τους εξήγησα ότι θα είμαστε ένας ένας και όχι ομαδικά, ευγενικά συμφώνησε να μου μιλήσει μετά τον κ. Δημήτρη.

Ο κ. Γιώργος πέρασε τη ζωή του κοντά στο Παλαιό Κωσταράζι λόγω των κτηνοτροφικών επαγγελματικών ασχολιών του. Επίσης εργαζόταν και ως οικοδόμος. Κοινωνικός, ευγενικός και άμεσος κρατούσε το μπαστούνι του και φορούσε τα γυαλιά του που έδειχναν ότι αντιμετωπίζει κάποιο σοβαρό πρόβλημα όρασης στο ένα του μάτι. Ο λόγος του καθарός, με ειρμό και ιδιαίτερα δυνατή μνήμη όπου παρεμβάλλονται προβληματισμοί και σκέψεις και για τον σύγχρονο τρόπο ζωής.

Τσιτσής Ανδρέας. Γεννηθείς 1928

Ο κ. Ανδρέας με δέχτηκε στο σπίτι της κόρης του όπου και ζει. Ντυμένος πολύ όμορφα με υποδέχτηκε και με περίμενε την ώρα που είχαμε συμφωνήσει. Καθήσαμε στο σαλόνι οι δυο μας και ήταν ιδιαίτερα ευδιάθετος προσκαλώντας με να βγάλω τη μάσκα καθώς δεν τον βοηθάει η ακοή του πολύ. Ο λόγος του ήταν καθарός και σε κάποια σημεία ιδιαίτερα συγκινησιακά φορτισμένος. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης παρατήρησα στο παράθυρο από πίσω μια γυναικεία φιγούρα να μας κοιτά και καθώς η συζήτηση εξελισσόταν η γυναίκα αυτή μπήκε και κάθισε στο σαλόνι μαζί μας. Ήταν η Θεία της οικογένειας η κ. Μπρανίτσα Θωμαή που είχε πληροφορηθεί για την επίσκεψή μου και ήρθε και αυτή να μου μιλήσει όπως κατάλαβα μετά. Δεν έκανε καμία παρέμβαση στη συζήτηση και περίμενε να έρθει η σειρά της.

Μπρανίτσα Θωμαή. Γεννηθείσα 1930

Η κ. Θωμαή είναι συγγενικό πρόσωπο του κ. Ανδρέα. Είναι μια γυναίκα που οι γνωστοί μου δεν μου την πρότειναν ως καλή επιλογή για συνέντευξη καθώς όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά «δεν τα ξέρει καλά». Διέκρινα την παρανόηση στα λεγόμενα των νέων γνωστών μου που θεωρούσαν ότι ψάχνω άτομα να μου πουν την ιστορία του χωριού. Όμως εγώ επέμεινα να την συναντήσω σκεπτόμενη το ακριβώς αντίθετο από αυτούς ότι δηλαδή η κ. Θωμαή θα μπορούσε να μου πει ακριβώς αυτά που είδε και όχι αυτά που έχει ακούσει τόσα χρόνια και πιθανών να έχουν συγκροτήσει ένα ιστορικό συλλογικό αφήγημα. Ήρθε στο σπίτι του κ. Αντρέα διστακτικά, κοιτάζοντας πρώτα από το παράθυρο. Μια γυναίκα ντυμένη με μαύρα ρούχα, περιποιημένη και δυνατή κάθισε στο σαλόνι στην άλλη άκρη του καναπέ από όπου καθόταν ο κ. Αντρέας και περίμενε διακριτικά να ολοκληρωθεί η συνέντευξη. Μετά πολύ πρόθυμα μου είπε ότι θέλει να μου μιλήσει και αυτή να μου πει αυτά που είδε. Η συζήτηση κύλησε ομαλά.

4. Ενδεικτική Βιβλιογραφία και ιστότοποι ενδιαφέροντος

Βακαλόπουλος, Α. (2005). *Νέα Ελληνική Ιστορία. 1204-1985*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας, 420-434.

Δορδανάς, Σ. (2002). Διδακτορική διατριβή. *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941-1944)*. Ανακτήθηκε από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/20569#page/1/mode/2up> στις 8.1.22

Παληκίδης, Α. (2020). *Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα. Οδηγός για τους εκπαιδευτικούς*. Freie Universitat Berlin

Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., (2010). *Προφορικές Ιστορίες. Ένας οδηγός προφορικής ιστορίας για την εκπαίδευση και την κοινότητα*. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων- Διεύθυνση Πολιτισμού και Παιδείας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το αδελφάτο της Αλμανίας (2004). *Η Σμίξης*. Κωσταράζι

Δημοτικό Μουσείο Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος <https://www.dmko.gr/>

Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα <https://www.occupation-memories.org/bildung/index.html>

Μουσείο της Πόλης του Βόλου. Ηχητικοί περίπατοι για τη δεκαετία του '40. <https://vmoc.gr/%ce%ba%ce%b1%cf%84%ce%bf%cf%87%ce%b7/>

Ψηφιακό αποθετήριο. Φωτόδεντρο. Γερμανική Κατοχή- αντίποινα <http://photodentro.edu.gr/v/item/ds/8521/11261>

5. Φωτογραφικό υλικό από το αρχείο του Συλλόγου Γυναικών Κωσταραζίου «Διαμαντόνυφες» και από προσωπικό αρχείο της Καλογήρου Ε.

Εικόνα 4 Το σχολείο στο Παλιό Κωσταράζι

Εικόνα 5 Το σχολείο στο Παλιό Κωσταράζι-εξωτερική εικόνα

Εικόνα 6 Γλέντι στο Νέο Κωσταράζι αρχές του '50-διακρίνονται τα "τολ", πρόχειρα στρατιωτικά καταλύματα όπου διέμεναν οι κάτοικοι

Εικόνα 7 Εκδρομή στο Παλιό Κωσταράζι-διακρίνονται ερειπωμένα και κατεστραμμένα κτίρια

Εικόνα 8 Γάμος στο Παλιό χωριό

Εικόνα 9 Γάμος στο Νέο Κωσταράζι, αρχές '50, διακρίνονται τα «τολ»

Εικόνα 10 Εικόνα από τα ερείπια του σχολείου-Παλιό Κωσταράζι

Φωτογραφικό υλικό από το «σήμερα» (προσωπικό αρχείο Ε. Καλογήρου, 29.4.22)

Εικόνα 11 Φωτογραφία από το ξωκλήσι Αγία Άννα, νοτιοδυτικά του Παλαιού Κωσταραζίου. Σημειώνεται η τοποθεσία του χωριού. Η τοποθεσία αναφέρεται στην προφορική μαρτυρία της Μπρανίτσα Θωμαής.

Εικόνα 12 Η τοποθεσία "Τρανή Στράτα" όπου συγκεντρώθηκαν οι κάτοικοι από τους Γερμανούς, στήθηκαν πολυβόλα απέναντί τους και την ίδια στιγμή πυρπόλησαν το χωριό που διακρίνεται αριστερά

Εικόνα 13 Εικόνα του χωριού σήμερα με την πλειοψηφία των κτισμάτων να έχουν καταρρεύσει

Εικόνα 14 Η ανακατασκευή του σχολείου σήμερα από την Περιφέρεια Καστοριάς.

Εικόνα 15 Κτίσμα του χωριού

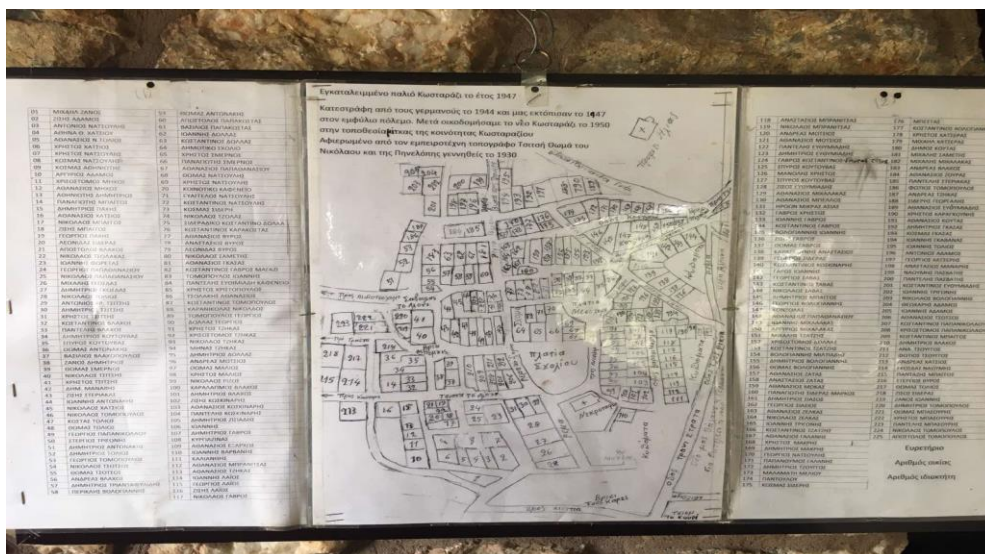
Εικόνα 16 Κτίσμα του χωριού

Εικόνα 17 Κτίσμα του χωριού

Εικόνα 18 Εγκαταστάσεις αναψυχής που κατασκεύασαν οι Κωσταραζινοί στο Παλιό Κωσταράζι

Εικόνα 19 Τοπογραφικό χειρόγραφο από κάτοικο του Παλαιού Κωσταραζίου με αναφορές στα ονόματα οικογενειών και ιδιοκτησιών (αναρτημένο στο αρχονταρίκι)